

**T.C.**  
**NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**  
**İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**ABBÂSÎ HALİFESİ KÂDİR BİLLÂH'IN HAYATI VE**  
**ŞAHSİYETİ**

**MUHAMMED ASİL TÖGEL**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN:**  
**PROF. DR. MEHMET ALİ KAPAR**

**KONYA-2018**



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Asil TÖGEL
	Numarası	108110021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları/ İslâm Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR
	Tezin Adı	Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti başlıklı bu çalışma 30/10/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mehmet Ali KAPAR	
2	Dr. Öğretim Üyesi	Ali DADAN	
3			



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



**Bilimsel Etik Sayfası**

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Asil TÖGEL		
	Numarası	108110021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları/İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammed Asil TÖGEL



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Uzmanlık Alan Dersi Değerlendirme Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Asil TÖGEL		
	Numarası	108110021004		
	Anabilim Dalı / Bilim Dalı	İslâm Tarihi Ve Sanatları/İslâm Tarihi		
	Programı	Yüksek Lisans <input checked="" type="checkbox"/>	Doktora <input type="checkbox"/>	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR		
	Tez Adı	Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti		
Danışmanı bulunduğum öğrenci ile ilgili Uzmanlık Alanı Dersinin/ Derslerinin değerlendirme sonucu aşağıdaki gibidir. Gereğini saygı ile arz ederim.				
Danışman Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR İmza				
Değerlendirme Ölçütleri	Ödev <input checked="" type="checkbox"/>	Çeviri <input type="checkbox"/>	Çalışma Raporu <input type="checkbox"/>	Diğer .....
Uzmanlık Alanı Dersi Değerlendirme Sonucu	Başarılı <input checked="" type="checkbox"/>	Başarısız <input type="checkbox"/>		
Danışman Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR İmzası				
Uygundur. Ana Bilim Dalı Başkanı İsmail Hakkı ATÇEKEN İmzası				



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri					
Adı	MUHAMMED ASİL	Anabilim Dalı	İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI		
Soyadı	TÖGEL	Bilim Dalı	İSLÂM TARİHİ		
Numarası	1018110021004	Sınav Durumu	I. Savunma Sınavı <input type="checkbox"/>	II. Savunma Sınavı <input checked="" type="checkbox"/>	
Danışmanı	Prof. Dr. Mehemet Ali KAPAR	Programı	Yüksek Lisans <input checked="" type="checkbox"/>	Doktora <input type="checkbox"/>	
II. Sınav Bilgileri					
Tarih	30.10.2018	Saat	11.00	Süre	90 dk.
Öğrenci Uzmanlık Alan Dersini Başarıyla Tamamlamıştır. <input checked="" type="checkbox"/>					
III. Değerlendirme ve Sonuç					
<input checked="" type="checkbox"/>	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine				
<input type="checkbox"/>	Savunulan Tezin Düzeltilmesine				
<input type="checkbox"/>	Savunulan Tezin Reddedilmesine (*)				
Salt Çoğunluk <input type="checkbox"/>	Oy Çokluğu <input type="checkbox"/>	Oy Birliği <input checked="" type="checkbox"/>	İle karar verilmiştir.		
NEÜ Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan <b>Yüksek Lisans / Doktora</b> Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu tutanakla tespit edilmiştir.					
IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri					
Sıra No	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza		
1	Danışman	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR			
2	Üye	Dr. Öğ. Üyesi Ali DADAN			
3	Üye	Dr. Öğ. Üyesi Mesut CAN			
4	Üye				
5	Üye				
<b>Not:</b> Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.					



### ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Asil TÖGEL		
	Numarası	108110021004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları/İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR		
Tezin Adı	Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti			

Bu çalışmada 25. Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh ve dönemi (381-422 / 991-1031) incelenmektedir. İlk bölümde Kâdir Billâh'ın nesebi ve ailesi araştırıldıktan sonra gençlik hayatında ilim tahsilinden halife oluş sürecine kadar kronolojik olarak anlatılmıştır.

Abbâsî tarihinde Kâdir Billâh dönemi; iç siyasette halifelik makamının itibarını yeniden tesis edilmesi, mezhep ve dış kaynaklı isyanların çıkması ve bu isyanları Ehli Sünnet görüşü etrafında birleştirerek çözüme kavuşturulmaya çalışılması açısından önemlidir. Mezhep kaynaklı isyanlar için tam bir muvaffakiyet sağlanmasa da mezhep liderleri ortak görüşlerde birleşmiştir. Fitneyi durdurmak için ortak bir konsensüs oluşmuş, bu sayede Abbâsî devletinin ömrü uzamıştır. Dış siyasette Fâtımîlerin Şii baskısı karşısında, samimi dostluk ilişkileri kurdukları Sünnî Gazneli devletinin var olması; Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ı ve Abbâsî devletini güçlü kılmıştır. Bu dönemde Gazneli Mahmûd'un Hindistan'a 17 sefer düzenlemesi ve fetihler elde etmesi geniş bir coğrafyada Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh adına hutbe okunmasına vesile olmuştur. İki lider arasındaki bu münasebetler Büveyhîlere karşı Abbâsî halifesini güçlü kılmış; bu sayede devlet kadrolarına özgürce atamalar yapabilmiş, veliaht tayin edebilmiştir. Bu dönemde Bağdâd'da; Dârakutnî, Bâkılânî, Kudûrî, Mâverdî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi ilim ve fikir adamlarının yetişmiş olması önemlidir.

Kâdir Billâh dinî, ahlâkî ve ilmî şahsiyetiyle halifelik görevini layıkıyla yapmaya gayret göstermiştir. Sağlam karakteri nedeniyle halkın hürmet ve muhabbetini kazanmış olacak ki mutlak manada halk ona itaat etmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Abbâsîler, Kâdir Billâh, Büveyhîler, Bahâüddeve, Sultan Mahmûd, Ehli Sünnet, Şii, Bağdâd, Mezhep çatışması.



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammed Asil TÖGEL		
	Student Number	108110021004		
	Department	İslamic History and Arts		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR		
Title of the Thesis/Dissertation	Abbasid Caliph Qadir Billâh's Life and Personality			

This thesis focuses on the 25th Abbasid Caliph Kâdir Billâh and his period (381-422 / 991-1031). In the first part; Qadir Billâh's lineage and family investigated and his youth life chronologically examined from the education of knowledge to the period of caliphate. At the history of Abbasid, the period of Qadir Billâh; attempting to restore the reputation of the caliphate in domestic politics, the emergence of sectarian strife and foreign rebellions, and resolving these revolts by combining them with the vision of the People of Sunnah. Although full success for the sectarian rebellions is not provided, the leaders of the Sects have united in common opinions. A consensus has been formed to stop the instigation, and the life of the Abbasid State is prolonged. The existence of the Sunni Ghazni State, in which the Fatimids had established friendly relations with the Shiite in the face of the foreign policy, had a strong influence on the Abbasid Caliphate, Qadir Billâh and the Abbasid State. In this period, the excursions of Mahmud from Ghazni which were organized 17 times to India and his conquests in a wide geographical area was critical in reading the sermon on behalf of the Abbasid Caliph Qadir Billâh. These relations between the two leaders were strongly resolved against the Buyids; appointed appointees to Abbasid State Officials, and appointed the crown prince. In this period; it is important that knowledge and opinion people such as Dârakutnî, Bâkullânî, Kudûrî, Mâverdî and Hatîb al-Bagdâdî are trained in Baghdad.

Qadir Billâh has endeavored to fulfill the duty of caliphate with religious, moral and scientific personality. He should be earned the reverence and love of the people due to his solid character.

**Key Words:** Abbasids, Kâdir Billâh, Buyids, Bahâuddevle, Sultan Mahmud, People of Sunnah, Shiite, Baghdad, Sectarian strife.

## İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar .....	iv
Önsöz .....	vi

### GİRİŞ

I. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları .....	1
II. Kâdir Billâh Dönemine Kadar Abbâsî Siyasî Tarihine Genel Bakış .....	5
A. Abbâsî Devletinin Kuruluş ve Yükselme Dönemi .....	8
B. Abbâsî Devletinin Gerileme ve Yıkılış Dönemi .....	13

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### KÂDİR BİLLÂH'IN HALİFELİK ÖNCESİ HAYATI

1.1. Doğumu ve Nesebi .....	20
1.2. Ailesi ve Çocukları .....	24
1.2.1. Hanımları .....	24
1.2.2. Çocukları .....	27
1.2.2.1. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Kâdir Billâh (Galib Billâh) .....	28
1.2.2.2. Ebü'l-Kâsım b. Kâdir Billâh .....	29
1.2.2.3. Ebü Ca'fer Abdullâh b. Kâdir Billâh (Kâim Biemrillâh) .....	30
1.2.2.4. Fâtıma bt. Kâdir Billâh .....	33
1.3. Yetiştirilmesi .....	33
1.4. Kız Kardeşi İle Anlaşmazlığı Ve Batîha'ya İlticası .....	34

### İKİNCİ BÖLÜM

#### KÂDİR BİLLÂH'IN HALİFELİK DÖNEMİ

2.1. Halife Oluş Süreci .....	37
2.2. Kâdir Billâh'ın İç Siyaseti .....	43
2.2.1. Halifelik Otoritesini Güçlendirme Faaliyetleri .....	43



2.2.2. Bağdâd'da Yaşanan Dinî ve Siyâsî Olaylar .....	46
2.3. Kâdir Billâh'ın Dış Siyaseti .....	62
2.3.1. Abbâsî – Fâtımî İlişkileri .....	63
2.3.2. Abbâsî – Gazneli İlişkileri .....	65
2.3.3. Abbâsî – Karahanlı İlişkileri .....	69
2.4. Kâdir Billâh'ın Vefâtı ve Şahsiyeti .....	70
2.4.1. Oğlu Ebû Ca'fer'i Veliht Tayin Etmesi ve Vefâtı .....	70
2.4.2. Şahsiyeti .....	72

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### KÂDİR BİLLÂH DÖNEMİNDE BAĞDÂD'DA İLMÎ FAALİYETLER

3.1. Kâdir Billâh Döneminde Bağdâd'da Yetişen Önemli İlim Adamları .....	77
3.1.1. Dârakutnî .....	77
3.1.2. İbn Cinnî .....	78
3.1.3. Kâdî Ebûbekir Bâkılânî .....	79
3.1.4. Şerîf er-Radî .....	81
3.1.5. Ebû Hamîd el-İsferâyînî .....	84
3.1.6. Kâdî Abdülvehhâb b. Muhammed el-Mâlikî .....	85
3.1.7. Kudûrî .....	86
3.1.8. Şerîf el-Murtazâ .....	87
3.1.9. Mâverdî .....	88
3.1.10. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ .....	90
3.1.11. Hatîb el-Bağdâdî .....	92
Sonuç .....	94
Bibliyografya .....	97
Öz Geçmiş .....	104

**KISALTMALAR**

a.s. : Aleyhisselâm

b. : Bin

bt. : Binti

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DÜ İFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Ed. : Edition (Baskı)

EI : The Encyclopaedia of Islam

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

Haz. : Hazırlayan

İA : İslâm Ansiklopedisi

m. : Miladî

nşr. : Neşreden

r.a. : Radıyallâhu anh

s. : Sayfa

sy. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

s.a.v. : Sallallahu aleyhi vesellem

SÜ TAD : Selçuk Üniversitesi Türk Araştırmalar Dergisi

T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkîk

tlk. : Ta'lik

trc. : Tercüme

trz. : Tarihsiz

tsh. : Tashih

Üniv. : Üniversitesi

v. : Vefat

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

v.dgr. : Ve diğeri

Yay. : Yayınları



## ÖNSÖZ

Emevî devletinin uyguladığı ırkçı, toplumu sınıflara bölen ve Hz. Ali'nin soyundan gelenlere kötü davranan iç politikası nedeniyle halk içinde Emevî rejimine muhalif gruplar oluşmaya başladı. Abbasoğulları'nın liderliğinde kısa süre içinde örgütlenen muhalif gruplar 750 yılında ihtilâl gerçekleştirerek Ümeyyeoğullarını yönetimden indirip yerine Abbasoğullarından Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ı halife ilan ettiler.

İslâm Tarihi'nde beş asır gibi uzun bir süre hüküm süren Abbâsî Devleti'nin tarihi iki dönem halinde incelenmektedir. Tarihçilerin genel kabulüne göre 750-847 yılları arası kuruluş ve yükselme dönemini, 847-1250 yılları arası ise gerileme ve yıkılış dönemini ifade etmektedir. Birinci dönem Abbâsî Hilâfeti'nin siyasî, ekonomik ve askerî alanda zirvede olduğu, aynı zamanda İslâm medeniyetinin de zirvede olduğu dönemdir. İkinci Abbâsî dönemi halifeleri 847-947 yılları arasında güçlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlayınca Türk komutanlarının tesiri altında kalmışlardır. Bunun sonucunda Abbâsî Devleti küçük beyliklere ayrılarak parçalanmıştır. 947 yılından sonra Abbâsî devleti hakimiyeti Irak'la sınırlı kalmış, Halifeler ise “Ruhânî lider” olarak görev yapmışlardır.

Abbâsîlerin özellikle yıkılış dönemi halifeleri hakkında müstakil çalışmalar yeterince bulunmamaktadır. Araştırmamız Şîî Büveyhî hanedanının Ehli Sünnet'e tahakkümüne karşı mücadele veren Halife Kâdir Billâh'ın hayatı ve şahsiyeti, Abbâsî tarihi adına yapılan çalışmalar arasına girmektedir. Ayrıca Halife Kâdir Billâh ve dönemi müstakil olarak daha önce çalışılmamıştır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın yöntemi, kaynakları ve Halife Kâdir Billâh dönemine kadar Abbâsî siyasî tarihine genel bir bakış yapılmıştır. Birinci bölümde Halife Kâdir Billâh'ın halifelik öncesi hayatı incelenmiş; doğumu, nesebi, ailesi, hanımları ve çocukları, gençlik yıllarındaki yetiştiği ortam ve ilim tahsili araştırılmıştır. İkinci bölümde Halife Kâdir Billâh'ın halifelik dönemi incelenmiş; halife oluş süreci ve halifelik

dönemindeki iç siyasetteki dinî ve siyasî faaliyetler ile dış siyasette Fatımîler, Gazneliler ve kısa da olsa Karahanlılar ile ilişkiler ele alınmıştır. Ayrıca Kâdir Billâh'ın oğlunu veliaht tayin etmesi, vefâtı ve şahsiyeti ele alınarak bir bütünlük oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde ise; Halife Kâdir Billâh döneminde Bağdâd'daki ilmî faaliyetler incelenmiş; Bu dönemde yetişen önemli ilim adamlarının hayatları, eserleri, halife ile münasebetleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kâdir Billâh'ın hayatını araştırırken, konu bütünlüğü yada zaman kısıtlaması nedeniyle ayrıntılı inceleyemediğimiz başlıklar oldu. Kâdir Billâh dönemini anlatırken daha çok Bağdâd ve çevresindeki olayları incelendi. Diğer şehirlerdeki gelişmeleri detaylı aktarılamadı. Kâdir Billâh'ın dış siyasetini anlatırken Abbâsî devletinden ayrılan küçük beylikler ve Bizans imparatorluğu ile ilişkilerinden fazlaca söz edilemedi. Bu dönemde yetişen ilim adamlarından bahsederken sadece Bağdâd ve çevresinde doğan ilim adamlarıyla araştırmamız sınırlandırıldı. Bu dönemde gerçekleşen İlmî faaliyetler anlatıldı. Bayındırlık ve kültürel faaliyetlerden bahsedilemedi. Daha çok Kâdir Billâh'ın faaliyetlerinden bahsedildi. Siyasî yönetici olan Büveyhîler'in ekonomik ve askerî faaliyetleri kısmen anlatıldı. Kâdir Billâh'ın yazmış olduğu *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* adlı metindeki görüşlerini kısmen aktarıldı metnin tamamı paylaşılmadı. Çalışmamız, İslâm Tarihi alanında bir boşluğu doldurmak adına yapılan mütevazî bir araştırmadır. Çalışmamızın İslâm ve Abbâsî Tarihi araştırmacılarına katkıda bulunması temennisiyle.

Kâdir Billâh'ın hayatı ve şahsiyeti çalışmamızın konusunun belirlenmesinde ve hazırlanma sürecinde; en başından itibaren hiçbir fedakarlıktan kaçınmadan engin bilgi ve tecrübesiyle çalışmamı takip edip yönlendiren ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR'a, teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed Asil TÖGEL

KONYA-2018

## GİRİŞ

### I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamızın konusu, Abbâsî halifelerinden Kâdir Billâh'ın hayatı ve halifelik dönemidir. Bu çalışmada Kâdir Billâh'ın biyografisini ele alıp halifelik dönemindeki çeşitli faaliyetleri incelendi. Araştırmamızda halife Kâdir Billâh'ın hayatı ve halifelik sırasındaki olaylar kronolojik olarak ele almaya çalıştık. Böylelikle yaşanan olayların süreç içerisinde bir bütün oluşturmasına özen gösterdik. İslâm Tarihinin önemli zaman dilimleri içerisinde yer almış olan Kâdir Billâh, halifeliği süresince Abbâsî devletinde halifelik kurumunun yeniden itibar kazanmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde cereyan eden olayların, daha sonraki dönemde İslâm toplumunun değişiminde ve mezhepler içinde Ehl-i Sünnet'in yükselişinde önemli bir etkisi olmuştur.

Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ın hayatıyla ilgili olarak başta İslâm Tarihi kaynakları olmak üzere özellikle tabakât, ensâb ve teracim kitaplarından faydalandık. Bu arada çağdaş yazarların görüş ve yorumlarına da yer verilmiştir. Araştırmamızın Kâdir Billâh'ın hayatıyla birlikte, bu dönemde meydana gelen dinî ve siyasî olayları da ihtiva etmesi, bizi bir hayli eseri incelemeye sevk etti. İslâm tarihi, tabakât, neseb, coğrafya, iktisat, mezhepler tarihi vb. alanlarındaki kaynak ve araştırmalardan istifade edildi. Konumuzla ilgili olarak günümüzde kaleme alınan Arapça, İngilizce ve Türkçe eserlerden yararlandı. Araştırmamızda Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ın hayatı ve dönemindeki önemli olaylar hakkında kaynakların ittifak ettiği rivayetlere yer verildi. Şayet farklı rivayetler varsa ayrıca belirtildi.

Tezimizi hazırlarken temel İslâm Tarihi kaynaklarından başvurduğumuz eserler ve eserlerin konumuzla ilgili genel özellikleri şunlardır:

Konumuzla ilgili dönemden önce yaşamış olan; Ya'kûbî'nin (v.292/905) "*Târîhu'l-Ya'kûbî*" adlı, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (v.310/922) "*Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*" veya "*Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*" adlı, Mes'ûdî'nin (v.346/957) "*Mürûcü'z-Zeheb*" ve "*Meâdinü'l-Cevher*" adlı eserleri ilk dönem İslâm Tarihi kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak Taberî'nin ve Mes'ûdî'nin bu eserlerinde Kâdir Billâh dönemiyle ilgili herhangi bilgiye yer verilmediği için bu eserlerden daha çok Kâdir Billâh döneminden önceki Abbâsî siyasî tarihi için istifade edildi.

Bu dönemde yaşamış ve Kâdir Billâh'ın halifelik dönemine tanıklık etmiş olan İbn Miskeveyh'in (v.421/1030) "*Tecâribü'l-Ümem*" adlı eseri ilk incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır. İbn Miskeveyh, bu eserinde Kâdir Billâh'ın hilâfete geliş sürecini, 382/991 yılında halife oluşundan başlayarak kronolojik sıraya göre o dönemde meydana gelen siyasî, askerî, iktisadî ve ictimâî olayları kendisinden önceki eserlerde olmayan orijinal bilgilerle ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İbn Miskeveyh; uzun bir dönem Büveyhîler'e hizmet etmiş, halife Kâdir Billâh'dan bir sene önce vefât etmiştir. Bu yüzden İbn Miskeveyh'ten aldığımız bilgiler araştırmamız açısından çok değerli bilgilerdir.

Kâdir Billâh döneminde yaşamış Mâverdî'nin (v.450/1058) "*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*" adlı eseri hem yerel hem de merkezî devlet teşkilatının Ehl-i Sünnet perspektifinde nasıl oluşması, nasıl seçilmesi ve nasıl yönetilmesi gerektiğini ifade eden siyâset alanında dönemi yansıtan değerli bir eserdir. Yine müellifin *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer* isimli eserini de çalışmamızda kullandık.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (v.463/1070) "*Târîhu Bağdâd*" adlı eserinde ilim ve kültür konularında temayüz eden kişilerin önemli özellikleri aktarılmakla birlikte, Kâdir Billâh'ın hayatına ve halifeliğine dair özlü bilgiler bulunmaktadır. Kâdir Billâh ile aynı dönemde yaşadığı için Bağdâd'da yaşanan toplumsal olaylar hakkında verdiği bilgiler de çalışmamız için değerli olmuştur.

Rûzrâverî'nin (v.488/1095) "*Zeylü Tecâribi'l-Ümem*" adlı eseri de çalıştığımız döneme yakın bir tarihte kaleme alınmış eserlerden biridir. Rûzrâverî, Halife Kâdir Billâh'ın çağdaşı yazarlardan biridir. Aynı zamanda Kâim Biemrillâh döneminde

vezirlikte yapmıştır. Bu yüzden eserin verdiği bilgiler daha sonra yazılan birçok esere kaynaklık etmiştir. Eser, Kâdir Billâh'ın halife oluşundan başlayarak kronolojik sıraya göre o dönemde meydana gelen önemli olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

İbnü'l-İmrânî'nin (v.580/1184) “*el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*” adlı eserinde ilim, kültür ve siyaset alanında değerli şahsiyetlerin özellikleri aktarılmış, Kâdir Billâh'ın halife oluşu ve halifeliğindeki önemli olaylara dair özlü bilgilere yer verilmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin (v.597/1200) “*el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*” adlı eserinde halifelerin hayatları kronolojik olarak verilirken, Kâdir Billâh dönemindeki olaylar ve vefât eden önemli şahsiyetler yıl yıl belirtilmiş ancak olaylar tenkit süzgecinden geçirilmeden aktarılmıştır. Bu eserde diğer eserlerden farklı olarak Kâdir Billâh tarafından yazılan ve tarihe “Kâdirî Akidesi” şeklinde geçen metni bulmak mümkündür.

Yâkût el-Hamevî'nin (v.626/1229) “*Mu'cemü'l-Buldân*” adlı eseri, çalışmamız esnasında yer isimlerinin tespiti konusunda kullandığımız coğrafya kaynağıdır.

Çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz eserlerden biri de İbnü'l-Esîr'in (v.630/1232) “*el-Kâmil fi't-Târih*” adlı eseridir. İbnü'l-Esîr bu eserinde Kâdir Billâh'ın gençlik ve çocukluk yıllarına dair pek bir bilgiye yer vermemesine karşılık Kâdir Billâh dönemindeki siyasî ve askerî olaylara geniş yer vermiştir. Kâdir Billâh döneminde Abbâsî Devletini bir hayli uğraştıran Şîî ve Sünnî mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgiler veren eser, İbn Miskeveyh'in ve Rûzrâverî'nin eserlerinde yer alan rivayetlerle zaman zaman benzerlikler taşımaktadır.

Zehebî'nin (v.748/1347) “*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*” adlı eseri bu dönemde yaşamış önemli şahısların hayatlarına dair verdiği bilgiler açısından önemlidir. Zehebî'nin diğer bir eseri “*Târîhu'l-İslâm*”, İslâm'ın doğuşundan 700/1300-1301 yılına kadar İslâm dünyasında meydana gelen olayları ihtiva etmektedir.

Araştırmamızda sıkça müracaat ettiğimiz eserlerden bir diğeri de İbn Kesîr'in (v.774/1372) “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*” adlı eseridir. Kâdir Billâh döneminin anlatıldığı bölüm 15. ciltte yer alır. İbn Kesîr'in kronolojik olarak anlattığı olaylar



hakkında yorumlarda bulunması ve rivayetleri değerlendirmesi doğru bilgiye ulaşmamız adına önemlidir. Eserde Kâdir Billâh'ın ve döneminde temayüz eden şahsiyetlerin biyografileri de anlatılmaktadır.

Süyûtî'nin (v. 911/1505) "*Târîhu'l-Hulefâ*" adlı eserinde Kâdir Billâh dönemini iki sayfalık bölümde anlatmaktadır. Süyûtî bu eserinde halifelerin hayatlarını kendine ulaşmış rivayetler doğrultusunda sunmakta ve zaman zaman kendine göre değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Araştırmamızda Batı'da yapılan bazı çalışmalara da yer verildi. Muir William, Philip Hitti, D. Sourdel, Eric J. Hanne gibi batılı araştırmacıların eser veya makalelerinden istifade edildi. Bunun yapılmasının nedeni de Batılı araştırmacıların konulara farklı açılardan yaklaşımları ve ilginç bazı değerlendirmelerde bulunmalarıdır. Ancak bazı yanlış görüş ve yorumların da bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Batılı araştırmacılardan aldığımız bilgiler, temel İslâm Tarihi kitaplarındaki bilgilerle mukayese edilerek kullanılmıştır.

Ülkemizde Abbâsî dönemiyle ilgili olarak nitelikli bazı eserlerin ve çalışmaların tezle ilgili bölümlerinden istifade edildi. Ahmet Cevdet Paşa'nın (1895) "*Peygamberler ve Halifeler Tarihi*", Hüseyin Algül'ün "*İslâm Tarihi*", Hakkı Dursun Yıldız'ın editörlüğünü yaptığı "*Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*", Saim Yılmaz'ın, *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde Abbâsîler*, Cem Zorlu'nun "*Abbâsîlere Yönelik Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Dinî ve Siyasî İsyenlar*" adlı eserlerinde Abbâsîlerle ilgili çok büyük çalışmalar yapılmıştır. Süleyman Genç tarafından kaleme alınan "*Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler Ve Onun Sünnî Siyaseti*" makalesi de incelediğimiz dönem için istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi'nde konumuzla doğrudan veya dolaylı olarak yer alan maddeler ve sunulan zengin kaynakça araştırmamıza oldukça katkı sağlamıştır.

İstifade ettiğimiz kaynakların ilk geçtiği yerde, dipnotta bibliyografik künyeleri verilmiş, daha sonraki yerlerde yazar ismi, kitabın tam veya kısa adı, cildi ve sayfası verilmiştir. Bibliyografyada ve dipnotlarda eserlerin adları ile ansiklopedi adları

italik olarak yazılmıştır. Araştırmamızda tarihleri yazarken başlarına (H.../M...) şeklinde harf koymadık. İlk olarak hicrî tarih, ikinci olarak da miladî tarihi yazdık. Şayet tek tarih yazmışsak bu milâdî tarihidir.

## II. KÂDİR BILLÂH DÖNEMİNE KADAR ABBÂSÎ SİYASÎ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Abbâsî Devleti, Hâşimî kabilesine mensup Hz. Muhammed (sav)'in amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'in soyundan gelenlerin Emevî Devleti'ne son vermeleri neticesinde resmi olarak 14 Rebûlevvel 132/31 Ekim 749 yılında kurulmuştur.<sup>1</sup>

İslâm dünyasının yönetimini ellerinde bulunduran Emevî devleti Abbâsî ihtilali ile yıkılmıştır. Emevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren yanlış icraat ve uygulamaları halk arasında yönetime karşı tepkinin doğmasına ve ihtilalin başlamasına sebep olmuştur. Nitekim Harre ve Kerbelâ hadiselerinin meydana gelmesi, İslâm öncesinde olduğu gibi Arap milliyetçiliğini ön planda tutulması, fetihler neticesinde Müslüman olan (ihtida eden) Arap olmayan unsurlara mevâli denerek ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesi, Hz. Ali (r.a.) ve soyuna hakaret edilmesi, sahabîlerden bazılarının ve ilim adamlarının işkence görmeleri hatta öldürülmeleri yönetime karşı olan kin ve nefreti daha da alevlendirmiş, yönetimden memnun olmayan unsurların gizli siyasî faaliyetler içine girmelerine sebep olmuştur.

Hz. Ali (r.a.) soyu adına Humeyme'de faaliyet gösteren Hz. Ali'nin torunu Ebû Hâşim b. Muhammed b. Hanefiyye, Emevîler'e karşı kendileriyle birlikte hareket etmeleri için muhalif gruplara çağrıda bulunmuştur. Bir rivayete göre Ebû Hâşim, 98/716-717 yılında vefâtından önce imamlık hakkını Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın torunu Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'a vasiyet etmiştir.<sup>2</sup> Abbâsî ihtilal faaliyetleri, Abbâsoğullarından Muhammed b. Ali'nin önderliğinde, Hâşimî-Abbâsî hareketinin yönetime el koyması amacıyla 100/718-719 yılında başlatılmış ve

<sup>1</sup> Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn-i Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdr, Beyrût 1960, II/349; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Marife, Mısır, trz., VII/420; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul 1998, I/31; Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul 1995, IX/95; Brockelmann, C., *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Trc. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s.96.

<sup>2</sup> Süyûtî, İmâmü'l-Hâfız Celâleddîn Abdurrahman Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Haz. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Mektebü'l-Asriyye, Beyrût, 1998, s.298; Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul, 1995, I/435.

oğullarıyla devam eden, takriben otuz iki sene süren ve aşama aşama gerçekleşen bilinçli bir mücadeledir. İmamlık görevinin değişiminden sonra Abbâsîler, Emevî iktidarına karşı yürütülen muhalif hareketin yönlendiricileri haline gelmişlerdir.<sup>3</sup>

Kaynaklarımızın bir kısmına göre Muhammed b. Ali tarafından 100/718 yılında büyük bir gizlilik içerisinde başlatılan, Abbâsî daveti veya ihtilâli hareketi, iki safhada gerçekleşmiştir. Birinci aşama ihtilal fikrinin oluşumu ve propagandasının yapıldığı teşkilatlanma aşamasıdır. İkinci aşama ise Emevî devletine karşı yapılan savaşları içeren eylem aşamasıdır.

Abbâsî davetinin hazırlık aşamasını teşkil eden ve büyük bir gizlilik içerisinde teşkilatlanmayı esas alan birinci safhası, Muhammed b. Ali'nin hazırladığı ihtilal planıyla başlamıştır. Muhammed b. Ali, Hâşimî-Abbâsî hareketi için on iki nakîb ve onların altında çalışan yetmiş dâî tayin etmiştir. Bunlar tüccar veya hacca gitmek üzere yola çıkmış hacı adayları sıfatıyla halk arasında gizli bir şekilde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Böylece Muhammed b. Ali, kamuoyunda ihtilal fikrinin oluşmasını amaçlamıştır. İkinci olarak davetlerin, Hz. Peygamber'in ailesinden ittifak edilen herhangi bir şahıs adına yapılmasını emretmiştir. Böylece Muhammed b. Ali, hem Abbâsoğulları'nın hem de Hz. Ali'nin soyunun desteğini almak istemiştir. 100/718 yılında Muhammed b. Ali'nin belirlediği ilke çerçevesinde Kûfe ve Horasan'da başlayan, mevâli ve Emevî yönetiminden rahatsız olan diğer grupların da katılımıyla yürütülen bu gizli davet hareketi, yirmi yedi yıl sürmüştür.<sup>4</sup>

Muhammed b. Ali'nin 126/743 yılında ölümünden sonra; Hâşimî-Abbâsî hareketinin başına oğlu İmam İbrahim geçmiş, Horasan'da vekil sıfatıyla görevlendirilen Ebû Müslim el-Horasânî'nin faaliyetlerine başlamasıyla Hâşimî-Abbâsî hareketi, teşkilatlanma aşamasından çıkıp eylem aşamasına girmiştir. İmam İbrahim'in göndermiş olduğu siyah bayrağı açarak harekete geçen Ebû Müslim'in, Emevî valisi Nasr b. Seyyâr'ı bertaraf ederek Horasan'ı ele geçirmesiyle başarılı bir

<sup>3</sup> Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara, 2000, s.95; Yılmaz, Saim, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, İstanbul, 2006, s.33.

<sup>4</sup> Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, III/21-23; Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, s.14, 33-34.

şekilde başlamıştır.<sup>5</sup> Abbâsî ihtilali adına gerçekleştirilen bu önemli başarı; daha sonra Fars eyaletinde ve ardından Irak bölgesinde tekrarlandı. Ancak İmam İbrahim, Emevî halifesi Mervân b. Muhammed tarafından yakalanmış ve Harran'da hapsedildikten sonra öldürülmüştür.<sup>6</sup> Kûfe'de saklanan Abbâsî ailesi, Emevîler'e karşı yapılan uzun ve kanlı mücadeleler sonucunda Kûfe'nin düşmesiyle birlikte yönetimi ele geçirmişlerdir.<sup>7</sup> 14 Rebûlevvel 132/31 Ekim 749 yılında Muhammed b. Ali'nin oğlu Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın Kûfe'de halife ilan edilmesi,<sup>8</sup> son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'in (127-132/744-750), Abbâsî komutanlarından Abdullah b. Ali ile Büyük Zap Suyu kenarında yaptığı savaşı kaybetmesi<sup>9</sup> ve Şam'ın alınmasıyla Emevî hilâfetine son verilmiştir.

İslâm dünyasında Emevîler'in yerine Abbâsîler'in yönetime gelmesiyle idarî, askerî, ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuştur. İslâm tarihi açısından Abbâsîler'in iktidara geldikleri 749 yılı bu açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Bu ihtilal bir saray entrikasının yahut bir hükümet darbesinin neticesi değildir. Emevî yönetimine muhalif olan grupların temsil ettiği ve liderlik ettiği yoğun bir propaganda sonucunda teşkilatlanan büyük bir halk kitlesinin faaliyetleri neticesinde gerçekleşmiştir. Bazı araştırmacılar bu hareketi, çoğu ihtilallerde olduğu gibi yerleşmiş düzeni yıkmak isteyen umumi arzunun birleştiği çeşitli menfaatlerin bir koalisyonudur<sup>10</sup> diye tanımlamaktadırlar. Aslında Abbâsî hareketi dayandığı temel felsefeyi Allah'ın kitabına ve Resûl'ünün sünnetine ittibâ olarak ilan ettiği ve ihtilal

<sup>5</sup> Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, Trc. İsmail Yiğit v.dğr., İstanbul 1986, II/295-297; Dûrî, Abdülaziz, *el-Asru'l-Abbâsiyyü'l-Evvel Dirâse fi't-Târîhi's-Siyasî ve'l-İdarî ve'l-Malî*, Beyrût 1988, s.19-35; Hudarî Bek, Muhammed, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye: ed- Devletü'l-Abbâsiyye*, Beyrût 1986, I/21-54; Yılmaz, Saim, *Mu'tazid ve Muktefî Döneminde Abbâsîler*, s.34.

<sup>6</sup> İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1351/1932, X/58.

<sup>7</sup> Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, II/293-305,385; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II/430-455.

<sup>8</sup> Ya'kûbî, *Târih*, II/349 vd.; Taberî, *Târih*, VII/421; İbnü'l-Esîr, İzzedin Ali b.Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrût, 1979, V/416.

<sup>9</sup> Taberî, *Târih*, VII/421; Me'sûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid, Beyrût, 1988, III/257-261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/416; Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I/34.

<sup>10</sup> Lewis, Bernard, *Tarihte Arablar*, Trc. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1975, s.95; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/440-441.

süreci içerisinde bu ilkedden taviz vermediği için çıkar ilişkisine dayanan diğer halk devrimlerinden ayrılmaktadır.<sup>11</sup>

Tarih araştırmacılarının genel kabulüne göre, Abbâsî halifeleri iki dönemde incelenir: Abbâsîlerin birinci dönemi yaklaşık bir asrı içine alan bir zaman dilimidir. Halife Ebü'l-Abbâs Abdullah ile başlayan kuruluş aşaması, Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî, Hâdî ile devam etmiş Hârûn Reşîd döneminde zirveye ulaşmıştır. Hârûn Reşîd'in halifelik döneminde devlet, geniş sınırlara ulaşmıştır. Bunun yanında devlet ekonomik alanda da güçlenmiştir. Bu ilerleme döneminin son halifesi Vâsık'dır. Tarihçilerin genel kabulüne göre Mûtevekkil Alellâh ile Abbâsîlerde ikinci dönem başlar. İkinci dönem ise gerileme ve yıkılış dönemini ifade etmektedir. Bu dönemleri tarih vererek ifade edersek; birinci dönem 132-232/750-847 yılları arası, ikinci dönem ise 232-656/847-1258 yılları arasındır.<sup>12</sup>

#### A. Abbâsî Devletinin Kuruluş ve Yükselme Dönemi

İlk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed (132-136/750-754) halifeliği süresince bir taraftan yeni devleti kurmaya çalışırken bir taraftan Emevî hanedanının çıkardığı isyanlarla uğraşmıştır.<sup>13</sup> Bu İsyanların bastırılmasında kardeşi Ebû Ca'fer Abdullah el-Mansûr'un büyük bir etkisi olmuştur. Ebü'l-Abbâs Kûfe Cami'inde kendisine biat edildiği gün okuduğu hutbe ile kendisine “es-Seffâh” lakabını vermiştir. Gerçekten hilâfet süresince isyanları bastırmak için çok kardeş kanı dökülmüştür.<sup>14</sup> Emevî hanedanlığı dağılmış, Abdurrahman b. Muâviye ise Endülüs'e kaçmış ve burada Endülüs Emevî Devletini kurmuştur.<sup>15</sup> Bu dönemin önemli olaylarından biri de 751 yılında gerçekleşen Talas savaşıdır. Talas savaşı ile Türk-İslâm yakınlaşması meydana gelmiş, Çinlilere karşı Müslümanların zaferiyle

<sup>11</sup> Hasan İbrâhim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, Trc. İsmail Yiğit v.d., İstanbul 1986, II/293; Ayrıntılı bilgi için bkz: Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara, 2000.

<sup>12</sup> Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.266; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, III/230-231, 339; Şâkir, Mahmûd, *et-Târîhu'l-İslâmî*, Beyrût, 1991, V/237; Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III/231; Yılmaz, Saim, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, s.33.

<sup>13</sup> Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/458.

<sup>14</sup> Taberî, *Târîh*, VII/425-428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/411-416.

<sup>15</sup> Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, III/40; Hittî, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* II/707.

sonuçlanmıştır.<sup>16</sup> Ebü'l-Abbâs Abdullah es-Seffâh 134/752 yılında hükümet merkezini Şam'dan Irak'a; yeni inşa ettirdiği Hâşimiyye adı verilen şehre taşıdı.<sup>17</sup> Ebü'l-Abbâs Abdullah, Zilhicce 136/Haziran 754'de vefât etmiş, yerine kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr geçmiştir.<sup>18</sup>

Ebû Ca'fer el-Mansûr, bir çok tarihçi tarafından Abbâsî hanedanının asıl kurucusu olarak kabul edilir. Ebû Ca'fer el-Mansûr, güçlü, akıllı, ve ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Bunun yanında ahlâkî açıdan faziletli bir kişiydi.<sup>19</sup> Kendisine isyan eden amcası Abdullah b. Ali'nin üzerine Ebû Müslim Horasânî'yi göndererek amcasını bertaraf etti.<sup>20</sup> Ardından Ebû Müslim'in yönetim üzerindeki etkisini kırabilmek için onu öldürttü.<sup>21</sup> Ebû Müslim'in intikamını almak için Horasan'da ortaya çıkan isyanları bastırdı.<sup>22</sup> Ayrıca Hz. Ali soyunu devlet kurumlarından uzak tutarak herhangi bir nüfuz elde etmesine engel oldu. Bunun üzerine Hz. Ali soyu adına ayaklanan Muhammed b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah öldürülerek isyan bastırıldı.<sup>23</sup> el-Mansûr kendi dönemindeki problemleri çok güzel yönetti ve halk nazarında itibar kazanmayı başardı. Mansûr dönemindeki en önemli olaylardan biri de 146/763 yılında Bağdâd şehrinin kurulması ve başkentin değişmesidir. Buraya ilim ve fikir adamlarını toplayarak şehrin büyük bir ilim, kültür ve ticaret merkezî olmasını sağladı.<sup>24</sup> Bir başka olay ise Mansûr'un veliahtlık sırasının kardeşi İsa b. Musa'da olmasına rağmen kendi oğlu Muhammed el-Mehdî'yi 147/764 yılında veliaht tayin edip biat almasıdır. Bu sayede kendinden sonraki bütün Abbâsî halifelerinin kendi soyundan gelmesini sağladı.<sup>25</sup>

<sup>16</sup> Yazıcı, Nesimi, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2004, s.36.

<sup>17</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/358; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrût, 1977, V/389.

<sup>18</sup> Taberî, *Târîh*, VII/470-471; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I/98.

<sup>19</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/364-380.

<sup>20</sup> Taberî, *Târîh*, VII/474-479.

<sup>21</sup> Taberî, *Târîh*, VII/479-494; Mes'ûdî, *Murûc*, III/302-305

<sup>22</sup> Taberî, *Târîh*, VII/495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/481.

<sup>23</sup> Mansûr döneminde çıkan isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz: Zorlu, Cem, *Abbâsîlere Yönelik Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Dinî ve Siyasî İsyânlar*, Ankara, 2001.

<sup>24</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/379-380; Taberî, *Târîh*, VII/650-655; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe fi'l-Meâlimi'l-Hilâfe*, thk: Abdüsettar Ahmed Ferâc, Beyrût, 1980, II/223.

<sup>25</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/379-380; Taberî, *Târîh*, VIII/9-25; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III/64-97.

Halife Mansûr'un 158/775 senesindeki vefâtıyla birlikte babasından ekonomi, idare ve toplumsal huzur alanlarında güçlü bir devlet devralan Muhammed el-Mehdî, bir takım ıslahatlar yaptı. Dinî ritüellere babası ve amcasından daha çok önem vermiştir. Mehdî lakabını kullanması on iki imam anlayışıyla örtüşmesi açısından önemlidir. Mehdî'nin halife olmasıyla, halife Vâsık dönemine kadar sürecek olan ve Abbâsî Devleti tarihinin en güçlü dönemi başlamış oldu.<sup>26</sup> Genel olarak babasının uyguladığı denge siyasetini devam ettirmiştir. Mehdî zındıklarla mücadele etti.<sup>27</sup> Hz. Ali soyuna ve taraftarlarına karşı ılımlı bir siyaset uyguladı. Böylece onların da desteğini almak istedi. Döneminin diğer önemli olayları Bizans'a ve Sasânîler'e yönelik seferler yapması, Haremeyn'i genişletmesidir.<sup>28</sup> Kendisinden sonra hilâfete oğulları Mûsâ ve Hârûn'u veliaht tayin etti ve biat aldı.<sup>29</sup>

Halife Mehdî'nin (169/Ağustos 785) vefâtı üzerine oğlu Mûsâ el-Hâdî (169-170) bir yıl gibi kısa bir süre halifelik yaptı.<sup>30</sup> Hâdî, Hârûn Reşîd'i veliahtlıktan azledilip, yerine oğlu Ca'fer'i geçirmek için çaba harcadıysa da bunda başarılı olamadı ve Musul civarındaki harem dairesinde öldürüldü. (Rebûlevvel 170/Eylül 786)<sup>31</sup>

Halife Mûsâ el-Hâdî vefât edince 170/786 yılında Hârûn Reşîd'e biat edilmiştir.<sup>32</sup> Abbâsî Devleti, Hârûn Reşîd ve oğlu Me'mûn zamanında en parlak çağını yaşamıştır. Ortaçağda Dünya'nın sayılı güçlerinden biri haline gelmişti. Aynı zamanda siyasî, ilmî ve kültürel alanda ciddi gelişmelere sahne olmuştu. Hârûn Reşîd, döneminde meydana gelen Cezîre ve Horasan'daki Hârici isyanını, Zenâdika isyanını, Musul ve Deylem'deki isyanları bastırdı. Şam'daki bazı kabile çatışmalarını engelledi.<sup>33</sup> Hârûn Reşîd, Yahya b. Hâlid el Bermekî'yi vezir tayin etti. Takriben on yedi yıl vezirlik makamında kalan Bermekî ailesi devlet içerisinde ciddi bir otorite sahibi olmaya başladı. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, İran asıllı Bermekî

<sup>26</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/392; Taberî, *Târîh*, VIII/110.

<sup>27</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/392 vd.; Taberî, *Târîh*, VIII/110 vd.; Geniş bilgi için bkz: Bozkurt, Nahide, "Mehdî-Billâh", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII/378.

<sup>28</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/392-403; Taberî, *Târîh*, VIII/162-163

<sup>29</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/402-403; Taberî, *Târîh*, VIII/124-128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI/44-45

<sup>30</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/404; Taberî, *Târîh*, VIII/168-172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI/81 vd.

<sup>31</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI/96-99; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s.104.

<sup>32</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/230; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III/129.

<sup>33</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/235-268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/83 vd.

ailesini yönetimden uzaklaştırdı.<sup>34</sup> Böylelikle Abbâsî Devleti üzerindeki Fars kültürünün etkisi azaldı. Hârûn Reşîd dış politikada Bizans üzerine seferler düzenledi ve Bizans'ı vergi ödemeye mecbur bıraktı.<sup>35</sup> Bu dönemde Hz. Ali soyundan gelen İdris b. Abdullah (ö.177/793) Fas'a giderek İdrisîler devletini kurdu.<sup>36</sup> İdrisîler'in Abbâsî topraklarına yaptıkları saldırıları önlemek için iç işlerinde bağımsız dış işlerinde Abbâsî devletine bağlı İbrahim b. Ağleb'i 184/800 yılında Kuzey Afrika'ya gönderdi. Böylece Ağlebîler devleti kurulmuş oldu.<sup>37</sup> Hârûn Reşîd, kendisinden sonra sırasıyla halife olmaları için oğulları Emîn, Me'mûn ve Mu'tasım'ı veliaht tayin etti.<sup>38</sup>

Cemâzielâhir 193/Mart 809'da Hârûn Reşîd'in ölümünden sonra<sup>39</sup> yerine geçen Muhammed el-Emîn (193-198/809-813), kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmek için mücadeleye başladı. Bu sırada çıkan Şam bölgesindeki Süfyânî hareketini ve küçük karışıklıkları bastırdı.<sup>40</sup> Halife Emîn dönemi fitne ve çalkantılarla doluydu. Devleti, ikiye bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bu mücadeleye, Emîn'i destekleyen Arap unsurlar ile Me'mûn'u destekleyen İranlı unsurları karşı karşıya getirdi. Bu fitne Emîn'in öldürülmesi ve Me'mûn'un hilâfeti ele geçirmesiyle son buldu.<sup>41</sup> Halife Emîn bütün gücünü kardeşi ile mücadelesine harcadığı için fetihler olmamış içeride de idarî, ilmî ve imar alanlarında bir faaliyeti olmamıştır.

Halife Me'mûn dönemi (198-218/813-833), Abbâsî devletinin ikinci kez zirveye ulaştığı dönemdir. Me'mûn'un iktidara gelişiyle devlet yönetiminde İranlılar daha fazla söz sahibi olmaya başladılar.<sup>42</sup> Bu durum Arapların tepkisine ve bazı isyanların çıkmasına sebep oldu. Bu dönemin önemli olayları: 201/816 yılında Babek el-

<sup>34</sup> Ya'kubî, *Târih*, II/407-410; Taberî, *Târih*, VIII/287-300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI/175-180.

<sup>35</sup> Taberî, *Târih*, VIII/307-310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V/118; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II/462.

<sup>36</sup> Mes'ûdî, *Murûc*, III/308.

<sup>37</sup> Taberî, *Târih*, VIII/272.

<sup>38</sup> Taberî, *Târih*, VIII/275-276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI/173

<sup>39</sup> Taberî, *Târih*, VIII/342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI/211 vd.

<sup>40</sup> Taberî, *Târih*, VIII/251-252, 415-416

<sup>41</sup> Taberî, *Târih*, VIII/365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VI/222; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III/168.

<sup>42</sup> Can, Mesut, *Abbâsî Siyaset Geleneginde Sâsânî-Fars Tesiri (Fazl b. Sehl Örneği)*, Konya, 2016, s.51 vd.



Hürremî isyanının<sup>43</sup> başlaması, Nasr b. Şebes isyanı ve bastırılması, Kûfe’de halifelik iddiasıyla ortaya çıkan İbn Tabataba’nın isyan etmesi ve etkisiz hale getirilmesi en son Mekke’de başkaldıran Hüseyin b. Hasan isyanının bastırılmasıdır.<sup>44</sup> Halife Me’mûn’u seleflerinden ayıran en farklı icraatı 201/817 yılında hanedandan olmayan Hz. Ali’nin soyundan Ali b. Mûsâ er-Rızâ’yı veliaht tayin etmesidir. Devlet geleneğinde olmayan bu tayin Abbâsoğulları’nın sert tepkisine yol açtı. Me’mûn’un bu tarihi girişimi 203/819 yılında Ali b. Mûsâ’nın şüpheli ölümü üzerine sonuçsuz kaldı.<sup>45</sup>

Me’mûn’un, hilâfetinin son yıllarında Arap ve İranlılara karşı güveni azalmıştı. Horasan’da bulunurken yakından tanıma imkanı bulduğu Türklere güvenmiş ve askerî birlikler içerisinde yer vermişti. Bu sırada halife ordusu içerisinde komuta Türk birliklerden oluşmaktaydı.<sup>46</sup> Me’mûn, hilâfetinin son yıllarında, Bizans üzerine seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda önemli topraklar ve kaleler ele geçirdi. Bizans, halife Me’mûn’u durduramayınca barış istemek zorunda kaldı.<sup>47</sup> Ancak Me’mûn’un Recep 218/Ağustos 833’te<sup>48</sup> vefâtı üzerine bu fetih hareketleri de durmuştur.

Halife Me’mûn, oğlunu veliaht ilan etmemişti. Ancak oğlu Abdullah Arapların desteğini alarak halife olmak istemişse de Türklerin desteği Mu’tasım’ın halife olmasından yanaydı. Hârûn Reşîd’in vasiyeti doğrultusunda Halife Me’mûn’un vefâtından sonra 218/833 yılında kardeşi Mu’tasım’a biat edilmiştir.<sup>49</sup> 8. Abbâsî halifesi Mu’tasım, Türk nüfuzunun etkisiyle Bağdâd’ın kuzeyine Samerrâ şehrini kurarak burayı başkent ilan etti. Böylelikle devlet yönetiminde Türk nüfuzunun hissedileceği “Samerrâ dönemi” başlamış oldu.<sup>50</sup> Mu’tasım dönemine kadar devam

<sup>43</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/557-580.

<sup>44</sup> Geniş bilgi için bkz; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III/288-305.

<sup>45</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/554-568; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VI/326; Ayrıca bkz: Can, *Abbâsî Şiyaset Geleneğinde Sâsânî-Fars Tesiri*, s.66 vd.

<sup>46</sup> Bozkurt, Nahide, “Me’mûn”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/104.

<sup>47</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/623-624; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VI/417-419.

<sup>48</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/646; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VI/431.

<sup>49</sup> İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd*, Kâhire, 1365/1946, V/114; Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I/35; ayrıca geniş bilgi için bkz: Yıldız, Hakkı Dursun, “Mu’tasım’ın Halife Olmasında Türklerin Rolü”, Ankara, 1976/19-29

<sup>50</sup> Taberî, *Târîh*, IX/17 vd.; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh* VI/451-452; Yazıcı, Nesimi, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.46; Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976, s.117.

eden Babek isyanı bastırıldı.<sup>51</sup> Bu sırada Bizans bazı İslâm şehirlerine girerek büyük zararlar verdi. Bunun üzerine Halife Mu'tasım 223/838'de büyük bir sefer düzenleyerek Ammûriye'yi zapt etti. Abbâsî ordularına direnemeyeceğini anlayan Bizans sulh istedi. Mu'tasım antlaşmayı kabul edip büyük bir başarı elde etti.<sup>52</sup> Mu'tasım yerine oğlu Vâsık'ı veliaht tayin etti.

Mu'tasım'ın Rebûlevvel 227/Ocak 842'de vefâtıyla yerine oğlu Vâsık (227-232/842-847) geçti.<sup>53</sup> Vâsık, kendinden önceki politikaları sürdürdü. Bu dönem Abbâsîlerde ilerleme dönemi kapanmış duraklama dönemi başlamıştır. Vâsık hazinedeki zenginlik sayesinde halka bol bol ihsanda bulundu.<sup>54</sup> Halife Vâsık'ı diğer Abbâsî halifelerinden ayıran en önemli özelliği kendinden sonrası için bir veliaht tayin etmemesidir. Vâsık 24 Zilhicce 232/12 Ağustos 847'de hastalanarak vefât etti.<sup>55</sup> Vâsık'ın ölümünün ardından Abbâsî Devleti tarihinde ilk defa devlet adamları halife seçmek için toplanmıştır. Devlet adamları Mu'tasım'ın oğlu Ca'fer üzerinde ittifak etmiş. Kendisine Mütevekkil unvanı verilerek biat edilmiştir.<sup>56</sup> Böylece Mütevekkil Abbâsî tarihi boyunca müşavere yoluyla seçilen ilk halife oldu.

## **B. Abbâsî Devletinin Gerileme ve Yıkılış Dönemi**

Abbâsîlerde ikinci dönem yaklaşık dört asır sürmüştür. Bu dönemde Abbâsîler gerileme ve yıkılış sürecine girmişlerdir. Zaman zaman güçlü, nitelikli devlet ve ilim adamları çıksa da bu durum kişilerle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde merkezî idareye karşı isyanların çıkması ve güçlü gayr-ı Arap unsurların halifeyi askerî anlamda himaye etmeleri gibi çeşitli sebeplerden dolayı merkezî otorite sarsılmış, ekonomi iyi yönetilememiştir. İkinci dönem Abbâsî halifeleri, zaman içerisinde siyasî ve maddî hâkimiyetlerini yavaş yavaş kaybetmişler, devlete askerî alanda katkı sunan gayr-ı Arap unsurların idarî alanda nüfuzları artmış ve devlet içerisinde irili ufaklı pek çok

<sup>51</sup> Taberî, *Târîh*, VIII/557-580.

<sup>52</sup> Taberî, *Târîh*, IX/57 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* VI/479 vd.

<sup>53</sup> Taberî, *Târîh*, IX/118-124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* VI/528.

<sup>54</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* VII/31.

<sup>55</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/483.

<sup>56</sup> Ya'kûbî, *Târîh*, II/484; Taberî, *Târîh*, IX/150-154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII/33-34; Abbâsî Devletini yöneten halifeler ve dönemleri hakkında geniş bilgi için bkz; Bosworth, Clifford E., *İslâm Devletleri Tarihi*, Trc. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul 1980, s.6 vd.

hanedan veya devlet ortaya çıkmıştır.<sup>57</sup> Konuya halife Kâdir Billâh'a kadar gelen dönemde meydana gelen iki önemli hususu ele alarak devam etmek istiyoruz. Bunlar; bu dönemde ortaya çıkan önemli isyanlar ve halifeler ile gayr-ı Arap unsurlar arasındaki iktidar mücadeleleridir.

Halife Mütevekil'in ölümünden sonra gelen Muntasır, Müstaîn, Mu'tezz, Mühtedî ve Mu'temid (247-279/861-945) dönemleri Türk unsurunun idari hayatta nüfuzunun arttığı dönemdir.<sup>58</sup> Bu dönemde halifelerin Türk kumandanlarla hem iyi geçinmeye çalıştıklarını hem de onların nüfuzlarını kırmak için içten içe tedbir aldıklarını görürüz.

Halife Muntasır (247-248/861-862) bu nüfuzu kırmak için tedbirler almıştır. Ancak Türk kumandanlarından kurtulma planları içindeyken zehirleterek öldürüldüğü sanılmaktadır.<sup>59</sup> Artık hilâfete geçmede veliahtlık müessesesi önemini kaybetmiş onun yerini, başta ordu kumandanları olmak üzere devlet ricâlinin seçimi almıştır.<sup>60</sup> Halife Müstaîn (248-252/862-866) döneminde ise idarede bulunan Türk unsuru ile Türk asıllı kumandanlar arasında kavga devam etmiştir. Daha sonra iç harp çıkmış ve halife Müstaîn öldürülmüş yerine Mu'tezz gelmiştir.<sup>61</sup> Bunun neticesinde öteden beri önemli siyasî gelişmelerde emekleri olan Vasîf ve Boğa es-Sağîr öldürülmüştür.<sup>62</sup> Mu'tezz, bu şekilde Türk nüfuzunu kırmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Mu'tezz (252-255/866-869) döneminde Meğaribe (Kuzey Afrika kaynaklı askerler) ile Türkler arasında nüfuz kavgaları ortaya çıkmıştır.<sup>63</sup> Halife Mu'tezz bir yandan Meğâribe'yi bir yandan da Tahirîleri Türklere karşı kıskırtmıştır. Nitekim bu iç çekişmeleri kazanan Türk asıllı askerler Mu'tezz'i önce hapsedmişler daha sonra öldürmüşlerdir.<sup>64</sup> Yerine gelen halife Mühtedî (255-256-

<sup>57</sup> Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III/273-275; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III/339.

<sup>58</sup> Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III/340-341.

<sup>59</sup> Mes'ûdî, *Murûc*, IV/133-134.

<sup>60</sup> Taberî, *Târih*, IX/251-254; Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976, s.113.

<sup>61</sup> Hafîz el-Bağdadî, Hâfız Ebûbekir Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdâd*, Beyrût, trz., II/122.

<sup>62</sup> Taberî, *Târih*, IX/222-226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V/301-302; Ahmed Cevdet Paşa, *Halifeler ve Peygamberler Tarihi*, III/923; Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil-Alellâh", *DİA*, XXXII/212-214; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/ 735.

<sup>63</sup> Aktan, Ali, "Mu'tezz-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/391.

<sup>64</sup> Taberî, *Târih*, IX/389-390; İbnü'l-İmrânî, Muhammed Ali Muhammed, *el-İnbâ fi Târihi'l-Hulefâ*, thk: Kâsım es-Sâmerrâî, Kâhire, 1421/2001, s.131-132; Ebü'l-Fidâ, İsmâil b. Ali, *Târihu Ebi'l-Fidâ el-Müsemma el-Muhtazar fi Ahbârî'l-Beşer*, Beyrût, 1417/1997, I/362.

869-870), döneminde Türk asıllı askerlerden kurtulmak için Meğâribe'ye destek verince iç savaşın çıkmasına sebep olmuş ve ordu içinde çıkan iç harpte gerek Meğâribe gerekse Ferâğine'den binlerce asker öldükten sonra Mühtedî yakalanarak idam edilmiştir.<sup>65</sup> Mu'temid döneminde (256-279/870-892) Türk unsuru Abbâsî idaresindeki etkinliğini yitirmeye başlamıştır.<sup>66</sup> Buna paralel olarak askerî desteği azalan halife Mu'temid zamanında devlet otoritesi zayıflamıştır. Bu dönemde otorite boşluğundan Saffârî ve Zenci isyanları çıkmıştır.

Mütevvekkil'den sonraki halifeler döneminde irili ufaklı yüzlerce isyan çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri Saffârî, Zencî ve Karmatî isyanlarıdır. Bunlardan biri Mu'tezz Billâh döneminde (251-255/866-869) Fars bölgesinde Ya'kub b. Leys es-Saffâr tarafından 253/867 tarihinde çıkarılan isyandır.<sup>67</sup> Bu isyanın bastırılması dönemin halifesi Mu'tezz'in vefâtı ile yarım kalmış, yerine gelen halife Mu'temid tarafından bastırılmıştır. Bu dönemdeki diğer isyan ise Zenci (köleler) isyanıdır.<sup>68</sup> Bu isyan İran asıllı Ali b. Muhammed adlı bir kişinin Basra çevresindeki dar gelirli Zencilerle 256/870 tarihinde başlattığı bir isyandır. Mu'temid bu isyanı on üç yıl<sup>69</sup> veya on dört yılda<sup>70</sup> bastırabilmiştir. Mu'temid (256-279/870-892) döneminde çıkan isyanlar devlet için hayli tehlikeli olmuştur.

Bir başka isyan ise Mu'temid (256-279/870-892) döneminde başlayan, Mu'tezid (279-289/892-902) döneminde olgunlaşan ve Müktefî (289-295/902-908) döneminde ortaya çıkan Karmatî isyanıdır. Bu isyan idarenin giderek etkinliğini kaybetmesinden kaynaklanan ve diğer isyanlardan güç bularak Hamdan Karmat tarafından Kûfe'nin doğusunda başlatılan isyandır.<sup>71</sup> Kayınbiraderi Abdan tarafından Karmatî hareketi yayılmış ve uzun bir süre devletin düzenini bozan iç karışıklığa sebebiyet vermiştir.<sup>72</sup>

<sup>65</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.136; Özaydın, Abdülkerîm, "Mühtedî-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/527; Ahmed Cevdet Paşa, *Halifeler ve Peygamberler Tarihi*, III/932.

<sup>66</sup> Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, III/341.

<sup>67</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII/184-185.

<sup>68</sup> "Farsça'daki "Zeng" (Etiopya, Habeşistan) kelimesinden türemiştir ki, buradan "Zengbar" ve Arapçada "Zencebar" haline dönüşmüştür. Bozulmuş bir şekilde Türkçede "Zanzibar" yada "Zengibar" dr." Bkz: Philip, K.Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/736.

<sup>69</sup> Aktan, Ali, "Mu'temid-Alellâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/387.

<sup>70</sup> Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/736.

<sup>71</sup> Bu olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz, Saim, *Mu'tezid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, s.279-366.

<sup>72</sup> Muir, William, *The Caliphate its Rise, Decline And Fall*, Edinburg, 1892, s.555-556.

Muktedir Billâh (295-320/908-932) döneminde güçlü bir otoriteye ihtiyaç varken halifenin on üç yaşında tahta çıkması devlet otoritesini zayıflatmıştır. Bunun yanında liyakatsiz ve yeteneksiz devlet adamlarına görev verilmesi, bu dönemde yirmi günde yedi vezirin azledilmesi gibi istikrarsız bir ortamın olması devleti güçsüzleştirmiş, devlet içinde iç karışıklığa sebebiyet vermiştir.<sup>73</sup> Bu dönemde meydana gelen Karmatî isyanı önceki isyanları unutturmuş ve Abbâsîlerin uğraştıkları derin bir problem olmuştur.<sup>74</sup> Halife Muktedir Billâh, devlet işlerini, kendi muhafız birliği kumandanı ve Emîrû'l-Ümerâ olan Mu'nis el-Muzaffer'e devretmiştir.<sup>75</sup> Muktedir Billâh döneminde önemli dış gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle 297/909 yılında İfrîkiye'de Fâtımî Devleti kurulmuş, 298/910 yılında ise İmam Ubeydullah halife ilan edilmiştir. Fâtımî halifeliği Şiîliğin İsmâiliyye kolunu esas alarak Abbâsî hilâfetinin karşısında güçlü bir rakip olarak çıkmıştır. Ardından Kuzey Afrika'da hızlı biçimde yayılan Şiî Fâtımîler ile mücadele edebilmek için 316/929 yılında Endülüs Emevî Emîrî III. Abdurrahman kendisini halife ilan etmiştir. Böylece İslâm topraklarında Abbâsî hilâfetinin yanı sıra Endülüs Emevîlerin ve Fâtımîlerin halifeleri adına da hutbe okunmaktaydı.<sup>76</sup> Bu halifeler kendi bölgelerinde tanınmış ve onlara halk tarafından saygı duyulmuştur. Bu durum aslında İslâm topraklarında birlik ve beraberliğin ne seviyede olduğunu gösteren acı bir gerçektir.

Kâhir Billâh (320-322/932-934) döneminde ise azledilen vezirlerden İbn Mukle tarafından çıkarılan isyan ihtilal niteliğindedir. Taşrada başlayan bu hareket halife hakkında asılsız propaganda yapmak suretiyle halkı galeyana getirmiştir. Sonuç olarak halk, Kâhir Billâh'ın hal'inde birleşmiştir. Bunun üzerine 322/934 tarihinde İbn Mukle ve adamları sarayı basmışlar ve halifenin gözüne mil çekerek hal etmişlerdir.<sup>77</sup>

<sup>73</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI/221-222; Özeydın, Abdülkerim, "Muktedir-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/144-145.

<sup>74</sup> Ahmed Cevdet Paşa, "*Halifeler ve Peygamberler Tarihi*" sad.: Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul, 1999, I/453.

<sup>75</sup> İbn Miskeveyh, Ebû Ali b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem ev Târîhu İbn Miskeveyh*, Mısır, 1332-1333/1914-1915, I/76; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/738.

<sup>76</sup> Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I/35.

<sup>77</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI/224-229; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kâhir-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXIV/172-173.

er-Râzî Billâh (322-329/934-940) halife seçildikten iki yıl sonra, 324/935 yılında Basra ve Vâsıt valisi, aslen Türk olan, Muhammed b. Râik'i Bağdâd'a davet ederek onu “*Emîrû'l-Ümerâ*” tayin etmiştir.<sup>78</sup> Böylece Emîrû'l-Ümerâlık müessesesi kurulmuş,<sup>79</sup> devlet içerisinde bir denge düzeni kurularak merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalışılmıştır. er-Râzî Billâh döneminden sonra devlet içerisinde Emîrû'l-Ümerâlık kavgaları başlamıştır. Başkent Samerra'dan Bağdâd'a taşınmış fakat gerçek iktidarın, halifelerin elinden askerî kumandanlara doğru kayışı devam etmiştir. Halife Râzî Billâh, Cuma hutbelerine bizzat çıkması ve devlet işlerinin bir kısmının kontrolü kendisinde olmasından dolayı bazı İslâm Tarihi yazarları tarafından “Gerçek Halifelerin sonuncusu”<sup>80</sup> şeklinde vasıflandırılmıştır.

Halife Müstekfî Billâh (333-334/944-946) döneminde, Emîrû'l-Ümerâ Tüzün el-Muzaffer ölünce Şîî Büveyhîler Bağdâd'ı ele geçirmişlerdir. Halife engel olmaya güç yetiremeyince Büveyhî hükümdarını Emîrû'l-Ümerâ tayin etmek zorunda kalmıştır. Halife Müstekfî Billâh, Büveyhî hükümdarına “Muizzüddevle” unvanı vererek halifelik yetkilerini devretmiştir.<sup>81</sup> Büveyhîlerin üç oğluna halifenin aynı anda tahsis ettiği şeref lakapları (Muizzüddevle gibi) ile bunlara ek olarak Emîr veya Melik unvanlarını kullanmışlardır.<sup>82</sup> Büveyhîler Bağdâd şehrini, Fâris eyaletindeki başkentleri Şîraz'dan yönetmekteydiler. Bundan sonra Büveyhîler yaklaşık bir asır Abbâsî hâkimiyetini ellerinde bulunduracaklardır. Bu asra Şîî asrı da denilmiştir. Büveyhî idaresindeki Abbâsî halifeleri sadece “Ruhâni Lider” durumundadır. Yani çeşitli beldelerde hâkimiyetini ilân eden beylere menşur göndermekte, hil'at giydirmekte, kılıç kuşatmakta ve bir takım unvanlar vermektedirler. Artık emredebildikleri bir orduları yoktur ve divanlara Emîr yetkileri kalmamıştır. Büveyhîler istedikleri zaman halifeleri iş başından alıp istedikleri bir kişiyi halife yapabiliyorlardı. Büveyhîler Şîî geleneklerini halka dayatmaya çalışmışlardır. Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Ali'nin oğlu Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Hüseyin'in şehid edildiği gün olan 10 Muharrem'de herkes devlet eliyle yas tutmaya zorlanmıştır. Şîîlere göre Gadîr-i Hum mevkiinde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi

<sup>78</sup> İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, I/351.

<sup>79</sup> Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I/ 31-56; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/737.

<sup>80</sup> Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* III/737-739.

<sup>81</sup> Özaydın, Abdülkerîm, “Müstekfî-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII/139

<sup>82</sup> Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/741.

yerini alacak kimse olarak (sözde) vasiyet ettiği günü resmî şenlikler halinde kutlanmaya başlamıştır.<sup>83</sup>

Tâi' Lillâh (363-381/974-991) döneminde de Büveyhî hakimiyeti devam etmiştir. Daha sonra Büveyhîlerin içerisinde iç karışıklık olunca iktidarı Adudüddeve ele geçirmiştir. Büveyhî hanedanının en güçlü devri Ruknüddevle'nin oğlu Adudüddeve<sup>84</sup> dönemidir. Adudüddeve, İslâm tarihinde Şâhinşâh<sup>85</sup> ünvanını alan ilk devlet adamıdır. Bu dönemde halifelik makamının gücü iyice azalmıştı. Bu dönemde Adudüddeve'nin güçlenmesiyle hutbelerde adı halife ile beraber okunmaya başlamıştır. İlk defa bu dönemde yeni ortaya çıkan devletlerin hükümdarları adını hutbede okutmuştur. Adudüddeve'den sonra yerine Şerefüddeve geçmiştir. Şerefüddeve,<sup>86</sup> babası Adudüddeve gibi ilmî ve edebî alanlardaki faaliyetleri desteklemiştir. Şerefüddeve ölünce yerine Bahâüddeve geçmiştir. Tâi' Lillâh, İslâm dünyasının Karmatî isyanlarına ve Bizans'ın taarruzlarına karşı şiddetle savaştığı yıllarda, Hamdânîler, Mervânîler, Büveyhîler vs. arasında cereyan eden iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Bunlar halifelik otoritesini yıpratmış bu yüzden adını sadece hutbelerde okutabilmiştir. Kendisinden yalnız tayin beratları tâziyetnâmeler ve buna benzer muâmelât dolayısıyla bahsettirebilmiştir.<sup>87</sup> Büveyhî Emîri Bahâüddeve,<sup>88</sup> askerlerinin maaşının ödenmemesi üzerine Bağdâd'ı 381/991 yılında yağmalatmıştır. Tâi' Lillâh'ı azletmiş, halifeliğe aynı yıl Kâdir Billâh'ı (12 Ramazan 381/22 Kasım 991) getirmiştir.<sup>89</sup>

<sup>83</sup> Algül, *İslâm Tarihi*, III/344-354; Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/741.

<sup>84</sup> Adudüddeve'nin hayatı için bkz: Özaydın, Abdülkerim, "Adudüddeve" *DİA*, İstanbul, 1988, I/392-393.

<sup>85</sup> İslâm'dan önce hüküm süren İran hükümdarların kullandığı farsça bir ünvan olan "Şâhânşâh" teriminin kısaltılmış şeklidir. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, III/741.

<sup>86</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-Târih*, IX/16-17.

<sup>87</sup> Işıltan, Fikret, "Tâyî", "el-Tâ'i Lillâh", *İA*, İstanbul, 1974, XII/69.

<sup>88</sup> Bahâüddeve'nin ayrıntılı hayatı için bkz: Merçil, Erdoğan, "Bahâüddeve" *DİA*, İstanbul, 1991, IV/100.

<sup>89</sup> İbnü't-Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba, *Kitâbü'l-Fahrî fi'l-Adâbi's-Sultâniyye ved'-Düvelil-İslâmiyye*, Mısır, H.1317/260; Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa b. Muhammed, *Divân: Hayâtühü ve Dirâsetü Şi'rihi*, nşr. Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Beyrût, 1976, I/148; Ebü'l-Fidâ, *Târih*, I/471; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk: Ömer Abdüsselâm et- Tedmürî, Beyrût, 1409/1989, XXVII (H.381- 400 Olayları)/5-6; *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, Beyrût, 1984-1986, XV/125-126; Muir, William, *The Caliphate*, s.574; Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, Michigan, 1998, s.84-104; Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsiler Dönemi)*, İstanbul, 2011, IV/433-438.

İkinci dönem Abbâsî halifelerinden başlamak üzere Kâdir Billâh'a kadar gelen tarihi süreçte görüyoruz ki, merkezî otoritede ve halifelik makamında ciddi bir zayıflama ve işlevsel bir değişim olmuştur. Halifelik müessesesi, siyasî gücünü halife Mütevekkil'den sonra yavaş yavaş yitirmiştir. Bunun yanında halife'nin seçilmesi veya azledilmesi siyasî gücü elinde bulunduran grupların himayesinde olmuştur. Bu yüzden devlet otoritesinde halife'nin konumu ciddi oranda zayıflamıştır. İkinci dönem Abbâsî halifeleri zamanında siyasî güç kimi zaman Türklerin kimi zaman ise Arapların eline geçmiştir. Bu süreç içerisinde askerî nüfuzu olan güçlerin devlet otoritesini ele geçirmelerini engellemeye çalışan halifeler ya zehirletilerek yada başka yollarla öldürülmüşlerdir. Askerî gücü elinde bulunduran güçlerle işbirliği yapan halifeler ise siyasî anlamda silik yaşamışlardır. Askerî gücün zayıfladığı ve halife'nin düzeni sağlayamadığı zamanda ise Emîrû'l-Ümerâ müessesesi kurularak halife ile eş başkanlık yapan bir kurum oluşturulmuştur.

Özellikle Büveyhîlerin yönetimde söz sahibi olmasından sonra halifelik müessesesi devlet liderliğinden çıkmış, dinî lider “ruhânî lider” konumuna gelmiştir. Bu süreçte diğer devletlerle ciddi bir mücadeleye girilmemiş, devlet içerisindeki mücadelelerle uğraşmıştır. Halife Kâdir Billâh ise, Büveyhîlerin gücünün zayıflamasını fırsat bilerek yeniden halifelik müessesini canlandırmaya çalışmış ve bunun için bir dizi faaliyette bulunmuştur. Bu dönemde Gazneliler ile ittifak yapması gücünü artırmıştır. Ancak döneminde ekonomik anlamda hazine boşalmış, zaman zaman uygulamaya konan vergi sistemleri asker ve bürokratlar tarafından istismar edilmiştir. Toplumda Şîî-Sünnî mücadeleleri başlamış, Bağdâd'da büyük bir karışıklık yaşanmış, refah ve huzur sağlanamamış, bu süreç Abbâsîlerin yıkılışına kadar sürmüştür. Ahmet Cevdet Paşa Abbâsî devletinin yıkılışını anlattıktan sonra, “İslâm toplumu, hangi mezhepte olursa olsun müşriklere karşı birlik beraberlik içinde hareket edip, İslâm'ın başkenti olan Dâru's-Selâm'ı (Bağdâd'ı) korumaya bütün güçleriyle çalışacakları yerde, mezhep kavgalarıyla uğraşmışlardır. Sonunda Bağdâd şehri yerle bir olunca ortada ne Sünnî kalmıştır, ne de Şîî”<sup>90</sup> diyerek bu dönemi anlatmış, Bağdâd içindeki mezhep mücadelesinin bir devleti nasıl yıktığını ifade etmiştir.

---

<sup>90</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III/493.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### KÂDİR BİLLÂH'IN HALİFELİK ÖNCESİ HAYATI

Araştırmamızın bu bölümünde yirmi beşinci Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ın doğumu, nesebi, ailesi, çocukları, yetiştiği ortam ve halifelik öncesine ait hayatı ele alınmıştır. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki Araplarda soy bilgisi önemlidir. Bir kişinin hayatı incelenirken soy kütüğü incelenir ve atalarının nerede, ne zaman, nasıl yaşadıkları bilgisine ulaşılır. Böylelikle hayatı araştırılan kişinin soy bilgisi, aynı zamanda o kişi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmaya kaynak olur.

#### 1.1. DOĞUMU VE NESEBİ

Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh, 9 Rebülevvel 336/28 Eylül 947 Perşembe günü Bağdâd'da dünyaya gelmiştir.<sup>91</sup>

Kâdir Billâh'ın asıl ismi Ahmed b. İshâk'tır. Künyesi ise, Ebü'l-Abbâs'tır. Nesebi kaynaklarımızda kısa ve uzun şekilde zikredilmiştir. En geniş olarak, “Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Emîr İshâk b. Muktedir Billâh Ca'fer b. Mu'tazıd el-Abbâsî, el-Bağdâdî”<sup>92</sup> şeklinde ifade edilmiştir. Yine kaynaklarımızda “Ebü'l-Abbâs el-Kâdir Billâh Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Abbâsî”<sup>93</sup> veya “Ebü'l-Abbâs el-Kâdir Billâh Ahmed b. İshâk b. Muktedir”<sup>94</sup> şeklinde geçmektedir.

381/991 yılında Bahâüddeve tarafından 24. Abbâsî halifesi Tâi' Lillâh tahttan indirilince yerine Ahmed b. İshâk getirildi. Kendisine biat edildikten sonra zamanın Büveyhî lideri Bahâüddeve tarafından Kâdir Billâh<sup>95</sup> lakabı verildi. Kâdir Billâh'ın nesebi, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'a oradan Abdulmuttalib'e kadar

<sup>91</sup> Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.380.

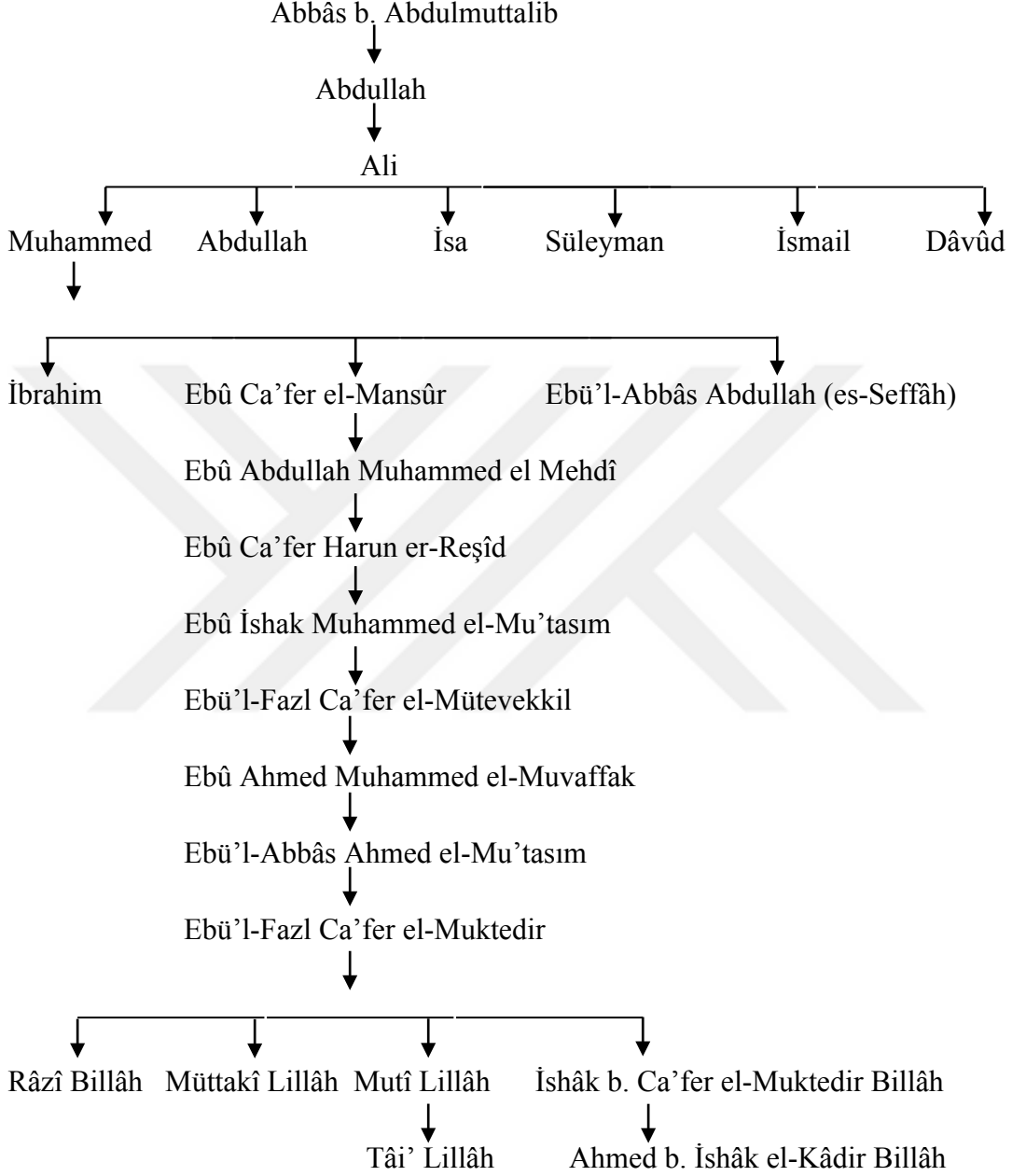
<sup>92</sup> Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/27; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IV/37; İbnü's-Salâh es-Şehrezûrî, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Selâhuddîn Abdirrahmân b. Mûsâ, *Tabakâtu'l-Fukahâ'i'sh-Şâfiyye*, nşr. Muhyiddîn Ali Necîb, Beyrût, 1413/1992, I/325; Hudarî Bek, *Târihi'l-Ümeme'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399.

<sup>93</sup> Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXIV/127-128.

<sup>94</sup> Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm Kamusu Terâcim li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa*, Beyrût, 1976, I/91.

<sup>95</sup> İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b.Muhammed, *el-Muntazam fî tarihi'l-mulûk ve'l-umem*, Beyrût, 1992, XIV/353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437. Sourdel, “Al-Kâdir Bi'llâh”, *El*, Leiden, 1978, IV/378.

ulaşmaktadır. Abbâsîler'in 25. halifesi olan Kâdir Billâh'ın soy kütüğü ve şeması şu şekildedir:<sup>96</sup>



<sup>96</sup> Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşraf*, nşr. Abdülaziz ed-Dûrî, Beyrût, 1978, III/275; İbn Hazm, Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (V.456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, nşr. Abdüsselam b. Harun, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, s. 30-31; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.326, 379, 392, 416, 426; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/43,127; Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/148; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IV/37; Hudarî Bek, *Târihi'l-Ümeme'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399.

Soy ağacından da anlayacağımız üzere halife Kâdir Billâh, 18. Abbâsî halifesi Muktedir Billâh'ın torunudur. Babasının ismi İshâk'tır. Babası, halife Muktedir Billâh'ın on bir erkek çocuğundan biridir. Aynı zamanda halife Kâdir Billâh'ın amcaları da olan, halife Muktedir'in on bir çocuğunun isimleri şöyledir:<sup>97</sup>

1. Râzî Billah, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
2. Müttakî Lillah, Ebû İshâk İbrâhim b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
3. Mutî Lillah, Ebü'l-Kâsım el-Fazl b. Ca'fer el -Muktedir Billâh
4. Harun b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
5. Ali b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
6. İshâk b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
7. Abdulvâhid b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
8. Mûsa b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
9. Hasan b. Ca'fer el-Muktedir Billâh
10. Kâdir b. Ca'fer el Muktedir Billâh
11. İsa b. Ca'fer el-Muktedir Billâh

Halife Kâdir Billâh'ın babası İshâk b. Ca'fer el-Muktedir Billâh'tır. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Kâdir Billâh'ın babası halife olmadığı için kaynaklarımızda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İshâk b. Ca'fer 317/929 tarihinde doğmuştur.<sup>98</sup> Babasının vefâtı şu şekilde anlatılmaktadır:

“376-377/987 yılının Zilkâde ayının on yedisinde cuma gecesi altmış yaşında vefât etti.”<sup>99</sup> Cenazesini Ebû Bekir b. Mûsa el-Hâşimî yıkadı ve cenaze namazını oğlu Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh kıldırdı. Cenazesine halife Tâi' Lillâh ve dönemin önde gelen devlet adamları katıldı. Cenazesi, ninesi yani halife Muktedir Billâh'ın annesi Şuğeyb'in türbesine defnedildi. Dönemin Emîrû'l-Ümerâ'sı

<sup>97</sup> Arslan, İhsan, “Muktedir'in Halifeliği ve Şahsiyeti”, Samsun, 2010, s.24-31.

<sup>98</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII/137; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/429.

<sup>99</sup> Safedî, Selahuddîn Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Wiesbaden, 1991, VIII/408; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/324; “İshâk b. el-Muktedir'in hicrî 376 yılında vefât ettiğini söyler.” Bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/429.

Şerefüddeve, Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh'a taziyelerini ilettiler ve hastalığından dolayı gelemeyeceğini bildirdi.<sup>100</sup>

Halife Kâdir Billâh'ın annesi, Abdülvâhid b. Ca'fer el-Muktedir Billâh'ın câriyesidir. Anlaşılan o ki halife Kâdir Billâh'ın babası İshak b. Muktedir bu câriyeyi satın aldı. Ardından azâd edip onunla evlenmiştir. Annesinin ismi kaynaklarımızda farklı ifadelerle geçmektedir. Kalkaşendî'de Dimne,<sup>101</sup> Suyûtî ve İbnü'l-Esîr'de Tümnâ,<sup>102</sup> İbn Tağrıberdî'de Yümnâ,<sup>103</sup> İbn Kesîr ve İbnü'l-Cevzî'de ise Temennâ olarak dört farklı şekilde geçmektedir.<sup>104</sup> Kanaatimizce Kâdir Billâh'ın annesinin asıl ismi Temennâ bt. Behrâm'dır. Kaynaklarımızda annesi hakkında çok ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak şahsiyeti açısından İbn Kesîr; Kâdir Billâh'ın annesinin âbide ve sâliha bir kadın olduğunu, 399/1010 senesi Şaban ayının yirmi ikisinde perşembe gecesi vefât ettiğini anlatmaktadır. Cenaze namazını oğlu halife Kâdir Billâh kıldırdı. Cenazesi âdet üzere yatsı namazından sonra Rusâfe'ye<sup>105</sup> götürülüp aile kabristanına defnedildi.<sup>106</sup>

Kaynaklarımızda halife Kâdir Billâh'ın ailesi anlatılırken sadece Âmine<sup>107</sup> ismindeki kız kardeşinden bahsedilmektedir. İslâm Tarihi kaynaklarımızda 379/989 yılındaki olaylarda; Kâdir Billâh'ın babası vefât ettikten sonra kız kardeşi ile arasında miras yüzünden bazı anlaşmazlıklar olduğu ifade edilmektedir. Aralarındaki bu sorun iyice arttığı zamanda Tâi' Lillâh, bir hastalık geçirmiştir. Bunun üzerine Âmine, halifenin abisi tarafından zehirletildiğini ve abisinin halifeliği ele geçirmek istediğini söylemiştir. Bundan kuşkulanan halife Tâi' Lillâh, Kâdir Billâh hakkında yakalama kararı çıkarmıştır. Kâdir Billâh, bu sırada Kerh bölgesinin batısında Dicle nehrinin kıyısında yer alan el-Harîmü't-Tâhirî'de ailesiyle beraber bulunuyordu.

<sup>100</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/428.

<sup>101</sup> Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnfâe*, I/319.

<sup>102</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/450; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.380.

<sup>103</sup> İbn Tağrıberdî, Cemâluddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Beyrût, 1992, V/98.

<sup>104</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/68; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/445.

<sup>105</sup> Rusâfe: Bağdâd'ın doğu tarafında kalan bölgenin adıdır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III/46-47.

<sup>106</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/446.

<sup>107</sup> Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/149

Arandığını öğrenince; ailesiyle bir süre saklanmış, ardından Batîha'ya<sup>108</sup> göç etmiştir.<sup>109</sup> Kâdir Billâh'ın kız kardeşinden sadece bu olay anlatılırken bahsedilmekte olup hakkında detaylı bilgi yoktur. Bu konunun devamını yine bu bölümde müstakil başlık altında inceleyeceğiz.

## 1.2. AİLESİ VE ÇOCUKLARI

Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh'ın ailesi ile ilgili bilgiler ilk olarak 379/989 yılındaki olaylar arasında kaynaklarımızda ifade edilmektedir. Halife olmadan önce evlendiği ve çocuklarının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu evliliklerin ne zaman ve nasıl gerçekleştiği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Halifelik dönemi öncesindeki evliliklerden doğan çocuklarının doğum tarihi yada vefât tarihi hakkında da net bir bilgi bulunmamaktadır. Daha çok bilgiler halifelik sonrasına aittir.

### 1.2.1. Hanımları

Kaynaklarımızda yaptığımız araştırmalara göre halife Kâdir Billâh'ın üç hanımından söz edilmektedir. Kâdir Billâh'ın hanımlarından birincisinin ismi Alem,<sup>110</sup> ikincisinin ismi Sekîne,<sup>111</sup> üçüncüsünün ismi ise Katru'n-Nedâ (Bedru'd-Dücâ)<sup>112</sup>'dir. Bu alt başlıkta halife Kâdir Billâh'ın hanımlarıyla nasıl evlendiği, çocuklarının isimleri ve hanımlarının hayatları hakkında bilgi vereceğiz.

Eşlerinden birisi Alem'dir. Alem bir câriyedir.<sup>113</sup> Tahminimize göre Kâdir Billâh onu azâd edip evlenmiştir. Kâdir Billâh'ın ilk hanımı Alem'den 382/992 yılında Ebü'l-Fazl Muhammed isminde bir erkek çocuğu doğmuştur. Kâdir Billâh, 391/1001 yılında meydana gelen veliaht karmaşasını önlemek için oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'i veliaht tayin etmiştir. Kendisine Gâlib Billâh lakabını vermiş huzurda

<sup>108</sup> Batîha: "Basra, Vâsıt ve Kûfe şehirleri arasında kalan beldenin ismidir." Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I/450; Yıldız, Hakkı Dursun, "Batîha", *DİA*, İstanbul, 1992, V/195-196.

<sup>109</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/439-440.

<sup>110</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/363.

<sup>111</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/467-468; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 446-447.

<sup>112</sup> Hatîb el-Bağdâdî, IX/399; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/63-64; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/779-780.

<sup>113</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/363.

bulunanlardan beyat almıştır.<sup>114</sup> İlk hanımı Alem ile halifelik öncesinde evlendiği için hakkında fazla bilgi yer almamaktadır.

Diğer bir eşi ise Sekîne'dir. Kaynaklarımıza göre 383/993 yılında halife Kâdir Billâh, zamanın Büveyhî Emîri Bahâüddevle Ebû Nasr Firûz<sup>115</sup>, un kızı Sekîne ile nikâhlandı. Mehirin tutarı 100.000 yada 200.000 dinardır. İbn Kesîr, "383/993 yılının Zilkâde ayının ikinci Perşembe gününde Kâdir Billâh'ın Bahâüddevle'nin kızı Sekîne ile 100.000 dinar mehir vererek evlendiğini" söylemektedir.<sup>116</sup> Nikâh halife ile Şerîf er-Radî'nin babası Veliyyü'n-Nakîb Ebû Ahmed el-Hüseyn b. Mûsâ'nın huzurunda kıyıldı. Bahâüddevle'nin nikahta vekili Nakîbü'l-Eşrâf ve Mezâlim Divân'ı Başkanı Ebû Ahmed Hasan b. Mûsâ el-Mûsevî' idi.<sup>117</sup>

Kaynaklarımızda bu evlilikle ilgili iki farklı rivayetten söz edilmektedir. Birincisinde halife Kâdir Billâh'ın Bahâüddevle'nin Sekîne isimindeki kızıyla 383/993 yılında evlendiği ve bu evlilikten 391/1001 yılında oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'in dünyaya geldiği hatta Kâdir Billâh'ın bu oğlunu 9 yaşındayken "Gâlib Billâh" lakabıyla veliaht tayin ettiği rivayet edilmektedir. İkinci rivayet ise halifenin Bahâüddevle'nin kızı Sekîne ile nikâhlandığı, ancak Sekîne'nin evlendikten kısa bir süre sonra öldüğü şeklindedir. Buna rağmen Kâdir Billâh, evlilikten dolayı Sekîne'nin babası Bahâüddevle'ye Şâhinşah gibi büyük bir ünvan verdiğini ifade eder.<sup>118</sup> İslâm Tarihi kaynaklarında genellikle bu ikinci rivayet geçmekte ve kanaatimiz de halifenin eşini evlendikten kısa bir süre sonra kaybetmesinden dolayı bu evlilikten bir çocuğunun olmadığı yönündedir.

Hakkında daha çok bilgi sahibi olduğumuz eşi Katru'n-Nedâ'dır. Kaynaklarımızda hem Ermenî hem de Rûm asıllı bir câriye olduğu ifade edilmektedir. Kâdir Billâh'ın bu eşinin ismi hakkında genellikle iki rivayet üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri Bedru'd-Dücâ<sup>119</sup> diğeri ise Katru'n-Nedâ'dır.

<sup>114</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, IX/165-166; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 492.

<sup>115</sup> Merçil , Erdoğan, "Bahâüddevle", *DİA*, IV/475-476.

<sup>116</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.183; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 446-447.

<sup>117</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/467-468; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 446-447.

<sup>118</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492.

<sup>119</sup> Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Meâsiru'l-İnfâe fi Meâlimi'l Hilâfe*, thk. Abdu's Settâr Ahmed Ferâc, Beyrût, 1980, I/334; Kudâî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme b.

Kaynaklarda kendisine Alem yada Alîme gibi adlar da verilmişse de bu isimler daha evvel zikrettiğimiz ilk eşinin ismiyle karıştırılmıştır.<sup>120</sup> Dönemin Bağdâd tarihçilerinden Hatib el-Bağdâdî'nin verdiği Katru'n-Nedâ isminin doğru olma ihtimali daha yüksektir. Katru'n-Nedâ, 26. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Abdullah b. Ahmed Kâim Biemrillâh'ın annesidir.<sup>121</sup>

Katru'n-Nedâ hakkında kaynaklarımızda Besâsîrî'nin Bağdâd'ı işgali sırasında ve Kâim Biemrillâh'ın Tuğrul Bey'in kızıyla evlendiği zamanki olaylarda isminin geçtiğini görmekteyiz. “Halife Kâim Biemrillâh ile Çağrı Bey'in kızı Hadîce Arslan Hâtûn arasında 448/1056 yılında 100.000 dirhem mehir ile nikâhları kıyıldı.”<sup>122</sup> Nikâh'tan bir süre sonra Hadîce Arslan Hâtûn'un çeyizi Bağdâd'a ulaşmış, halife Kâim'in annesi Katru'n-Nedâ ve beraberindeki heyet Hadîce Arslan Hâtûn'u baba ocağı Dâru'l-Memleke'den geceleyin alıp Bağdâd'a getirmiştir.<sup>123</sup> Kaynaklarımızda ikinci olarak Besâsîrî'nin Bağdâd'da çıkardığı karışıklar zamanında Katru'n-Nedâ ismine rastlıyoruz. Arslan el-Besâsîrî, Bağdâd'ı işgal edince önde gelen devlet adamlarının ve kendisine düşmanlık besleyenlerin bir kısmını öldürmüştür. Katru'n-Nedâ ve torunu veliaht Uddetuddîn Ebü'l-Kâsım, Besâsîrî'nin korkusundan ve şehirdeki karışıklıktan dolayı bir süre gizlenip sıkıntı çekmiştir. Bunun üzerine kaynaklarımızda Katru'n Nedâ'nın Besâsîrî'ye mektup yazdığı Besâsîrî'nin de ona bol miktarda erzak verdiği ve iki câriyeyi onun hizmetine tahsis ettiği şeklinde bir rivayet vardır.<sup>124</sup> Bir başka rivayet ise Katru'n-Nedâ'nın torunu veliaht Uddetuddîn'nin beraberindekilerle birlikte Bağdâd'dan ayrılmak istediklerini Ebü'l-Ganâim b. el-Muhallebân'a<sup>125</sup> bildirdikleri ve Ebü'l-Ganâim'in yanında ikamet

Ca'fer b. Ali, *Kitâbu'l-İnbâ bi Enbâi'l-Enbiya ve Tevârihi'l-Hulefâ ve Velâyati'l-Ümerâ*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Beyrût, 1998, s.349; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.417.

<sup>120</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/63-64; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, X/9; İbn Hazm el-Endelüsî, *Esmâ'ul Hulefâ ve Fütûhu'l-İslâm*, Trc. Şaban Öz, Ankara, 2004, s.61.

<sup>121</sup> Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IX/399-404; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/63-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/353; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/779-780; Özeydin Abdülkerim, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/210.

<sup>122</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/4.

<sup>123</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/327; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/758; Kitapçı, Zekeriyya, *Abbâsî Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, Konya, 1994, s.31.

<sup>124</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târihi'l-Hulefâ*, s.198; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/44; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/758, 765.

<sup>125</sup> “Ebü'l-Ganâim b. el-Muhallebân, 448/1056 yılında Selçuklu veziri el-Kundurî'nin isteğiyle Vâsit ve ona bağlı yerleşim yerlerinin yönetimine getirilmiştir.” Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/3-8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/731.

ettikleri şeklindeki rivayettir.<sup>126</sup> Besâsirî'nin çıkardığı bu karışıklık bastırılmayınca halife Kâim Biemrillâh, Tuğrul Bey'den yardım istedi. Tuğrul Bey, 11 Zilhicce 450/18 Ocak 1060'da Besâsirî'yi ve beraberindekileri öldürttü.<sup>127</sup> Bu olayın ardından Katru'n-Nedâ ve beraberindekiler Bağdâd'a dönmüştür.<sup>128</sup>

Katru'n-Nedâ eşinin ve oğlunun halifeliği döneminde Bağdâd'da hilâfet sarayında yaşamıştır. Kâdir Billâh'ın vefâtından otuz yada otuz bir yıl kadar sonra vefât etmiştir. Kaynaklarımız onun vefâtını şu şekilde aktarılır: Doksan yaşına varmıştı ve 11 Receb 452/11 Ağustos 1060 senesinde vefât etti. Halife olan oğlu Kâim Biemrillâh cenazesine geldi ve cenaze namazını kıldırdı. Cenaze merasimi çok kalabalık olmuştur. Daha sonra cenazesi gelenek üzere Rusâfe'ye defnedildi. Katru'n-Nedâ için Beytu'n-Nevbe'de taziye töreni yapıldı.<sup>129</sup>

### 1.2.2. Çocukları

Kaynaklarımız halife Kâdir Billâh'ın üç erkek bir kız olmak üzere dört çocuğu olduğunu ifade etmektedir. Oğullarından ilk çocuğunun ismi Ebü'l-Fazl Muhammed,<sup>130</sup> ikincisinin ismi el-Emîr Ebü'l-Kâsım<sup>131</sup>, dır. Diğerinin ismi ise halife Kâdir Billâh'ın ölümünden hemen önce veliaht olarak tayin ettiği ve halife olup Kâim Biemrillâh lakabını alan Ebû Ca'fer Abdullah'tır.<sup>132</sup> Bunlardan başka Safedî'de Abdullah isminde başka bir çocuktan bahsedilmektedir.<sup>133</sup> Ancak diğer kaynaklar bunu doğrulamamaktadır. Bu kişinin Ebü'l-Kâsım ile aynı kişi olması muhtemeldir. Bunun dışında kaynaklarımız halife Kâdir Billâh'ın Fâtıma isminde bir kızından bahsetmektedir.<sup>134</sup> Çocuklarıyla ilgili kayıtların hilâfete geçtikten sonraki zamanlarda tutulmuştur. Kâdir Billâh'ın halife olmadan önce çocuğunun olup

<sup>126</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/780.

<sup>127</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/347-348; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/765-766.

<sup>128</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/55; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XIV/766.

<sup>129</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/353; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/ 779-780.

<sup>130</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/131.

<sup>131</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/188; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/619.

<sup>132</sup> Sâbî, Hilâl b. el-Muhassin, *Tecâribu'l-Umem*, thk.Ebü'l-Kâsım Emâmî, Tahran, 1407/1987, VII/474; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IX/399; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/216-217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/492.

<sup>133</sup> Ayrıntılı bilgi için Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyat*, Stuttgart, 1991, XVII/17.

<sup>134</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/11.



olmadığı bilinmemektedir. Kanaatimiz bu dönemde bir çocuğu olmuş olsa bile onun ya bir kız çocuk olduğu yada erkek ise küçük yaşlarda vefât ettiği şeklindedir.

### 1.2.2.1. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Kâdir Billâh (Gâlib Billâh)

Halife Kâdir Billâh'ın ilk oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed b. Kâdir Billâh, Şevvâl 382/Aralık 992 yılında doğmuştur.<sup>135</sup> İsmi kaynaklarımızda Muhammed olarak geçmektedir. Annesi Alem adlı câriyedir. Künyesi Ebü'l-Fazl'dır.<sup>136</sup>

Kâdir Billâh'ın bu oğlu hakkındaki bilgiler 391/1001 yılındaki olaylar anlatılırken yer almaktadır. 391/1001 yılında Horasan ve bazı Türk illerinde veliaht karmaşası yaşanmış, yalancı veliahta bey'at eden yöneticiler olmuştu. Bu olayların başlangıcında, dokuzuncu Abbâsî halifesi Vâsık'ın soyundan gelen Abdullah b. Osman el-Vâkıfî veya Ebû Abdullah b. Osman el-Vâsıkî adında bir kişi bazı Horasan ve Türk illerinde halifenin kendisini veliaht tayin ettiğini söyleyerek onlardan bey'at almıştı. Hârûn b. İlig Buğra Hâkan'ın yanına gelen fakih Ebü'l-Fazl et-Temîmî, kendisini nin gönderdiği bir elçi olarak takdim ederek halife Kâdir Billâh'ın veliaht olarak halife Vâsık'ın torunlarından Abdullah b. Osman'ı tayin ettiğini bey'at etmesi gerektiğini söyledi. Hârûn b. İlig Buğra Hâkan da emre uyarak Ebû Abdullah b. Osman el-Vâsıkî'ye bey'at etti. Hârûn b. İlig hakim olduğu bölgelerde Ebû Abdullah b. Osman el-Vâsıkî adına hutbe okutmaya başladı ve onu maaşa bağladı.<sup>137</sup>

Halife Kâdir Billâh, bu olaydan haberdar olunca Abdullah b. Osman'ı yakalatmak için hükümdarlara mektup gönderdi. Ebû Abdullah b. Osman el-Vâsıkî ise çeşitli yerlere kaçtı, artık halk arasındaki itibarını kaybetti. En son Harzem'e kaçan Abdullah b. Osman orada da tutunamayınca Sultan Gazneli Mahmûd tarafından yakalandı. Gazneli Mahmûd onu bir kalede zindana attı ve ölünceye kadar orada kaldı.<sup>138</sup> Bu yalancı veliaht tehlikesinden dolayı halife Kâdir Billâh ilk oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'i daha küçük yaşta veliaht olarak tayin etmeye karar verdi. 5 Rebûlevvel 391/2 Şubat 1001 günü oğlunu veliaht ilân etmek için tören

<sup>135</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/444.

<sup>136</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/131.

<sup>137</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/685; Şakir, Mahmûd, *İslâm Tarihi*, Trc. Ferit Aydın, İstanbul, 1993, IV/464.

<sup>138</sup> Sâbî, *Tecâribu'l-Umem*, VII/461; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17.

düzenlendi.<sup>139</sup> Halife, öncelikle Horasan'lı ve bazı Türk illerindeki hacıları huzuruna çağırıp Ebû Abdullah b. Osman el-Vâsikî'nin sahte veliaht olduğunu ifade etti. Ardından kendinden sonraki dönem için oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'i veliaht tayin ettiğini söyledi. Törende hazır bulunan devletin ileri gelenlerinden, kâdıllardan ve şahitlerden veliahtlık bey'atı aldı.<sup>140</sup> Kaynaklarımız Ebü'l-Fazl Muhammed'in veliaht tayin edildiğinde sekiz yaşını birkaç ay<sup>141</sup> geçmiş veya dokuz yaşında<sup>142</sup> olduğunu bildirmektedir. Artık minberlerde hutbe okunduktan sonra halife Kâdir Billâh'dan sonra oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'e de dua edildi. Halifelere dönemin geleneği olarak lakab takılırdı. O'na Gâlib Billâh lakabı takıldı.<sup>143</sup> Veliaht ilanından sonra bazı Büveyhî sikkelerinde Gâlib Billâh'ın ismi yazdırıldı.<sup>144</sup>

Ebü'l-Fazl Muhammed yirmi yedi yaşındayken Ramazan 409/Ocak 1019 senesinde halife olamadan vefât etti. Cenazesi bazı Abbâsî halifelerinin mezarlarının da bulunduğu Rusâfe'deki aile kabristanlığına defnedildi.<sup>145</sup>

#### 1.2.2.2. Ebü'l-Kâsım b. Emîrü'l-Mü'minîn Kâdir Billâh

Kaynaklarımızda doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur ancak halife Kâdir Billâh'ın oğlu olduğu nakledilmektedir. Onun hakkındaki ilk bilgi Irak Büveyhî Emîri Sultânüddeve'nin yerine geçen Müşerrefüddeve'yi Muharrem 414/Mart-Nisan 1023 yılında Bağdâd ziyaretinde protokolde kardeşi Ebû Ca'fer Abdullah ile beraber karşılaşmalarıdır.<sup>146</sup> Bunun dışında hayatı hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak kanaatimizce Bağdâd'da yaşamış ve kardeşleri gibi iyi tahsil görmüştür. Devlet kademesinde çok etkin bir rolünün olmadığını ancak protokolde sembolik olarak yer verildiğini görmekteyiz.

<sup>139</sup> Sâbî, *Tecâribu'l-Umem*, VII/456.

<sup>140</sup> Sâbî, *Tecâribu'l-Umem*, VII/458; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492.

<sup>141</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17.

<sup>142</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492.

<sup>143</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/685; Şakir, Mahmûd, *İslâm Tarihi*, IV/464.

<sup>144</sup> Treadwell, Luke, *Buyid Coinage: A Die Corpus (322-445 A.H.)*, Oxford, 2001, s.14,21-23, 33, 55.

<sup>145</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/125; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/578-579.

<sup>146</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/158.

Emîr Ebü'l-Kâsım, Cemâzielâhir 418/Temmuz 1027 yılında vefât etti.<sup>147</sup> Cenaze namazını kardeşi Ebû Ca'fer Abdullah kıldırdı. Cenaze namazına katılım çok olduğu için bir kaç kez kılındı. Gelenek olarak cenazesi Rusâfe'deki aile kabristanlığına defnedildi.<sup>148</sup> Kâdir Billâh, oğlu Ebü'l-Kâsım'ın vefâtına çok üzölmüştür. Onun ölümlünden sonra birkaç gün Bağdâd'da davul çalınıp eğlence yapılmasına izin vermedi. Ebü'l-Kâsım, şiire ve edebiyata meraklıydı. Güzel şiirleri vardır.<sup>149</sup> Böylece Kâdir Billâh kendisi hayattayken iki oğlunu da kaybetmiştir. Bu yüzden bazı İslâm Tarihi kaynakları Kâdir Billâh'ın tek oğlundan söz ederler. Anlaşılan o ki kendisinden sonra hayatta kalan tek oğlu Ebû Ca'fer Abdullah olduğu için sadece onun varlığından söz edilmiştir.

### 1.2.2.3. Ebû Ca'fer Abdullah b. Kâdir Billâh (Kâim Biemrillâh)

Kâdir Billâh'ın oğlu Abdullah'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarımızda iki rivayet vardır. 18 Zilhicce 391/8 Kasım 1001 Perşembe günü<sup>150</sup> yada 18 Zilkâde 391/9 Ekim 1001 Perşembe günü<sup>151</sup> Bağdâd'da doğmuştur. Annesi Ermeni veya Rûm asıllı Bedrü'd-dücâ (Katrü'n-Nedâ) adlı câriyedir. Künyesi Ebû Ca'fer'dir.<sup>152</sup>

Kaynaklarımız gençlik yıllarına dair siyasî faaliyet olarak; Irak Büveyhî Emîri Müşerrefüddeve'nin Muharrem 414/Mart-Nisan 1023 yılında<sup>153</sup> ve Celâlüddeve'nin 3 Ramazan 418/7 Ekim 1027 yılında Bağdâd ziyareti<sup>154</sup> sırasında halife Kâdir Billâh ile beraber protokolde bulunduğunu ifade etmektedir. Kâdir Billâh'ın oğlu Ebû Ca'fer Abdullah, Bağdâd'da muhtemelen iyi bir eğitim almıştır. Kaynaklarımızda onun Edebiyat'a ve şiire meraklı, kitâbet ve inşâ sanatına vâkıf olduğu ifade edilmektedir. Buna örnek olarak Dîvân'dan çıkan yazıların bir çoğunu beğenmeyerek kendisinin düzeltmesini ifade edebiliriz. Konuşması fasih ve belâgatlidir. Aynı

<sup>147</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/188; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/619.

<sup>148</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/188; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/619.

<sup>149</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/619.

<sup>150</sup> Sâbî, *Tecâribü'l-Umem*, VII/474; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406.

<sup>151</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/216-217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492; Özeydin, Abdülkerim, "Kâim-Biemrillâh", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/210.

<sup>152</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X/245; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/217; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.417.

<sup>153</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/158; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/140; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/598.

<sup>154</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/161.

zamanda çokça şiir yazmıştır.<sup>155</sup>

421/1030 yılında halife Kâdir Billâh'ın hastalanması ve öldüğüne dair haberlerin yayılması üzerine 18 Cemâzielevvel 421/24 Mayıs 1030 günü genel bir merasim düzenlendi. Kadıların, vezirlerin, diğer devlet erkânının ve halkın huzurunda halife Kâdir Billâh, oğlu Ebû Ca'fer Abdullah'ı veliaht olarak ilan etmiştir.<sup>156</sup> Gelenek olduğu üzere Kâdir Billâh oğlu Ebû Ca'fer Abdullah'a Allah'ın emri ile ayakta olan manasındaki "Kâim Biemrillâh" lakabını verdi. Veliaht ilan edildikten sonra huzurda bulunanlar ona bey'at ettiler.<sup>157</sup> Bu sırada Ebû Ca'fer Abdullah otuz yaşındaydı. 23 Cemazielevvel 421/29 Mayıs 1030 Cuma günü hutbelerde Kâdir Billâh'ın yanında Kâim Biemrillâh'a da dua edildi.<sup>158</sup> Dönemin yürürlükte olan Büveyhî sikkelerine ismi yazıldı.<sup>159</sup> Bu olayın üzerinden çok zaman geçmeden babası Kâdir Billâh vefât etmiştir. Ebû Ca'fer Abdullah b. Kâdir Billâh 13 Zilhicce 422/30 Kasım 1031 Salı günü 31 yaşındayken 26. Abbâsî halifesi olmuştur.<sup>160</sup>

Kaynaklarımızda Kâim Biemrillâh'ın özel hayatı ve şahsiyeti hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: Dönemin Büveyhî Emîri Ebû Kâlicâr'ın kızı ile ilk evliliğini yapmıştır.<sup>161</sup> Bu eşinin vefât etmesi üzerine Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hâtun<sup>162</sup> ile evlenmiştir. İslâm Tarihi kaynaklarımızda halife Kâim Biemrillâh'ın Ebü'l-Abbâs Muhammed b. el-Kâim Biemrillâh<sup>163</sup> isminde bir oğlu ve Seyyide Fâtıma el-Betûl Hâtûn<sup>164</sup> isminde bir de kızından bahsedilmektedir. Bunların dışında

<sup>155</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/48; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V/98.

<sup>156</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/205-206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/341.

<sup>157</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195.

<sup>158</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/341; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629.

<sup>159</sup> Treadwell, *Buyid Coinage*, s.22-23,32,60-65,80,158.

<sup>160</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/197-198; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/637-638; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyat*, XVII/21; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V/98; Özaydın, "Kâim-Biemrillâh", *DİA*, XXIV/210.

<sup>161</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/313.

<sup>162</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/734; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/327; Kitapçı, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, s.29.

<sup>163</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/235; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/706; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/314; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V/45.

<sup>164</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/357-358; İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrût, 1978, V/66; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/785; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/75; Kitapçı, *Zekeriyya, Asrın Olayı Büyük*

başka çocuklarının olup olmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz.

Ebû Ca'fer el-Kâim Biemrillâh, yakışıklı, siması güzel, pembe beyaz tenli bir yapıya sahiptir. Dini yaşantısında titiz, dünyaya meyletmeyen, gözü tok, bilgili, Allah'a güçlü bir iman ile bağlı, çokça sadaka veren, ihsanıyla etkili vatandaşların işini çabucak gören bir şahsiyettir. Bunun yanında adil, sabırlı ve müsamahakâr bir kişiliğe sahip olduğunu tarih kaynaklarımızda görmekteyiz.<sup>165</sup>

Onun döneminde Bağdâd, çeşitli huzursuzluk ve iç karışıklıklara rağmen bir ilim ve kültür merkezî olmaya devam etmiştir. Bu dönem içerisinde 459/1067 yılında Nizâmiye Medresesi eğitim-öğretime açılmıştır.<sup>166</sup> Babası Kâdir Billâh'ın itikâdî düşüncelerini içeren ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunan *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* adıyla anılan metni 433/1041-1042 yılında birçok âlim ve şeyhin huzurunda divanda okutmuştur. Bu eseri her cuma günü camilerde halka okunmasını sağlamıştır. Böylelikle babasının iç siyasetteki Ehl-i Sünnet'i hakim kılma politikasını devam ettirmiştir.<sup>167</sup>

Kâim Biemrillâh, yetmiş dört yaşındayken 13 Şaban 467/3 Nisan 1075 senesinde vefât etmiştir.<sup>168</sup> Yaklaşık kırk dört yıl halifelik yapmıştır. Cenaze namazını torunu halife Muktedî Biemrillâh kıldırmıştır.<sup>169</sup> Cenazesi öncelikle dedesinin mezarının yanına defnedilmiştir.<sup>170</sup> İki yıl sonra gelenek olduğu üzere Rusâfe'ye aile kabristanlığına nakledilmiştir.<sup>171</sup>

---

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler, *SÜ TAD*, 1994, I/13-42.

<sup>165</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/48; İbn Tağrıberdî, *Nucûmu'z-Zâhire*, V/98; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X/245; Kaymak, Suat, *Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh ve Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014, s.289-294.

<sup>166</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/375; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/5; Köymen, M. Altay, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara, 2001, III/356-357; George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, Trc. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, 2007/230-231.

<sup>167</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/279-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/685; Sourdell, "Al-Kâ'im Bi-Amr Allah", *EI*, Leiden, 1978, IV/458; Özaydın, "Kâim Biemrillâh", *DİA*, XXIV/211.

<sup>168</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyat*, XVII/ 21; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X/245; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/48; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V/98.

<sup>169</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406-407; Özaydın, "Kâim Biemrillâh", *DİA*, XXIV/211.

<sup>170</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/48.

<sup>171</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/406; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/59; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, X/248.

#### 1.2.2.4. Fâtıma bt. Kâdir Billâh

Halife Kâdir Billâh'ın bilinen tek kızıdır. Doğumu ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Sadece 448/1056 yılında vefât eden şahsiyetler arasında adına yer verilmektedir.

Fâtıma bt. Kâdir Billâh 448/1056 yılında vefât etmiştir. Cenaze namazı Sahnü's-Selâm'da halife Kâim Biemrillâh tarafından kıldırılmıştır. Namazdan sonra dönemin veziri Reisü'r-Rüesâ İbn Müslim de halifenin yanında taziye için gelenleri kabul etmiştir. Cenazesi gelenek üzere Rusâfe'ye aile kabristanlığına defnedilmiştir.<sup>172</sup>

### 1.3. YETİŞMESİ

Kâdir Billâh'ın çocukluk ve gençlik yıllarındaki eğitim hayatına dair kaynaklarda detaylı bilgiye yer verilmemektedir. Tarih kaynaklarında eğitim hayatı hakkında pek bir bilgi olmamasının sebebi ise babası İshak b. Ca'fer el-Muktedir Billâh'ın halife olmamasıdır. Ancak Kâdir Billâh'ın ailesi Abbâsî soyundan geldiği için küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almasını önemsediklerini düşünmekteyiz. Kâdir Billâh'ın dönemin Şâfiî alimleri arasında sayılması ve din alimleri arasında saygınlığının olması bu düşüncemizi destekler niteliktedir.<sup>173</sup>

Kâdir Billâh, küçük yaştan itibaren Bağdâd'da hem dinî ilimler alanında hem de dil ve edebiyat alanında iyi bir eğitim görmüştür. Dönemin meşhur alimlerinden biri olan Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Dil (belegat) alanında dersler almıştır.<sup>174</sup> Ebû Ubeyd el-Herevî, Tefsir ve Hadis ilimlerinde kendini geliştirmiş olup bu alanda önemli eserleri vardır. Bunun yanında Edebiyat ve Dil âlimi olarak da kaynaklarımızda geçmektedir.<sup>175</sup> Özellikle kendini dinî ilimler alanında geliştiren Kâdir Billâh, gençliğinde Şâfiî fikhî alanında ilim tahsil etmiştir.<sup>176</sup> Bu tahsil süreçlerinden sonra Kâdir Billâh, Bağdâd'da dönemin önemli alimlerinden biri olmuştur. İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Tabâkâtu'l-*

<sup>172</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/11.

<sup>173</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/354; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/438; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/127.

<sup>174</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/374; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/127.

<sup>175</sup> Demirci, Muhsin, "Herevî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII/220

<sup>176</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/ 374; Ziriklî, *Â'lâm*, III/92.

*Fukahâi's-Şâfiyye* adlı eserinde halife Kâdir Billâh'ı Şâfiî alimleri arasında saymıştır.<sup>177</sup>

Kâdir Billâh halife olduktan sonra uzun yıllar Bağdâd'da yaşanan Şîî-Sünnî mezhep kavgalarını bitirmek için *er-Risâletü'l-Kâdiriyye (el-Usûl)* adlı eseri kaleme almıştır.<sup>178</sup> Bu bilgiden hareketle halifenin kitâbet ilmini de tahsil ettiğini söyleyebiliriz. Bunların yanında Kâdir Billâh, Edebiyat ilmine de meraklı olmuş, bir eser oluşturacak nitelikte olmasa da çokça şiir yazmış ve terennüm etmiştir.<sup>179</sup> Bu şiirlerden en meşhuru Sahabîlerin faziletlerini anlatan kasîdesidir. Bu kasîdede Sahabîlerden bahsederken onların dinî ve ahlâkî güzel davranışlarını övmüştür. Halifeliği döneminde Kâdir Billâh'ın bu kasîdesi her cuma günü Mehdî Cami'inde okunurdu. Özellikle dönemin Hadis alimleri tarafından okunan bu kasîdeyi dinlemek için insanlar Mehdî Cami'inde toplanırlardı.<sup>180</sup>

#### 1.4. KIZ KARDEŞİ İLE ANLAŞMAZLIĞI VE BATÎHA'YA İLTİCASI

Çalışmamızın başında Kâdir Billâh'ın ailesini incelerken kız kardeşi Âmine'nin varlığından söz etmiş, Kâdir Billâh ile aralarında husûmet olduğuna kısaca değinmiştik. Bu alt başlıkta kız kardeşi ile düştüğü anlaşmazlığın zamanla Kâdir Billâh'ın hilâfet makamı tarafından hain ilân edilmesine ve onun Batîha'ya göç etmesine sebep olan olayları inceleyeceğiz.

Babaları İshâk b. Muktedir Billâh'ı 17 Zilkâde 377/987 yılında vefâtından sonra Kâdir Billâh ile kız kardeşi arasında miras konusunda bazı anlaşmazlıklar oldu. Kız kardeşinin isteği doğrultusunda hareket etmeyen Kâdir Billâh ile aralarındaki bu husumet aradan iki yıl geçmesine rağmen bir türlü çözülemedi. Dönemin halifesi Tâi' Lillâh hastalanmış ancak sonradan iyileşmişti. Bu olayı haber alan Âmine hilâfet sarayına gidip halife Tâi' Lillâh ile görüştü. Kâdir Billâh tarafından halife Tâi' Lillâh'ın zehirletildiğini iddia ederek ağabeyini ihbar etti ve ağabeyinin, bu

<sup>177</sup> İbnü's-Salâh es-Şehrezûsrî, *Tabakâtu'l-Fukahâ'i's-Şâfiyye*, I/325.

<sup>178</sup> Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV/37; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/279-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/685; Zehebî, *Siyer'u Â'lâmi'n-Nübelâ*, XV/128; Şakir, Mahmûd, *İslâm Tarihi*, IV/463-464; İbnü's-Salâh es-Şehrezûsrî, *Tabakâtu'l-Fukahâ'i's-Şâfiyye*, I/325; Küçükaşçı, "Kâdir Billâh", *DİA*, XXIV/128; Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul, 2007, s.105.

<sup>179</sup> Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/128.

<sup>180</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/438.

durumdan faydalanarak Tâi' Lillâh'ın hastalığı sırasında halifeliği ele geçirmeye teşebbüs ettiğini söyledi.<sup>181</sup>

Kâdir Billâh'ın hilâfetini ele geçireceğinden kuşkulanan halife Tâi' Lillâh yakalama emri çıkartarak Kâdir Billâh'ı hain ilan etmiştir. Kâdir Billâh'ı yakalamak için komutanlarından Ebü'l-Hasan Ali b. Abdülaziz b. Hacip en-Nûmân ve diğer bazı kişileri görevlendirmiştir. Ebü'l-Hasan b. Nûmân ve beraberindekiler gemilere binip Kâdir Billâh'ın ikamet ettiği el-Harîmu't-Tâhirî'ye doğru yola çıktılar. Ebü'l-Hasan'ın komutasındaki bir birlik Kâdir Billâh'ın izini buldu.<sup>182</sup> Olayın bundan sonraki kısmını dönemin tarihçilerinden Rûzrâverî, Kâdir Billâh'ın hizmetçisi Safiyye bt. Abdussamed'den naklen şöyle anlatır<sup>183</sup>:

“Kâdir Billâh ailesini ve bütün hizmetçilerini topladı, onlara gördüğü rüyayı anlattı. Rüyasında bir adamın kendisine şu ayeti okuduğunu söyledi. “O müminler için Allah katında büyük bir ecir vardır ki, bir takım kimseler, gelip kendilerine: Düşmanlarınız size hücum için toplandılar, onlardan korkmalısınız dedikleri zaman; bu haber onların Allah'a olan imanlarını kat kat artırdı da Allah'ın yardımı bize yeter, O ne güzel vekildir dediler.”<sup>184</sup> Bu rüyayı ailesine yorumlayarak birilerinin kendisini yakalamasından endişelendiğini söyledi.”

“Safiyye anlatmaya devam ederken tam bu sırada Ebu'l-Hasan askerleri ile birlikte Kâdir Billâh'ı tutuklamaya geldi. Kız kardeşinin ihbar etmesi üzerine Tâi' Lillâh'ın yakalama kararı çıkardığı haberini aldıktan sonra, Kâdir Billâh onlara “Duydum ve itaat ettim” diyerek cevap verdi. Sonra salondan ayrıldı. Ebü'l-Hasan ona nereye gittiğini sorunca O da halifenin huzuruna çıkmak için üzerini uygun bir şeyler giyinmeye gittiğini söyledi. Ancak onun yanlarından, ayrılmasına müsaade etmediler. Askerlerin tutuklama girişimleri, Kâdir Billâh'ın hizmetçileri tarafından

<sup>181</sup> Şerîf er-Radî, *Divân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/ 439; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399.

<sup>182</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/439; Rûzrâverî, Ebû Şücâ Zahîrüdîn Muhammed b. Hüseyin Zeylû *Tecâribi'l-Ümem*, nşr. Henry F. Amedroz ve David S. Margoliouth, Kahire, 1916, III/202; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, I/319; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/127.

<sup>183</sup> Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III/202.

<sup>184</sup> Âli İmrân/173.



engellendi.”<sup>185</sup> Yakalanmaktan son anda kurtulan Kâdir Billâh, evinden çıkıp bir süre Bağdâd’da gizlendi. Daha sonra Cemâzielahir 379/989-990 yılında Kâdir Billâh, maiyeti ile birlikte daha güvenli olarak gördüğü Güney Irak’ta Basra, Vâsıt ve Kufe şehirleri arasında kalan Batîha ’ya gitti.<sup>186</sup> Büveyhîlerin Batîha Emîri Ebü’l-Hasan Ali b. Nasr el-Mühezzibüddevele<sup>187</sup> O’nu himayesine aldı. O’na ikramda bulundu, rahat ettirdi, düşmanlarına karşı korudu ve büyük hizmetlerde bulundu. Kâdir Billâh, halife oluncaya kadar Batîha ’da kaldı.<sup>188</sup>

Kâdir Billâh’ı himaye etmesi Mühezzibüddevele’nin şeref ve itibarını artırmıştır. Kaynaklarda bu itibarından ötürü dönemin Büveyhî Emîrî Bahâüddevele’nin kızını Mühezzibüddevele ile evlendirdiği ifade edilmektedir.<sup>189</sup> Bu olaylardan hareketle kanaatimizce Kâdir Billâh’ın Batîha’ya gitmesi Mühezzibüddevele ile yakın ilişkiler kurmasının yanında Bahâüddevele ile de yakın ilişkiler kurmasına vesile olmuştur. Nitekim Bahâüddevele’nin halife Tâi’ Lillâh’ı görevden alması ve yerine Kâdir Billâh’ın halife olmasına karar vermesi Bahâüddevele ile Kâdir Billâh’ın aralarındaki bu yakın ilişkiyi doğrular niteliktedir.

<sup>185</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/439-440; Rûzrâverî, *Zeylü Tecâribi’l-Ümem*, III/202; Kalkaşendî, *Meâsiru’l-Înâfe*, I/319.

<sup>186</sup> Rûzrâverî, *Zeylü Tecâribi’l-Ümem*, III/202; Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi’rihi*, I/149; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/440; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/438; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/127; Yıldız, Hakkı Dursun, “Batîha”, *DİA*, V/195-196

<sup>187</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/ 428.

<sup>188</sup> İbnü’l-İmrânî, *el-İnbâ’ fi Târîhi’l-Hulefâ*, s.183; Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi’rihi*, I/149; Rûzrâverî, *Zeylü Tecâribi’l-Ümem*, III/202; Kalkaşendî, *Meâsiru’l-Înâfe*, I/319; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi’l-Ümemi’l-İslâmiyye:ed-Devletü’l-Abbâsiyye*, I/399; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/440; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/438; İbnü’l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf el-Fârikî, *Târîhu’l-Fârikî*, thk. Dr. Bedevî Abdüllatîf Avvad, Beyrût, 1976/64-65; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/127.

<sup>189</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/428.

## İKİNCİ BÖLÜM

### KÂDİR BİLLÂH'IN HALİFELİK DÖNEMİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kâdir Billâh'ın halifelige geliş sürecini ve halifelik döneminde iç ve dış siyasette yaptığı faaliyetleri inceleyeceğiz. Halifeliğinin ilk yıllarında bulunduğu makamının şeref ve otoritesini güçlendirmek için yaptığı faaliyetleri inceleyeceğiz. Özellikle Bağdâd içinde yaşanan Şîî-Sünnî mezhep mücadelelerini ve Kâdir Billâh'ın Bağdâd içindeki mezhep kavgalarına karşı huzurun yeniden tesisi için aldığı tedbirleri ve çözüm faaliyetlerini anlatacağız. Dış siyasette ise Kâdir Billâh'ın uluslararası camiada Fâtımîler, Gazneliler ve kısa da olsa Karahanlılar ile ilişkilerinden kronolojik olarak söz edeceğiz.

#### 2.1. HALİFE OLUŞ SÜRECİ

Büveyhî Emîri Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Büveyh'in Bağdâd'a girdiği 11 Cemâzielevvel 334/19 Aralık 945 tarihinden itibaren Abbâsî halifeleri siyasî, askerî ve idarî alanlarda yetkilerini kaybetmişlerdir.<sup>190</sup> Halifelik sadece dinî alanda varlığını sürdüren bir kurum haline gelmiştir. Bu dönemde “ruhânî lider” olarak da düşünebileceğimiz halifeler, Büveyhî Emîrlerinin istekleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Büveyhîler ise yaptıkları icraatları meşrû göstermek için onay makamı olarak halifeliği kullanmışlardır. Büveyhîler, istedikleri kişileri halife yapip anlaşamadıklarını halifelikten azlederek halife seçiminde etkin rol oynamışlardır.

Şerefüddeve, taht mücadelesinde mağlup ettiği kardeşi Samsâmüddeve'nin gözüne mil çektirmişti. Bundan kısa bir süre sonra ise Şerefüddeve vefât etmiştir. Şerefüddeve vefât etmeden önceki hastalığı döneminde ülkede kargaşa çıkmaması için kardeşi Bahâüddeve'yi nâib olarak tayin etmişti. Şerefüddeve vefât edince Bahâüddeve, 2 Cemâzielâhir 379/7 Eylül 989 yılında Büveyhî Emîrî'l-Ümerâ'sı oldu. Bahâüddeve'nin yönetime gelmesiyle devletin birliği yeniden sağlanmıştır.<sup>191</sup>

<sup>190</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/ 205-206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/167; Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I/35.

<sup>191</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/436; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/432; Merçil, “Bahâüddeve”, *DİA*, IV/475-476; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi, Abbâsiler Dönemi*, IV/436-437

Halife Tâi' Lillâh, 381/991 senesinde dönemin Büveyhî Emîri Bahâüddevle tarafından görevden alınmıştır. Tâi' Lillâh'ın halifelikten indiriliş süreci kaynaklarımızda şu şekilde anlatılmaktadır:

381/991 senesinde Bahâüddevle'nin yanındaki mal oldukça azalmıştı, bu sebeple askerlerin maaşları ödeyememişti. Ordu içerisinde karışıklıklar çıkmış, askerler ayaklanmıştı. Bahâüddevle, veziri Sâbûr b. Erdeşîr'i<sup>192</sup> görevinden aldı. Ancak bu uygulama, sorunun çözülmesini sağlamadı. Tâi' Lillâh'ın görevden alınmasının asıl sebebi Ebü'l-Hasan b. el-Muallim'in halifeyi tasfiye etmeye çalışmasıdır. Ebü'l-Hasan b. el-Muallim, Bahâüddevle'ye Halife Tâi' Lillâh'ı görevden almayı teklif etmiştir.<sup>193</sup> Ebü'l-Hasan b. el-Muallim, Büveyhî yönetiminde nüfuz sahibiydi. Dilediği devlet adamlarının usulsüzlüklerini Bahâüddevle'ye söyler ve görevden alınmasını isterdi. Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre kendi nüfuzunu korumak için bir çok devlet adamını görevinden aldırılmıştır. Bahâüddevle'nin ise onun sözlerine itibar ettiğini görüyoruz. Tâi' Lillâh için ise Bahâüddevle'yi ikna etmeye çalışmış ve başarılı olmuştur. Bahâüddevle'yi bu işin gayet kolay ve basit olduğuna inandırmıştır. Bunun üzerine Bahâüddevle bu işi süratle bitirmeye karar vermiştir.<sup>194</sup>

Bahâüddevle, Tâi' Lillâh'a haber gönderip huzuruna girmek ve ona olan bağlılığını yenilemek için izin istedi, o da kabul etti. Tâi' Lillâh âdet üzere halifelerin karşılandığı revakta oturdu, Bahâüddevle de kalabalık bir grupla huzura girdi ve yer öptü. Bir divana oturtuldu. Bu sırada bazı Deylemliler halifenin elini öpecekmiş gibi içeri girdiler ve onu tutup tahtından aşağı indirdiler.<sup>195</sup>

Bir başka rivayette adet üzere Bahâüddevle askerlerini halifenin üzerine gönderdi. Onlar da halifenin kılıcının kemerinden yakalayıp tahttan indirdiler. Halife: “İnnâ Lillâhi ve İnnâ ileyhi raciûn”<sup>196</sup> “Biz Allah'ın kullarıyız ve yine O'na

<sup>192</sup> Büveyhî veziri ve Bağdâd'da Dâru'l-İlim'in kurucusu. Bkz: Güner, Ahmed, “Sâbûr b. Erdeşîr”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV/362.

<sup>193</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449; Merçil, “Bahâüddevle”, *DİA*, IV/476

<sup>194</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449.

<sup>195</sup> İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, I/471; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 437; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII/5-6, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/125-126; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/398; Muir, William, *The Caliphate*, s.574; Neveen Receb, *Halifetü'l-Kâdir Billâh el-Abbâsî ve Siyâsetü'l-Dahiliyyeti ve Hariciyyeti*, Kahire, 2008, s.17-19.

<sup>196</sup> Bakara Suresi/156.

döneceğiz” ayetini okudu ve yardım istedi, fakat hiç kimse ona dönüp bakmadı. Tâi’ Lillâh, tutuklanarak bir örtüye sarılıp Bahâüddeve'nin hükümet konağına götürüldü.<sup>197</sup> Bahâüddeve, 10 Şaban 381/991’de Tâi’ Lillâh’a bir mektup yazarak orada halifelikten azledildiğini kendisine resmi yazı ile tebliğ etti.<sup>198</sup> Bir başka rivayet Bahâüddeve’nin, Tâi’ Lillâh’dan kendi isteğiyle halifelikten çekildiğine dair resmi bir mektup yazmasını istediği ifade edilmektedir. Bu mektubun yazılmasının ardından Bahâüddeve, eşrafı ve diğer devlet adamlarını şahit tutarak, Tâi’ Lillâh’ı görevden alarak tutuklatmıştır.<sup>199</sup>

Bahâüddeve, bu süreçte halifelik makamına Kâdir Billâh’ı uygun görmüş, devlet yönetimi içerisinde yeni halifenin kabulünü sağlamak için önceden bazı tedbirler almıştır. Bu amaçla askerî güçlere gizli ödemeler yapmış ve yeni gelecek halife hakkında sessiz kalmalarını sağlamıştır.<sup>200</sup> Sonunda Tâi’ Lillâh yalnızlaştırılmış ve yapılan darbeye boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ancak bu olayın olduğu gün Bağdâd’da büyük hadiseler meydana gelmiş, halk birbirlerinin malını yağmalamıştır. Meydana gelen olayın ne olduğunu, nelerin yaşandığını halkın çoğu anlamamış, öyle ki insanların bir kısmı tutuklanan kimsenin halife değil Büveyhî Emîri Bahâüddeve olduğunu sanmıştır. Bahâüddeve, hilâfet sarayındaki eşyaların ve diğer malzemelerin kendi konağına taşınmasını emretmiştir. Ancak Deylemliler halifenin sarayındaki zahirelere el koymuştur. Hilâfet sarayı herkese serbest olarak açılmıştır. Bunun üzerine sarayın hazineleri yağmalanmış, hilâfet sarayının birçok eşyası talan edilmiştir. Sarayın bazı yerleri ise tahrip edilmiş, eşyaların zinetleri sökülüp çalınmıştır. Hilâfet sarayı; A’yan’ın, kadınların, önde gelen şahsiyetlerin elbiselerine kadar yağmalanmıştır.<sup>201</sup>

Bu olaydan sonra Bahâüddeve, Tâi’ Lillâh’ın amcasının oğlu Ebü’l-Abbâs

<sup>197</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/ 437.

<sup>198</sup> İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/243; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, I/471; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, I/319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/ 437; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII/5-6.

<sup>199</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/ 348-352.

<sup>200</sup> İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/244; Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, s.84.

<sup>201</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/ 437

Ahrned b. İshâk b. el-Muktedir b. el-Mu'tazid'in halife olmasına karar verdi.<sup>202</sup> Bu durum çarşılarda, pazarlarda insanlara duyuruldu. Deylemliler ile Türkler hızlı davranarak bey'at merasimi için Bahâüddeve'den para talebinde bulundular. Bahâüddeve ile bu konuda görüşmeler cuma gününe kadar devam etti. Bunlar minberlerde Bahâüddeve'nin istediği gibi hutbe okunmasına da engel oldular. "Allah'ım, kulun ve halifen Kâdir Billâh'ı ıslah et." yerine halifenin ismini söyletmeden "Allah'ım kulun ve halifeni ıslah et" şeklinde dua edilmesini sağladılar. Bunun üzerine Bahâüddeve, Türkler ile Deylemlilerin önde gelenlerine 1800 dirhem para vererek halife Kâdir Billâh için bey'at aldırdı.<sup>203</sup> Böylelikle Bağdâd içindeki unsurlarla halifenin ismi üzerinde antlaşma sağlanmış oldu.

Ebü'l-Abbâs Ahrned b. İshâk ailesiyle birlikte Batfha'da bulunuyordu. Bahâüddeve, halife seçildiğinin bildirilmesi ve Bağdâd'a getirilmesi için Kâdir Billâh'ın yanına özel adamlarını gönderdi.<sup>204</sup> Bu sırada Kâdir Billâh bir rüya gördü. Bu rüya kendisini etkilemiş olacak ki bu rüyayı Muhezzibüddeve'nin kâtibi Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. İsa ile paylaştı. Bu rüyanın mahiyeti ile ilgili kaynaklarımızda iki farklı rivayet anlatılır.

Birinci rivayete göre halifeyi Ebü'l-Kâsım haftada iki kez Batfha'da ağırladı. Normalde Ebü'l-Kâsım'a göre halife resmiyetten kaçınır ikramda bulunur ve görevli memurlara iyi davranırdı. Ebu'l-Kasım alışkın olduğu ikramları göremeyince şüphelendi ve bu davranışın sebebini sordu. Kâdir Billâh bunun üzerine gördüğü rüyanın etkisinde olduğunu söyledi ve rüyayı anlattı: "Dün gece rüyamda sizin şu nehrinizin, (Nehru's-Salîk'in) Dicle nehri gibi büyük bir nehir haline geldiğini

<sup>202</sup> Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/148; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/243; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, I/471; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII/5-6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437; K. V. Zetterstéen, "Kâdir Billâh", *İ.A.*, İstanbul, 1979, VI/ 49; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/127; Muir, William, *The Caliphate*, s.574; Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, s.84-104; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsiler Dönemi)*, IV/433-438; Azimli, Mehmet, *Sünnî Hilâfete Tahakküm Kurmuş Bir Şîh Hanedan: Büveyhiler*, *DÜ İFD*, VII/2, 2005, s.28.

<sup>203</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, s.183; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/243-244; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399

<sup>204</sup> İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III/202; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnfâfe*, I/319; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399.

gördüm. Hem de bir kaç defa hayretle çevresini dolaştım. Büyük bir köprü gördüm ve: “Bu büyük deniz üzerine bu köprüyü yapmayı kim düşündü?” dedim. Sonra köprünün üzerine çıktım. Oldukça sağlamdı. Ben köprü üzerinde hayretle bakırken bir de ne göreyim! Karşı tarafta bir adam bana bakıp duruyor. “Bana: ‘Geçmek istiyor musun?’ diye sordu”. “Ben de ‘Evet’ dedim. Bunun üzerine elini bana uzattı ve beni tutup karşıya geçirdi. “Sen kimsin?” dedim. ‘Ben Ali b. Ebî Tâlib’im. Bu göreve sen getirileceksin, uzun yıllar görevde kalacaksın, ahfâdîma ve taraftarlarına iyi davran’ dedi.”<sup>205</sup>

Bir başka rivayette ise bir gün Kâdir Billâh Mühezzibüddeve’nin kâtibi Ebü’l-Kâsım Hibetullah b. İsa’nın odasına heyecanlı bir şekilde gelmiş. Rüyasında gelecek halifenin büyük bir köprüden geldiğini gördüğünü anlatmıştır: “Köprünün diğer tarafında gizemli bir kişi fark ettim. Beni fark edince o gizemli kişi şöyle dedi: “Ahmed karşıya mı geçmek istiyorsun?”. Ve ben “Evet” dedim. Onun eli bana kadar ulaştı ve beni aldı karşıya geçirdi. Kâdir Billâh, bu duruma şaşırılmış bu adamın kim olduğunu sormuş: O da Hz. Ali olduğunu söylemiştir. Bu yüzden Ebü’l-Kâsım da Kâdir Billâh halife oluncaya kadar soyundan gelenlere ve yandaşlarına yardım etmiştir.”<sup>206</sup>

Ebü’l-Kâsım anlatmaya devam eder: Kâdir Billâh rüyayı anlatmayı daha bitirmemişti ki insanların bağıştıklarını duyduk. Sebebini sorduk. Bir de ne görelim? Halifelik görevini tebliğ etmek ve onu Bağdâd’a götürmek için Bahâüddeve’nin askerleri geliyorlar. Bunun üzerine ona: “Emîrü’l-Müminîn” olarak hitap ettim ve bey’at ettim.<sup>207</sup> Bahâüddeve’nin askerleri geldi ve Kâdir Billâh’ın halife olduğunu tebliğ ettiler. Bunun üzerine Mühezzibüddeve de ona gayet güzel hizmet etti ve ona büyük hükümdarların halifelere gönderdiği mal ve diğer eşyaları hediye etti. Yeni halife Kâdir Billah’ı, 19 Şaban 381/ 31 Ekim 991’de Batîha’dan Bağdâd’a ailesiyle birlikte uğurladılar. Batîha’da Kâdir Billâh iki yıl on bir ay yani yaklaşık üç yıl

<sup>205</sup> İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-Ümem*, VII/244-245; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi’l-Ümem*, III/202; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/450.

<sup>206</sup> Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, s.84-104.

<sup>207</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/450.

kalmıştır.<sup>208</sup>

Kâdir Billâh görevliler ile birlikte Bağdâd'a gitti. Bağdâd girişinde Türklerle Deylemliler kendilerine bey'at fermanı gelmedikçe Kâdir Billâh'ın içeri girmesine engel olacaklarını söylediler. Bahâüddeve, halife Kâdir Billâh'ın şehre girmesi için onları razı etti. Ebü'l-Abbâs Ahrned b. İshâk el-Kâdir Billâh, Bağdâd girişinde Cebbül'e<sup>209</sup> varınca Bahâüddeve ve devletin ileri gelenleri tarafından 10 Ramazan<sup>210</sup>-12 Ramazan<sup>211</sup> 381/ 22 Kasım 991 tarihinde karşılandı. Ardından halifelik sarayına girdi.

Bunu takiben 13 Ramazan 381/ 23 Kasım 991 tarihinde tebrikleri kabul etmek için makamına oturdu. Halkın da katıldığı, yeni halifeye övgü dolu sözcüklerin söylendiği bir tören düzenlendi.<sup>212</sup> Kâdir Billâh, methiyeleri ve kasîdeleri dinledi. Dönemin büyük şairlerinden Şerîf er-Radî, onu uzun bir kaside ile övdü. Kasîdesinden bir kesit şöyledir:

“Ey Abbâsoğulları hilâfetin şerefini

Bugün Ebû Abbâs yeniden yükseltti

O halifeliği azmiyle, sağlam temeller üzerine yükseltendir.

Bu sağlamlık O'nu zamanda bâkî kılar, bir ulu dağ misali.”<sup>213</sup>

Birkaç gün sonra devletin ileri gelenleri Bahâüddeve ve Ebü'l-Abbâs Ahrned b. İshâk el-Kâdir Billâh arasındaki yemini duymak için yeniden toplandı.<sup>214</sup>

<sup>208</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/450; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/438; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III/202; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/127.

<sup>209</sup> Cebbül: “Bağdâd etrafında Dicle nehri yakınlarında bulunan kasabanın adıdır. Küçük ama kadı tayin edilen önemli yerleşim yeridir.” Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II/107-108; Başaran, Selman, “Ebû Bekir eş-Şâfî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/112 .

<sup>210</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*, s.183

<sup>211</sup> Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/148; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s.260; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, I/471; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, I/319; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/348-352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III/202; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXVII/5-6; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399; Muir, William, *The Caliphate*, s.574; Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, s.84-104.

<sup>212</sup> Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, III/202-203; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe*, I/319; Hudarî Bek, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye:ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, I/399.

<sup>213</sup> Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/149; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, VII/246.

Bu toplantıda Bahâüddeve, Kâdir Billâh'a itaat edeceğine ve bey'at şartlarını yerine getireceğine dair yemin etti. Kâdir Billâh da Bahâüddeve'ye karşı vefakâr ve samimi olacağına dair yemin etti. Kâdir Billâh kendi sarayının dışındaki yerlerin hepsini Bahâüddeve'ye verdiği orada bulunan herkesi şahit tuttu. Bahâüddeve'ye, hil'at ve Şâhinşah ünvanı verdi. O'na kaftan giydirdi. Bahâüddeve de yeni halifeye Kâdir Billâh lakabını verdi. Kâdir Billâh halife olduğunda 45 yaşında idi.<sup>215</sup>

## 2.2. KÂDİR BİLLÂH'IN İÇ SİYASETİ

Araştırmamızın bu bölümünde hilâfet makamına çıkan Kâdir Billâh'ın; Büveyhî hükümdarları karşısında halifelik müessesinin ciddiyetini ve otoritesini sağlamasını, bu dönemde Bağdâd'da yaşanan Şîf-Sünnî mücadelelerini ve bu olaylara kritik müdahaleleriyle Sünnîliği hakim kılma gayretlerini inceleyeceğiz. Büveyhî'ler Bağdâd'ı işgal ettikten sonra halifeler üzerinde baskı kurmuşlar ve diledikleri gibi halifeleri yönlendirmişler yada görevlerine son vermişlerdir. Bu sebeple Kâdir Billâh'ın izlediği iç siyaset dengesi incelenmeye değerdir. Öncelikle Büveyhî Emîri Bahâüddeve'nin teklifiyle devlet içindeki diğer unsurların da üzerinde konsensüs sağlamasına karşın Kâdir Billâh halife olduktan sonra bir emir kulu gibi çalışmamıştır. İç politikadaki dengelerini de gözeterek zamanla kendi kararlarını alabilen hatta Büveyhî Emîrlerinin politikalarının aksine kararlar ve uygulamalar ortaya koyabilen bir güce kavuşmuş, kısmen Büveyhî Emîrlerinden bağımsız hareket etmiştir.

### 2.2.1. Halifelik Otoritesini Güçlendirme Faaliyetleri

Kâdir Billâh, halifeliğin ilk yılından itibaren şahsiyeti ile kısa sürede halifelik makamına yeni bir hüviyet kazandırmıştır. İlim ve din adamlığının yanında güzel ahlâk sahibi olması; bu makamın şeref ve itibarını yükseltmiş, bir otorite olarak kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Kâdir Billâh'ın hilâfetini toplum biat ederek onaylamış, çıkan yağmalar ve kargaşalar kısa süre içinde bitmiş, yeniden toplumsal düzen tesis edilmiştir. Kaynaklarımızın aktardığı anekdota göre Tâi' Lillâh'a darbe

<sup>214</sup> Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbâsids of 11th and 12th Century Baghdad*, s.84-104.

<sup>215</sup> İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/449; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437.



yapılarak görevden azledildiği sırada hilâfet sarayı da yağmalanmıştır. Kâdir Billâh'ın halife olmasında toplumun büyük bir bölümü konsensüs sağladığından isyan çıkmamış, kargaşalar kısa sürmüştür. Halifelik görevine başlayınca yağmacıların bir kısmı hilâfet sarayından aldıkları eşyaları geri iade etmiştir.<sup>216</sup>

Recep 382/ Eylül 992 yılında Bahâüddeve, görevden azledip tutukladığı eski halife Tâi' Lillâh'ı, Kâdir Billâh'a teslim etmiştir.<sup>217</sup> Tâi' Lillâh'ın kendisine teslim edilmesi Kâdir Billâh'ın otoritesini güçlendirmiştir. O da amcaoğlu Tâi' Lillâh'ı, özel bir odada misafir ederek koruma altına almış ve güvendiği adamlarını onun hizmetine memur etmiştir. Kendisine hediyeler verilmesini ve bol miktarda erzak ile iaşesinin karşılanmasını emretmiştir.<sup>218</sup> Ancak eski halife Tâi' Lillâh sanki halifeymiş gibi, halife Kâdir Billâh'tan daha fazla şeyler istemiştir. Ölünceye kadar her türlü ihtiyacı halife tarafından karşılanmıştır.

Kâdir Billâh eski halife Tâi' Lillâh'a iyi davranmış ve ölene kadar onun onurlu bir şekilde yaşamasını sağlamıştır.<sup>219</sup> Yaklaşık 11 sene bu şekilde hapis hayatı yaşayan Tâi' Lillâh 393/1003 yılının Ramazan Bayramı gecesi 76 yaşındayken vefât etmiştir. Cenâze namazını Kâdir Billâh kıldırıştır.<sup>220</sup> Cenaze namazını beş tekbirle kılınca halk bu duruma şaşırıp ileri geri konuşunca “Bu halifelerin cenaze namazlarına mahsus adetlerdendir.” denilmiştir. Tâi' Lillâh'ın cenazesine Kâdir Billâh'ın Hâcibi<sup>221</sup> İbn Hâcib en-Nûmân kabristana kadar refakat etmiştir. Dönemin şairlerinden Şerîf er-Radî onun için uzun bir mersiye yazmıştır.<sup>222</sup> Tâi' Lillâh'ın

<sup>216</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/450-451; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437.

<sup>217</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/443.

<sup>218</sup> Ebü'l-Fidâ, *Târihu Ebi'l-Fidâ*, I/471; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/444; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/118

<sup>219</sup> Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.379; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III/1017.

<sup>220</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI/79; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/25; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe*, I/311; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/501-502; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/118; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s.379.

<sup>221</sup> Hâcib: Halifelerin halk ile münasebet ve iritbatını sağlayan saray memurlarına verilen ünvanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Taneri, Aydın, “Hâcib”, DİA, XIV, İstanbul, 1996, s.508.

<sup>222</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/25; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/502

Hilâfeti “17 sene 8 ay ve bir kaç gün sürmüştür.”<sup>223</sup> diyenler olduğu gibi “18 senedir.” diyenler de olmuştur.<sup>224</sup>

Bir halifenin etki alanı, adına okunan hutbelerin coğrafi sınırları kadardır. Halifelüğünün ilk yılında Abbâsi devleti sınırları içindeki pek çok şehirde Kâdir Billâh adına hutbeler okunmaktaydı. Ancak bazı bölgelerde özellikle Kûfe ve Horasan’ın bir kısmında halen daha Tâi’ Lillâh adına hutbe okunmaktaydı.<sup>225</sup> Kâdir Billâh kendi adına Kûfe ve Horasan’da hutbe okunmasını sağlamıştır. Zilkâde 382/992 yılında Sâhibü’s-Sefra el-Arabî<sup>226</sup> ayaklanmıştır. Hacıların yolculuk sırasında korunmasını üstlenmek istemiştir. Kûfe’de, Yemâme’de, ve Bahreyn’de halife Kâdir Billâh adına hutbe okutacağını da taahhüt etmiştir. Halife Kâdir Billâh, onun bu isteğini kabul etmiş ve ona kaftan, para, kap ve eşya göndermiştir.<sup>227</sup> Halife Kâdir Billâh hacdan dönen Horasanlıları huzura kabul etmiş ve hutbenin kendi adına okunmasını istemiştir. Onlar da hutbenin Kâdir Billâh adına okunması için Horasan hâkimine mektup ve risaleler götürmüşlerdir.<sup>228</sup> Artık Horasan’da Yemâme’de, Bahreyn’de ve Kûfe’de Kâdir Billâh adına hutbe okunmaya başlanmış; Kâdir Billâh, nüfuz alanını genişleterek otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Büveyhîlerin Şîi yanlısı uygulamalarının yanında halifelere baskı kurdukları bir dönemde Kâdir Billâh’ın Sünnî inancını müdafaa edip koruması, Abbâsî hilâfетinin otoritesini güçlendirmiştir. Bu amaçla Kâdir Billâh ilk faaliyetine vezir Sâbûr b. Erdeşir’in 383/994 yılında Şîi Kerh mahallesinde Dâru’l-İlim adında bir kütüphane kurduğunun akabinde başlamıştır.<sup>229</sup> Bu kütüphanenin Şîi inancına hizmet etmek gayesiyle kurulduğunu düşünen Kâdir Billâh, Sünnî inancına hizmet etmesi gayesiyle Harbiye Mescidi’ni tamir ettirip diğer Cuma Cami’leriyle aynı statüye

<sup>223</sup> Ebü’l-Fidâ, *Târîhu Ebi’l-Fidâ*, I/471; Kalkaşendî, *Meâsiru’l-Înâfe*, I/311.

<sup>224</sup> Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n- Nübelâ*, XV/118.

<sup>225</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/451; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/439-440

<sup>226</sup> Sâhibü’s-Sefra el-Arabî: Irak-Harameyn yolu üzerinde yaşayan Bedevîlerin reisidir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/468-469; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/448-449.

<sup>227</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/363; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/444

<sup>228</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/463-464.

<sup>229</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/366; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/464; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/447

kavuşturmuştur.<sup>230</sup> Böylelikle Kâdir Billâh, Bağdâd'ın Harbiye mahallesinde de bir Cuma camisi inşa ederek Şîfler için yapılan dinî hizmetlere karşılık vermiştir.

Kâdir Billâh halifeliğinin ilk yıllarında Bahâüddeve ile iyi geçinmeye çalışmış, Tâi' Lillâh'ın kendisine teslim edilmesiyle aralarında güven ortamı oluşmuştu. 383/993 yılında Kâdir Billâh'ın, Bahâüddeve'nin kızı Sekîne ile evlenmesi bu ilişkileri daha ileriye taşımış artık Bahâüddeve ile halife arasında akrabalık bağıyla samimi ilişkiler kurulmuştur.<sup>231</sup> Kaynaklarımızda bu evliliğin siyaseten mi yoksa samimiyete binaen mi gerçekleştiği bilinmese de halife Kâdir Billâh bu girişimiyle halifelik makamındaki yerini güçlendirmiş ve sağlamlaştırmıştır. Yine buradan aldığı güç ile 391/1002 yılında meydana gelen veliaht karmaşasını önlemek için Kâdir Billâh dokuz yaşındaki oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed'i veliaht tayin etmiş ve devlet erkânının katılımıyla oğluna bey'at edilmiştir. O'na Gâlib Billâh lakabı takılmış ve hutbelerden sonra halife Kâdir Billâh'ın oğlunun adı da okunmuştur.<sup>232</sup> Artık kendisinden sonraki halifenin de kendi ailesinden gelecek olması, Büveyhî Emîrlere karşı Abbâsî hilâfetinin otoritesini perçinlemiştir.

### 2.2.2. Bağdâd'da Yaşanan Dinî ve Siyasî Olaylar

Kâdir Billâh'ın halifeliğinin ilk senesinde Bağdâd'da yaşanan olaylara baktığımızda Râfîzîler ile Sünnîler arasında mezhep kavgaları meydana gelmiştir. 381/991 yılı Zilhicce ayının 13'ünde, Gadîr-i Hum gününde, Râfîzîler ile Sünnîler arasında çatışma çıkmıştır. Çıkan olaylarda iki taraftan da çok sayıda kişi ölmüştür. Bağdâd'da yaşanan bu mezhep kavgasına tepki olarak Basralılar da ayaklanmış, bir grup insan sultanın bayrağını yakmışlardır. Bu suçu işlemekle suçlanan bir grup bu yüzden öldürülmüştür. Başkalarına da caydırıcı bir ceza olsun diye bu kişiler köprüler üzerine asılmıştır.<sup>233</sup> Bağdâd'da bu gibi mezhep kavgaları zaman içerisinde sık sık olmuştur. Mezhep kavgalarının sebeplerini anlamamız için bu dönemden

<sup>230</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, I/111; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/365-366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/458; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, II/354-356; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/446.

<sup>231</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi Târîhi'l-Hulefâ*, I/183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/467-468; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 446-447.

<sup>232</sup> Sâbî, *Tecâribu'l-Umem*, VII/456-458; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/492; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII/685; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV,s.26; Şakir, Mahmûd, *İslâm Tarihi*, IV/464.

<sup>233</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/457; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/439.

biraz daha geriye Büveyhî'lerin Bağdâd'a geldiği tarihe gitmek gerektiğini düşünüyoruz.

334/945 yılında Büveyhî'lerin Bağdâd'a gelişinden itibaren Sünnîler ile Şîa taraftarları arasında çatışmaların hızla arttığı gözlenmektedir. Buna örnek olarak Büveyhî Emîri Muizzüddeve tarafından 352/963 senesinde “10 Muharrem Aşure” ve “18 Zilhicce Gadîr-i Hum” günlerini resmî tatil ve bayram günü ilan edilmişti.<sup>234</sup> Bunda büyük ölçüde Büveyhî Emîrlerinin hilâfet makamı üzerinde kurdukları hâkimiyet ve baskının yanı sıra, Şîa yanlısı inançlarının ve politikalarının toplum içinde yaygınlaşması isteğinin de payı vardır.<sup>235</sup> Buradan itibaren çalışmamızda Bağdâd'da yaşanan mezhepsel ve siyasal olayları kronolojik olarak vermeye çalışacağız. Böylelikle olayların gelişimini-sonucunu ve Kâdir Billâh'ın politikalarını gözlemleyebilme fırsatı elde etmiş olacağız.

382/992 senesinin Muharrem ayının 10. günü Büveyhî veziri Ebû Hasan Ali b. Muhammed el-Kevkebî (İbn Muallim) Şîi Kerh halkına ve Babü't-Tâk'ta yaşayan Râfîzîlere, aşure gününde yaptıkları bid'atlere son vermelerini emretmiştir. Vezir Ebû Hasan, Ehl-i Sünnetten olup Emîr Bahâüddeve'ye karşı otoriter olduğundan her istediğini yaptırabilmiştir. Hz. Hüseyin'in yasını tutmak amacıyla dükkânların üzerine mendiller asmak, kepenk kapatmak veya ağıt yakmak gibi uygulamaları kaldırmıştır. Onlar da bu bid'atlere son vermişlerdir.<sup>236</sup> Ancak vezir İbn Muallim rüşvet alıp adaletsizlik yaptığı için Deylemliler ve Türkler'in tepkisini çekmiştir. Bahâüddeve oluşan bu tepkiler karşısında önce vezirini savunmuş sonra görevden almıştır. Ancak tepkiler dinmeyince veziri İbn Muallim'i 383/993 senesinin Muharrem ayında boğdurarak öldürtmüştür. Bunun üzerine Bahâüddeve, veziri Ebü'l-Kasım Ali b. Ahmed'i de bu süreçte ordu ile gizli haberleştiği için görevden aldı. İki vezirinin yerine Sâbûr b. Erdeşir ile Ebû Mansûr b. Salihân'ı atamıştır.<sup>237</sup>

<sup>234</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/379-380; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/261; Cahên, “Buwayhids or Buyids”, *E.I.*, 2.Ed, Leiden, 1986, I/1352.

<sup>235</sup> Genç, Süleyman, “Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler Ve Onun Sünnî Siyaseti”, *Marife*, 2004, Konya, Sy: II/ 222.

<sup>236</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/459-460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/443-444.

<sup>237</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/463-464; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/446.

383/994 senesinde vezir Sâbûr b. Erdeşir, Bağdâd'ın Şîf Kerh mahallesinde bir evi satın alıp tamir ettirmiştir. Buraya birçok kitap vakfederek burayı bir kütüphane haline getirmiştir. Bu kütüphaneyi fıkıhçılara vakfederek buraya Dâru'l-İlim adını vermiştir.<sup>238</sup> Bazı kaynaklar Dâru'l-İlim'i, İslâm Tarihi'nde Nizâmiye Medreselerinden önce kurulan ilk medrese olarak nitelendirirler.<sup>239</sup>

Kaynaklarımızda aynı sene halife Kâdir Billâh, Bağdâd'da Şîf nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kerh mahallesinin tam karşısındaki Harbiye Mahallesi'nde Cuma namazlarının kılınacağı büyük bir Cami tamir ettirmiştir.<sup>240</sup> Harbiye Mahallesi, Bağdâd'da Ahmed b. Hanbel'in kabrinin bulunduğu, sakinleri Sünnî olan bir mahalledir.<sup>241</sup> Halife Kâdir Billâh, Harbiye Mescidi'nin restore edilmesini, hutbelerde ve diğer hususlarda Cuma camileriyle aynı statüye kavuşturulmasını istemiştir. Alimlere danışılıp uygun fetva alındıktan sonra inşa faaliyetlerine başlanmış, kısa süre içinde bitirilip hizmete açılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî "Târihu Bağdâd" adlı eserinde bu mescidi şu şekilde anlatıyor: "Cuma günü Bağdâd'a gittiğimde şehrin Medine, Rusâfe, Hilâfet Sarayı, Berâse, Katiatü Ümmü Ca'fer ve Harbiye Mescidinde Cuma namazı kılındığını gördüm."<sup>242</sup>

Bazı tarihçiler bu olayı, halife Kâdir Billâh'ın Sünnî siyaseti adına yaptığı ilk faaliyet olarak göstermektedir. Büveyhî vezirinin 383/993 senesinde Şîf âlimleri destekler ve Şîf inancına hizmet etmek amacıyla yaptırdığı kütüphaneye mukabil aynı sene Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ın tam karşısındaki mahalleye Ehl-i Sünnet mensuplarına ve inancına hizmet etmesi gayesiyle önemli toplanma merkezlerinden biri olan Harbiye Mescidini inşa ettirerek karşılık verdiğini söylemişlerdir. Dönemi değerlendirdiğimizde Bağdâd'daki mahalleler Şîf ve Sünnî olarak ayrılmış, Sünnî ve Şîf mahalleleri arasında sokak kavgaları çıktığı görülmüştür. Büveyhî veziri Sâbûr b. Erdeşir'in Şîfliğine dair Sünnî Tabakât ve Tarih kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak onun adına sadece Şîf Tercüme-i Hâl kitaplarında

<sup>238</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/464; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/447; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Trc. Ali Yardım, İstanbul, 1976/135, 153-155, 184-185, 283.

<sup>239</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/447.

<sup>240</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/365; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/447-448.

<sup>241</sup> Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II/237; Makdisi, *History and Politics*, II/428, 439.

<sup>242</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, I/111; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, II/354-356; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/447-448.

rastlanmaktadır.<sup>243</sup> Bu yüzden de Dâru'l-İlim kütüphanesinin gerek Henri Laoust gerek C. Cahên daha çok Şîf inancına hizmet etmek gayesi ile tesis edildiğini kabul etmektedir.<sup>244</sup>

384/995 yılının Zilkâde ayında halife Kâdir Billâh, Şerîf Ebû Ahmed el-Musevî ile ona vekalet eden iki oğlu Şerîf el-Murtazâ ve Şerîf er-Radî'yi Tâlibîlerin nakibliğinden azletti. Onların yerine halife Kâdir Billâh Tâlibîlerin (Alevîlerin) nakîbliği görevini Ebû'l-Hasan el-Nehrsâbesî'ye verdi.<sup>245</sup>

384/995 yılının Zilhicce ayında Irak hacı adaylarının kafilesi hac vakti geçtikten sonra yoldan geri döndüler. Çünkü Sâhibü's-Sefra el-Arabî, hacıların güvenliğini üstlendiği halde, yolda hacı adaylarının karşılmasına çıkmış; "Hilâfet sarayından kendisi için bastırılıp gönderilen dinarların sahte olduğunu, kaplamasının altın olup içinin başka madenden ibaret olduğunu söyledi ve bu sahte dinarların yerine hacı adaylarının kendisine gerçek dinarlar vermelerini istedi. Aksi takdirde onların hacca gidemeyeceklerini bildirdi. Hacı adayları da ona bu parayı vermediler. Hacca gitmelerine imkan tanınması gerektiğini söylediler. Fakat O, yola devam edemeyeceklerini bildirdi, onlara engel oldu."<sup>246</sup>

388/998 yılında Ebû Tâlib Fahrüddeve,<sup>247</sup> halife Kâdir Billâh'a bey'at ettiğini elçiler vasıtasıyla arz etti. Halife de bey'atını kabul etti ve O'na Mecdüddeve ve Kehfü'l-Ümme lakabını vererek Rey bölgesinin Emîrliğine tayin etti. Ayrıca kendisine kaftan ile sancak hediye etti.<sup>248</sup> Cibâl<sup>249</sup> ile Kirmân<sup>250</sup> bölgesinin Büveyhî

<sup>243</sup> Muhsin el-Emîn, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm, *A'yanü's-Şîa*, Beyrût, 1983, VII/169-170.

<sup>244</sup> Laoust, M. Henri, "Les Agitations Religieuses A Bagdad Aux IVe Et Ve Siecles De L'Hegire" *İslamic Civilisation 950-1150*, Ed. D.S. Richards, *Paper on Islamic History*, Oxford, 1973, III/170; Cahên, "Buwayhids or Buyids", *E.I. 2.Ed*, I/1352; Genç, Süleyman, "Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler Ve Onun Sünnî Siyaseti" *Marife*, Sy: II/223.

<sup>245</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/448.

<sup>246</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/468-469; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/448-449.

<sup>247</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz: Özeydîn, Abdülkerim, "Fahrüddeve", *DİA*, 1995, İstanbul, XII/98-99.

<sup>248</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/8-9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/478.

<sup>249</sup> Cibâl: "Batı İran'da Irak-ı Acem olarak da adlandırılan bir bölgenin ismidir. Doğusunda Kebir Çölü, kuzeyde Elbruz dağı ile çevrilidir." Bkz: Güner, Ahmet, "Kâkûyîler", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/219-22.

<sup>250</sup> Kirmân: "İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idâri bölge." Bazın, Marcel, "Kirman", *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI/62-63.

Emîri Bedr b. Hasanveyh<sup>251</sup> halife Kâdir Billâh'a bey'at etti. Halife bey'atını kabul ederek ona Nasıruddinveddevle lakabını verdi. Hameyn de çok sadaka veren bir kimseydi. Mekke yolundaki Araplara pek çok haraç verirdi. Bu sebeple mevki ve itibarı arttı, adı sanı her tarafa yayıldı.<sup>252</sup>

Bu sene yaşanan iç siyasete dair bir başka olay ise İbnü'l-Vessâb adıyla tanınan Tâi' Lillâh'ın soyundan gelen Ebû Abdullah b. Ca'fer'in ikinci kez zindandan kaçmasıdır. İbnü'l-Vessâb hilâfet sarayındaki tutuklu olduğu yerden kaçarak Geylân'a gitmiştir. Geylân ahalisine kendisinin Tâi' Lillâh olduğunu söylemiştir. Halk onun sözüne inanıp bey'at etmiş ve öşürlerini ödemişlerdi. Bu yöre halkından bir topluluk hacca gitmek gayesiyle Bağdâd'a geldiler. Kâdir Billâh onları huzura çağırıp İbnü'l-Vessâb'ın gerçek kişiliğini onlara açıkladı. Halife, aynı zamanda Geylân Kadısına bu meseleyi açıklığa kavuşturan mektuplar yazdı. Bunun üzerine ahali İbnü'l-Vessâb'ı Geylân'dan uzaklaştırdı.<sup>253</sup>

389/998-999 yılında kaynaklarımızın ifadesine göre Şîî-Sünnî gerginliği daha da derinleşmiş, yine Şîîlere ait bayram ve kutlamalar coşku içinde yapılırken büyük halk kargaşaları ortaya çıkmıştır. Bu olayların altındaki temel sebep Şîîlerin inançlarına ait bayram ve kutlama günlerinin genelleştirilmesidir. Bunun yanında Sünnîlerin de tarafgirliklerinin neticesinde onlara mukabelede bulunup benzer bidatler oluşturmalarıdır. Bu yılın olayları kaynaklarımızda şu şekilde anlatılmaktadır<sup>254</sup>:

Şîîler her sene Zilhiccenin 18. gününde çadır kurup üzerine süslemek gayesi ile elbise asarlar, şenlikler yaparlardı. 10 Muharrem gününde ise yas tutarlar ve feryat ederek sokaklarda üzüntülerini belli ederlerdi. 389/999 senesinde ise çoğunluğu Sünnîlerin yaşadığı Bâbü'l-Basra'da bu kutlamalara karşılık Gadîr-i Hum gününden sekiz gün sonra onların yaptıklarının aynısını yapmışlar ve “Bugün hicret esnasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ebubekir'in Sevr mağarasında Mekkeli müşriklerin takibinden kurtuldukları gündür.” demişlerdir. Yine Muharrem'in onundan sekiz gün sonra “Bugün Muhtâr es-Sakafî isyanı sırasında öldürülen Mus'ab b. Zübeyr'in ölüm

<sup>251</sup> Özeydın, “Adudüdevle” *DİA*, I/393.

<sup>252</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/498; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/478.

<sup>253</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VII/498; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/478-479.

<sup>254</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/14; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/482-483.

tarihidir.” diyerek 18 Muharrem’i Mus’ab b. Zübeyr’in türbesini ziyaret günü yapmışlardır.

Sünnîlerin, Şîîlerin bayramlarına ve kutlama günlerine mukabelede bulunmaları akabinde tarafgirlik duygusuyla hareket etmeleri sonucunda Bağdâd’da gergin bir ortam oluşmuştur. Karşılıklı ihdas edilip kutlanan bu gün ve bayramlar Şîî-Sünnî kitlelerini birbirine kırdıracak zemin hazırlamıştır.

Halife Kâdir Billâh, 390/999-1000 yılında Vâsıt şehrinin ve kazalarının kadılığına Ebû Hazım Muhammed b. Hasan el-Vâsıtî’yi tayin etmiştir. Tayin fermarı hilâfet sarayında okunmuştur. Halife ona uzun bir tavsiye mektubu yazmıştır. Bu mektupta Kâdir Billâh, “Allah günahı bağışlayan, tevbeyle kabul eden, azabı şiddetli olan hem de lütuf sahibi olandır. O’ndan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O’nadır.” Mü’min suresi 3. ayetine dikkat çekerek görev yaparken, kararlar verirken; bağışlayıcı olmanın yanında hak edene ceza vermesini, bulunduğu yerde adaleti tesis etmesini istemiştir. İkinci olarak “Ey İmân edenler Allah’a itaat edin, Resul’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de” Nisa Suresi 59. ayetine dikkat çekerek görev yaparken Ülü’l-Emr’e itaat etmesini ve devletine sadâkatten ayrılmamasını tavsiye etmiştir.<sup>255</sup> Bu yıl içerisinde yaşanan bir başka olay da Fars diyarının Emîri Ebû Nasr b. Bahtiyar öldürülmüştür. Bunun üzerine Bahâüddeve, Fars diyarını hâkimiyeti altına almıştır.<sup>256</sup>

391/1000-1001 yılında Kâdir Billâh, halifeliğin bekası adına kendinden sonraki dönem için oğluna veliahtlık beyatı almıştır. Sebebini I. Bölümde oğlu “Galib Billâh”ın hayatından bahsederken ayrıntılı bir şekilde söylemiştik. O yüzden burada yer vermeyeceğiz.<sup>257</sup> Ancak bu yılın önemli olayları adına Bağdâd’da yaşanan Şîî-Sünnî gerginliğinin daha da arttığını söyleyebiliriz. Hatta İbnü’l-Esîr’e göre bu yıl başlayan Hz. Ali taraftarları ile Sünnî ve Abbâsî yanlıları arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Kerh ahali ile Türkler arasında çatışmalar yaşanmış ve Türklerden pek çok kişi ölmüştür. Bunun üzerine Bağdâd’daki Sünnîler, Kerh halkına karşı Türklerle

<sup>255</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/17-19; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/485.

<sup>256</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/ 6-7; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/485.

<sup>257</sup> Sâbî, *Tecâribu’l-Umem*, VII/456-458; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/17; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/492.



yardım etmişlerse de başarı sağlayamamıştır. Bu çatışmalar büyüncce halkın önde gelenleri durumu halletmek üzere bir araya gelmiş ve olaylar ancak bu şekilde yatıştırılabılmıştır. Bağdâd'ın ileri gelenleri, çatışmalar hakkında Kâdir Billâh'ı bilgilendirdiler. Çatışmaların yaşanmaması için insiyatif almasını istediler. Bunun üzerine bu gün, bayramlar ve merasimlerin hepsi, iki tarafın mezheplerini ve inançlarını alenen söylemeleri, inanç sembollerini asmaları yasaklandı. Bu olaylarda rolü olduğu iddia edilen Şiîlerin önde gelenlerinden fakih İbnü'l-Muallim Bağdâd dışına çıkarıldı.<sup>258</sup> Bu olayların ardından halife Kâdir Billâh mezhepler arasındaki siyasetini netleştirmiş ve Ehl-i Sünnet adına daha çok insiyatif almaya başlamıştır.

392/1001-1002 yılının Rebûlevvel ayında Bağdâd halkı Hristiyanlara saldırdılar. Kiliselerini yağmalayıp Kafıtu't-Dakîk'teki bir kiliselerini yaktılar. Kilisenin duvarları halkın üzerine yıkıldı. Müslüman kadın, erkek ve çocuklardan bir kısmı duvar altında kalarak öldüler.<sup>259</sup>

393/1002 yılının Muharrem ayında büyük bir fitne koptu. Bunun üzerine Bahâüddeve, Amidü'l-Cüyûş Ebû Ali Üstâz Hürmüz'ü Bağdâd'a gönderdi. Amidü'l-Cüyûş, Şiîleri aşura gününde Hz. Hüseyin'in matemini tutmaktan; Bâbü'l-Basra ile Babü's-Şair bölgelerinde oturmakta olan cahil Sünnîleri de bundan sekiz gün sonra yaptıkları Mus'ab b. Zübeyr'in matemini tutmaktan menetti. Bunun yanında Sünnî ve Şiîlerin kendi propagandalarını yapmalarını yasakladı. Daha sonra da İmâmiyye'nin fakihî İbnü'l-Muallim'i sürgün etti. İki taraf da bu yasağa riayet etmiş, herhangi bir olay yaşanmamıştır.<sup>260</sup>

394/1003-1004 yılında Bahâüddeve, Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin'i Kadı el-Kudâtlığa, Mezalim mahkemesi başkanlığına, Hac Emîrliği ve Tâlibîlerin nakîbliğine tayin ettiğini Şirâz'dan bir menşurla halife Kâdir Billâh'a ilettili. Kâdir Billâh, Şerîf Ebû Ahmed el-Hüseyin'in Kadı el-Kudâtlığa tayinini tasdik etmedi; diğcr görevlere

<sup>258</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/18-19.

<sup>259</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/32; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/496.

<sup>260</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/26-27; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/500; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I/445.

tayinini ise tasdik etti ve ona “et-Tâhir Zü’l-Menâkıb” lakabını verdi.<sup>261</sup>

396/1005-1006 yılında Bahâüddeve tarafından Irak'taki Tâlibîler'in Nakîbliğine eş-Şerîf er-Radî tayin edildi. Kendisine “eş-Şerîf er-Radî Zü’l-Hasebeyn” lakabı verildi. Bu arada Kardeşi Şerîf el-Murtazâ'ya ise “Zü’l-Mecdeyn” lakabı yine Bahâüddeve tarafından verildi. Bu yıl içerisinde Bağdâd kadılığına atama yapıldı. Muhammed b. Ekfanî Bağdâd kadısı oldu. Bu yıl içerisinde halife Kâdir Billâh, Karvâş b. Ebi Hasan'ı Küfe Emîrliği görevine devam etmesine karar verdi ve ona “Mûtemedüddeve” lakabını verdi.<sup>262</sup>

Recep 398/Mart-Nisan 1008 yılında Şîler Abdullah b. Mesûd'a ait olduğu öne sürülen ancak diğer Mushaflardan farklı olan bir Mushafı getirmişlerdi. Bunun üzerine eşraf, kadılar ve fakihler Receb ayının bitimine bir gece kala Cuma gecesi toplanmışlar ve bu mushaf kendilerine arzedilmişti. Şeyh Ebû Hamîd el-İsferayînî ile fıkıhçılar bu mushafın yakılmasını tavsiye etmişler ve bu tavsiye hepsinin huzurunda yerine getirilerek Abdullah b. Mesûd'a ait olduğu iddia edilen mushaf yakılmıştır.<sup>263</sup>

Bunun üzerine Şîler çok öfkelenmiş, Bağdâd'da karışıklıklar çıkmıştır. Önce Şaban ayının on beşinci gecesi olan Berat gecesinde bu işi yapanlara beddua etmişler bazı Hâşimîler Bâbu'l-Basra'dan gelip Şîa'nın fakihî İbnu'l-Muallim'e Kerh'deki mescidinde işkence ve küfür etmiştir. Buna karşılık İbnu'l-Muallim'in taraftarları da onun intikamını almak için ayaklanmışlardır. Bu Şî grup mushafı yakan Ebû Hâmid el-İsferayînî ve buna onay veren diğer fakihleri yakalayıp üzerlerine saldırmak istedilerse de fakihler onlardan kaçmayı başarmıştır. Bu arada Ebû Hâmid el-İsferayînî ise Dâru'l-Kutn'a kaçmıştır. Bu gençler "Yâ Hakîm, yâ Mansûr!" diye naralar atmaya başlamışlardı. Halife bunu duyunca gazaba gelmiş ve Ehl-i Sünnete yardımcı olsunlar diye adamlarını göndermişti. Şîlerin birçok evleri yakıldı ve sert hareketler cereyan etti. Kıssacılar da Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali adına sualler ve cevaplara değinmekten menedildiler. Amidul-Cüyûş, Şîlerin fakihî İbn Muallim'i sürgün etmek için Bağdâd'a gönderildi. O da gidip İbnu'l-Muallim'i

<sup>261</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/43-45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/30-31; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/504.

<sup>262</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/36-37; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/510.

<sup>263</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/58; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/520.

Bağdâd'dan dışarı çıkarttı. Ebû Hâmid el-İsferâyînî mescidine döndü. İbnu'l-Muallim için daha sonra Ali b. Mezyed'in aracılık etmesi üzerine tekrar Bağdâd'a iade edildi.<sup>264</sup>

400/1009-1010 yılının Ramazan ayında halife Kâdir Bîlâh hastalanmıştır. Hastalığı giderek şiddetlendiği sırada öldü diye asılsız haberler çıkarıldı, bunun üzerinde elinde bir kılıç olduğu hâlde halkın huzuruna çıktı. Ebû Hâmid el-İsferâyînî de halifenin yanına girdi ve İbn Hâcib en-Nûmân'ın oğluna: “Emîru'l-Mü'minin'in Kur'ân'dan bir parça okumasını ve halkın da onun kıraatini dinlemesini istiyorum.” dedi. Bunun üzerine halife: “Münafıklar, kalbleri hasta olanlar, Medine'de (asılsız haber) yayan bedbahtlar (tuttukları yoldan) vazgeçmeyecek olursa, muhakkak ki seni onların üzerine musallat ederiz.”<sup>265</sup> mealindeki ayet-i kerimeyi okudu. Orada bulunan insanlar ağlaştılar. Sevinç içinde kalkıp evlerine döndüler.<sup>266</sup>

401/1010 yılında Amîdü'l-Cüyûş Ebû Ali b. Üstâz Hürmüz kırk dokuz yaşındayken öldü. O'nun yerine Bahâüddevle, Bağdâd valiliğine Fahru'l-Mülk Ebû Gâlib'i tayin etti. Fahru'l-Mülk Bağdâd'a Zilhicce ayında geldi. Bağdâd girişinde kâtipler, kumandanlar ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandı. Bazı şairler onun için methiyeler yazdılar.<sup>267</sup>

402/1011 yılının Muharrem ayında vezir Fahru'l-Mülk Râfizîlere, bid'atlarını serbest bir biçimde yapmalarına izin verdi. Şiîler, Zilhiccenin on sekizinci günü Gadîr-i Hum bayramını kutladılar. Hz. Hüseyin'in matemini tutup ona ağıt yakmalarına, dükkanların üzerine mendilleri asmalarına, kepenklerin sabahtan akşama kadar kapatılmasına, kadınların saçları başı açık vaziyette yanaklarını tokatlayarak tıpkı cahiliye adetlerindeki gibi, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin için yas tutmalarına izin verdi.<sup>268</sup>

402/1011 yılının Rebûlâhir ayında Bağdâd'daki imam ve ulema bir oturum düzenlediler. Fâtımî halifelerinin nesebini araştırdılar. Onların aslında Fâtımî

<sup>264</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/58-59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/49-51; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/520-521.

<sup>265</sup> Ahzâb suresi, 33/60.

<sup>266</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/60; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/528.

<sup>267</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/64-65; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/533.

<sup>268</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/82-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/537.

olmadıklarını, neseblerinin Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh<sup>269</sup> ve oğluna dayandığını bir bildiri halinde yayınladılar. Bu bildiriye âlimler, kadılar; eşraftan, salih kimselerden, fakihlerden, nuhaddislerden, adalet erbabı kimselerden birçokları imza attılar ve hep birlikte Mısır'da hükümdarlık yapmakta olan Hâkim'in asıl adının Mansûr b. Nizâr olduğunu, Hâkim kelimesinin onun lakabı olduğunu ifade ettiler. Bu bildiriye imza atan kişilerden bazıları şunlardı: Şerîf el-Murtazâ, Şerîf er-Radî, İbnü'l-Bathâvî el-Alevî, İbnü'l-Azrak el-Müsevî, ez-Zekî Ebû Ya'lâ Ömer b. Muhammed; kadı ve alimlerden; İbnü'l-Ekfânî, İbnü'l-Harazî Ebü'l-Abbâs el-Ebîverdi, Ebû Hâmîd el-İsferâyînî, Ebû Muhammed b. el-Keşfulî, el-Kudûrî, Ebû Abdullah es-Saymerî, Ebû Abdullah b. el-Beyzâvî, Ebu'l-Fazl en-Nesevî; Şîa'nın fakihlerinden Ebû Abdullah b. en-Nûmân'ı idi. Kâdı Bakillanî, bunların Ehl-i Beyt'ten olmadıklarını ispatlayan ve "Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr" adını verdiği eserinde, rezalet ve çirkinliklerini açıklamış, kalplerinde gizledikleri çirkinlikleri ve kabih sözlerini anlatmıştır.<sup>270</sup>

16 Muharrem 403/7 Ağustos 1012 tarihinde meşhur divan sahibi ve Alevîlerin Bağdâd'daki temsilcisi Şerîf er-Radî diğer Emîrlerin de hazır bulunduğu bir toplantı esnasında Tâlibîlerin nakipliğine atandı. Atanma fermanı vezir Fahu'l-Mülk'ün evinde a'yanın huzurunda okundu. Kendisine kılıç kuşatıldı ve hil'at olarak siyah kaftan giydirildi. O, Tâlibîlerden hil'at alarak siyah kaftan giydirilen ilk Tâlibî nakîbi oldu.<sup>271</sup>

403/1013 yılının Şevvâl ayında Hristiyan reislerinden birinin karısı öldü. Ağıtçı kadınlar ortaya çıkıp feryad ve figan ettiler. Açıkça haç taşıdılar. Hâşimilerden biri bu durumu görüp uyarınca Hristiyan reisin kölelerinden biri bu adamı öldürdü. Müslümanlar bunu görünce ayaklandılar, hezimete uğrayan Hristiyanlar kendilerine ait oradaki bir kiliseye sığındılar. Müslüman halk oraya girdi, kilisedeki malları yağmaladı. Oradaki Hristiyan evleri de tahrib ettiler. Şehirde bulunan Hristiyanları kovaladılar. Nasih ile İbn Ebî İsrail'e hücum ettiler. Bunların köleleri Müslümanlarla kavga ettiler. Bu yüzden Bağdâd'da büyük bir fitne meydana geldi. Müslümanlar

<sup>269</sup> Eymen Fuad Es-Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul, 1995, XII/229.

<sup>270</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/73; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/537-540.

<sup>271</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/89-92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/78; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/543.

çarşı pazarda mushafları ellerine alıp dolaştırdılar. Birkaç gün süreyle her taraf tatil edildi. Hristiyanlar halifeden yardım istediler. O da İbn Ebî İsrail'in huzura getirilmesini emretti. Ama İbn Ebî İsrail gelmek istemedi. Bu karışıklık daha da büyüdü. Hristiyanların evleri yağmalandı. Sonra İbn Ebî İsrail, halifenin huzuruna getirildi. Çok miktarda para sarfetti; affedildi. Böylece şehirdeki Müslüman-Hristiyan kavgası sona erdi.<sup>272</sup>

Bağdâd'ın ve Irak'ta diğer bazı bölgelerin hakimi olan Bahâüddeve Ebû Nasr b. Adududdeve 5 Cemaziyelâhir 403/22 Aralık 1012 tarihinde kırk üç yaşındayken Errecân'da vefât etti. Cenazesi Hz. Ali'nin türbesine nakledilerek orada babası Adududdeve'nin yanına defnedilmiştir. Bahâüddeve'nin hükümdarlık süresi yirmi dört yıldır. Kendisinden sonra yerine oğlu Sultânüddeve Ebû Şücâ geçti. Errecân'dan Şirâz'a gitti. Kardeşi Celâlüddeve Ebû Tâhir b. Bahâüddeve'yi de Basra'ya, diğer kardeşi Ebü'l-Fevârisî de Kirmân'a tayin etti.<sup>273</sup>

404/1013 yılının Rebûlevvel ayının başında perşembe günü halife Kâdir Billâh hilâfet Sarayında yeni Büveyhî Emîri Sultânüddeve için kadıların, Emîrlerin ve vezirlerin katıldığı büyük bir tören düzenledi. Huzurunda Sultânüddeve'yi ve hacibleri ağırladı. Halife Kâdir Billâh, Sultânüddeve'ye adet üzere yedi hil'at giydirdi ve başına siyah bir sarık taktı. Ayrıca değerli taşlarla bezenmiş taç ve bir de kılıç kuşandırdı. Boynuna gerdanlık ve koluna da iki şerit taktı. Eliyle iki sancak hazırlayıp verdi. Sonra bir kılıç verip: “Bu kılıcı beline tak; bu kılıç, onun ve neslinin şerefi olacaktır. Bu kılıç, yeryüzünün doğusunu ve batısını fethedecektir.” dedi.<sup>274</sup> Bu törenden sonra Büveyhîlerin Bağdâd'daki yeni Emîri Sultânüddeve oldu.

406/1015 yılının Muharrem ayının başında salı günü Ehl-i Sünnet ile Rafizîler arasında büyük bir fitne meydana geldi. Vezir Fahu'l-Mülk, Rafizîlerin Aşura gününde dükkanlara mendil asıp ağıt yakmaları gibi bid'atlerini işlemelerine müsaade ederek bu fitneyi dindirdi.<sup>275</sup>

3 Safer 406/23 Temmuz 1015 cumartesi günü Şerîf el-Murtazâ, kardeşi Şerîf er-

<sup>272</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/544.

<sup>273</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/77; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/545.

<sup>274</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/98; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/553.

<sup>275</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/563

Radî'nin ölümünden sonra Tâlibîlerin nakibliğine ve mezalim divanının başkanlığına, hac Emîrliğine ve karrdeşi Şerîf er-Radî'nin sahip olduğu görevlere atandı. Atanma fermanı ayan meclisinde okundu.<sup>276</sup>

Sultânüddeve 406/1015 yılında Irak'taki naibi ve veziri Fahru'l-Mülk'ü tevkif etti. Vezir 30 Rebûlevvel 406/ 17 Eylül 1015 tarihinde elli iki yaşındayken öldürüldü. Öldürülünce Hz. Ali'nin türbesine nakledilip orada defnedildi. Sultânüddeve, Ebü'l-Hasan Ali b. Fadl er-Ramehürmüzî'yi, Fahru'l-Mülk'ün yerine vezirliğe tayin etti. Kendisine hil'at giydirdi.<sup>277</sup>

408/1015 yılında Bağdâd'da Ehl-i Sünnet ile Kerh ahalisine mensup Rafizîler arasında büyük bir kavga meydana geldi. Bu savaşta iki taraftan da çok sayıda insan ölmüştür.<sup>278</sup> Bu olayların akabinde halife Kâdir Billâh, kendi inancına muhalif olan Mu'tezile ve Şia gibi mezheplerin ileri gelen şahıslarını nâib tayin etti. Şîf ve Mutezilî fıkıhçılarından, tevbe etmelerini istedi. Bunlar eski görüşlerinden vazgeçtiklerini, Mutezilikten ve Rafizilikten ayrıldıklarını, İslâm'a muhalif sözler söylemeyeceklerini açıkladılar. Halife de onların bu hususta yazılı beyanlarını aldı. Halife Kâdir Billâh, mezhebi konularda münazara yapılmasını yasakladı. Bunlar ne zaman bu beyana muhalefet edecek olurlarsa başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırılmalarının helal olacağına dair ikrarda bulundular.<sup>279</sup> Mahmûd b. Sebûktekin, halifenin bu konudaki emrine uydu. Gazneli Mahmud'un Horasan'da ve diğer beldelerdeki valileri de Mutezilî, Rafizî, İsmailî, Karmatî, Cehmiye ve Müşebbihe mezhebine mensub kimseleri idam etmek, hapsedmek, sürgün etmek hususunda halifenin emrini yerine getirdi. Onların minberler üzerinde lanetlenmelerini emretti. Bütün bidatçı grupları sürgün etti. Memleketinden uzaklaştırdı. Bu hususta yapılan bu uygulama İslâm'da bir kanun haline geldi.<sup>280</sup>

408/1015 yılında Sultânüddeve Bağdâd'a geldi. Namaz vakitlerinde davul

<sup>276</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII,s.91-93; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/563.

<sup>277</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII, 90-91.

<sup>278</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/573.

<sup>279</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/574-575.

<sup>280</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/574-575.

çaldırdı. Daha önce böyle bir adet görülmemiştir. 50.000 dinar mehir vererek Karvâş'ın<sup>281</sup> kızıyla evlendi. Sultânüddeve, Ebû Kâsım b. Ca'fer b. Muhammed'i vezir tayin etti. Ülkede güven kalmadığı ve düzen bozulduğu için Iraklılardan hiç kimse hacca gidemedi. Çünkü Bedeviler hac yollarında fesat çıkarmışlar, Abbâsî devletinin de gücü zayıflamıştı.<sup>282</sup>

17 Muharrem 409/5 Haziran 1018 perşembe günü Hilâfet Sarayındaki bir toplantıda Ehl-i Sünnet mezhebine dair bir kitaptaki bazı kısımlar okundu. Bu kısımlar arasında, "Kur'ân'ın mahluk olduğunu söyleyen kimse kafirdir ve kanı helaldir" diye bir ibare de vardı.<sup>283</sup> Rebûlahir 410/Ağustos 1019 yılında halifenin huzurunda Ebû'l-Fevâris'in Kirmân valiliğine devam edeceğine dair bir ferman okundu. Kendisine Kıvâmüddeve lakabı takılarak hil'at giydirildi.<sup>284</sup>

411/1021 yılı içerisinde Sultânüddeve aleyhine ordu içinde kargaşalar çıkmaya başladı. Ordu komutanları, Sultânüddeve'nin yerine kardeşi Müşerrefüddeve'yi getirmek istiyorlardı. Sultânüddeve Vâsıt seferi sırasında yerine vekil olarak kardeşini bıraktı. Bu fırsatı iyi değerlendiren kardeşi ordu kumanadanlarını arkasına alıp abisine karşı cephe aldı. Sultânüddeve, şehri teslim alması için veziri İbn Şehlân'ı gönderdi. Ancak Müşerrefüddeve şehri teslim etmeyip onunla savaştı. İbn Şehlân, mağlup oldu. Elinde olan Vâsıt şehrini de kaybetti. Bunun üzerine Müşerrefüddeve'ye yemin ettirdikten sonra halife Kâdir Billâh'ın huzuruna gitti. Halife Kâdir Billâh'ın huzurunda 30 Zilhicce 411/16 Nisan 1021'de Müşerrefüddeve'ye "Şâhinşah" ve "Emîrû'l-Ümerâ" unvanı verildi.<sup>285</sup> Böylece Müşerrefüddeve Irak'a hâkim oldu ve kardeşi Sultânüddeve'nin Irak hakimiyetine son verdi. Daha sonra Müşerrefüddeve ile kardeşi Celâlüddeve Ebû Tâhir ittifaka vardılar. Sultânüddeve bunu duyunca Ahvâz'dan Errecân'a gitti ve Irak'ta adına hutbe okunmasına son verildi.

<sup>281</sup> Karvâş: "Asıl ismi Mu'temidüddeve Karvâş b. Mukalled'dir. 391/1001 yılında Musul'da Büveyhîler'e bağlı Ukaylîler hanedanının başına geçti. Elli yıl kadar hükümdarlık yaptı." Bkz: Bezer, Gülay Ögün, "Ukaylîler", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII/59-61.

<sup>282</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/574.

<sup>283</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/128; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/576.

<sup>284</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/133-134; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/126-127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/580.

<sup>285</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/130-131.

30 Muharrem 412/16 Mayıs 1021 tarihinde Bağdâd'da hutbe Müşerrefüddeve adına okundu, İbn Şehlân ise tevkif edilip gözlerine mil çekildi.<sup>286</sup> Aynı sene Kâdı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed es-Semânî, Bağdâd muhtesipliğine ve miras meselelerine bakan mahkemenin başına atanmıştır. Halifenin sarayında atama fermanı okunmuş kendisine siyah kaftan giydirilmiştir.<sup>287</sup>

Ramazan 413/Aralık 1022 tarihinde Müşerrefüddeve, Ebü'l-Hüseyn b. el-Hasan er-Ruhhâci'yi vezirliğe tayin etti. Ebü'l-Hüseyn'e "Müeyyidü'l-Mülk" lakabı verildi. Mihyâr ve diğer şairler ona medhiyefer yazdılar. Yine aynı yıl içinde Ebû Muhammed b. Mükrem ile Müşerrefüddeve'nin veziri Müeyyidü'l-Mülk er-Ruhhâci'nin gayretiyle Sultânüddeve ile kardeşi Müşerrefüddeve anlaştılar ve anlaşmaya sadık kalacaklarına dair söz verdiler. Antlaşmaya göre Irak'ın tamamı Müşerrefüddeve'nin, Fars ve Kirman ise Sultânüddeve'nin hakimiyetinde olacaktı.<sup>288</sup>

Sultânüddeve ile kardeşi Müşerrefüddeve arasında anlaşma sağlandıktan sonra Muharrem 414/Mart-Nisan 1023 tarihinde Irak Emîri Müşerrefüddeve Bağdâd'a geldi. Halife Kâdir Billâh onu resmî elbiseyle karşılamaya çıktı. Beraberinde protokolde; Emîrler, kadılar, fakihler, vezirler ve reisler de hazır bulundu. Aynı zamanda iki tarafta halk sıralandı. Müşerrefüddeve, halifenin yanına yaklaştığında huzurunda yeri öptü. Bunu defalarca tekrarladı. Orada bütün askerler beklemekteydi. Büveyhîlerin Bağdâd'a girmesinden sonra halifelerden hiçbiri Büveyhî hükümdarını böyle karşılamamıştı.<sup>289</sup>

415/1024 yılında Müşerrefüddeve'nin veziri, bütün Türkleri, Arap olmayan kimseleri, Şerîf el-Murtaza'yı; Nizamü'l-Hazre, Ebü'l-Hasan ez-Zeynebî'yi, Kadilkudat Ebü'l-Hasan b. Ebi's-Şevârib'i ve şahitleri Müşerrefüddeve'ye olan biatlerini yenilemek için huzuruna çağırdı. Halife bundan haberdar olunca bu bey'atın kendisine karşı kötü bir amaçla yapılacağını düşündü. Bunun için kadıya ve reislere vezirin bu meclisine gitmemelerini emretti. Bu yüzden halife ile

<sup>286</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/134.

<sup>287</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/135-136; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/587.

<sup>288</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/137.

<sup>289</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/158-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/598.



Müşerrefüddeve'nin arası açılrsa da sonradan anlaşp barıştılar. Karşılıklı bey'atlarını yenilediler.<sup>290</sup>

Rebûlevvel 416/Mayıs 1025 yılında Irak hakimi Müşerrefüddeve Ebû Ali b. Bahâüddeve akut bir hastalıktan dolayı ölmüştür. O'nun ölümünden sonra otorite boşluğu yüzünden Bağdâd'da fitneler çoğalmış, isyan ve yağmalama olayları artmıştır.<sup>291</sup> Halife Kâdir Billâh bir an önce devlet yönetiminin netleşmesi ve şehrin istikrara kavuşması için Müşerrefüddeve'nin kardeşi Celâlüddeve Ebû Tahir'i Emîrû'l-Ümerâ tayin etmiştir. Bağdâd'da adına hutbeler okutmuştur.

Celâlüddeve o sırada Basra'da bulunuyordu. Bağdâd'a çağırıldı, fakat gitmedi. Vâsıt'a geldi ve bir süre burada kaldı, sonra Basra'ya geri döndü. Bunun üzerine Kâdir Billâh, Celâlüddeve adına okunmakta olan hutbeye son verdi.<sup>292</sup>

16 Şevvâl 416/10 Aralık 1025 tarihinden itibaren Bağdâd'da artık hutbeler Sultânüddeve'nin oğlu Ebû Kâlicâr adına okunmaya başlamıştır. Ebû Kâlicâr o sırada Hûzistân'daydı, amcası Kirmân hakimi Ebû'l-Fevâris ile Fars'ta savaşıyordu. Celâlüddeve, hutbelerdeki bu değişikliği öğrenince hemen Bağdâd üzerine yürüdü. Ancak Abbâsî halifesine bağlı birlikler tarafından durduruldu. Bunun üzerine Basra'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Halife Kâdir Billâh ve bazı devlet adamları Ebû Kâlicâr'ın Emîrû'l-Ümerâ olmasını istiyorlardı. Bu yüzden Ebû Kâlicâr'a kendisini Emîr yapacakların bildiren haber gönderip Bağdad'a davet ettiler. Ebû Kâlicâr geleceğine söz verdi, fakat Kirman hâkiminin yüzünden Bağdâd'a gelememi. Ebû Kâlicâr, halife Kâdir Billâh ve Türk komutanlarınca sağlanan desteği değerlendiremedi.<sup>293</sup> 18 ay boyunca hutbeleri Ebû Kâlicâr adına okutan Kâdir Billâh Ebû Kâlicâr'ın kendilerine yetişemeyeceğini, şehirlerin tahrip edildiğini, civarda

<sup>290</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/162-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/143-147; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/602.

<sup>291</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/170-171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/126-127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/580

<sup>292</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/170-171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/126-127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/580; Tanyeri, Aydın, "Celâlüddeve" *DİA*, İstanbul VII/259; Güner, Ahmed, "Ebû Kâlicâr", *DİA*, İstanbul, X/171.

<sup>293</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/170-171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/126-127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/580; Tanyeri, "Celâlüddeve", *DİA*, VII/259; Güner, "Ebû Kâlicâr", *DİA*, X/171.

oturan Arap ve Kürtlerin kendilerine göz diktiğini anlayınca yeniden Celâlüddeve'yi 418/1026-1027 yılında Bağdâd'a davet etti.<sup>294</sup>

Cemâziyelevvel 418/Haziran-Temmuz 1027 tarihinden itibaren Kâdir Billâh hutbeleri Celâlüddeve adına okutmuştur. Celâlüddeve ise 3 Ramazan 418/7 Ekim 1027 tarihinde Bağdâd'a gelmiştir. Kâdir Billâh, Celâlüddeveyi Dicle Nehri'nde bir gemide karşılamıştır. Celâlüddeve halifenin huzuruna gelince önce yer öpmüş sonra ayakta hürmetle beklemiştir. Halife ile aralarındaki bey'atı şahit olmak için törene devlet büyükleri ve Emîrler katılmıştır. Celâlüddeve, halifeyi ve Bağdâd'ı koruyacağına dair yemin etmiştir. Mus'ab b. Ca'fer'in türbesine gidip ziyaret ettikten sonra hükümet konağına girmiş, halife de kendi sarayına dönmüştür. Eski Büveyhî Emîrleri zamanındaki gibi Celâlüddeve de beş namaz vaktinde nevbet çalınmasını emretmiş; fakat halife buna son vermesi için haber gönderince Celâlüddeve de kızarak nevbet çalınmasını durdurmuştur. Halife bilâhere tekrar buna müsaade edince yeniden nevbet çaldırılmıştır.<sup>295</sup>

420/1029 yılında Bağdâd'da mezhepsel kavgalar meydana geldi. Olayların çıkış sebebi Berâse Mescidi'nde hatip hutbedeyken, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra Hz. Ali'ye de salât ve selâmda bulundu. Bunun yanında Hz. Ali hakkında aşırı ve bid'at kabilinden sözler sarf etti. Ehl-i Sünnet'in ileri gelenleri bu hatibi halife Kâdir Billâh'a şikayet ettiler. Halife'de onun yerine Ehl-i Sünnet'ten bir hatip tayin etti. Berâse Mescidi'nin bulunduğu Kerh mahallesindeki halk yeni gelen Sünnî hatibi taşa tuttular ve burnunu kırdılar. Bunun üzerine Kâdir Billâh, Berâse Mescidi'nde Cuma namazı kılınmasına son verdi. Kerh'in ileri gelenlerinden Şîî bir topluluk Şerîf el-Murtazâ ile beraber halife Kâdir Billâh'ın huzuruna çıkıp bu fiili işleyenlerin kendini bilmeyen sefihler olduğunu söyleyip özür dilediler ve yeniden Cuma namazı kılınmasını istediler. İstekleri doğrultusunda Berâse Mescid'inde hutbe okunmaya ve namaz kılınmaya başlandı.<sup>296</sup>

<sup>294</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/161; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/615.

<sup>295</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/161-162; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/616.

<sup>296</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/626.

Aynı yıl içerisinde alimler ve kadılar hilâfet sarayında toplandı. Onlara, Kâdir Billâh'ın yazmış olduğu *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* adlı eser okundu. Bu kitapta öğütler, mevzeler ve Basralıların mezheplerinin ayrıntılı açıklamaları vardı. Ehl-i Bid'at'e reddiyeler bulunuyordu. Bunun yanında Kur'an'ın mahluk olmadığı, mahluk olduğunu söyleyenlerin fasıklığı anlatılıyordu. Dinleyicilerin dinledikleri hususta muvafakat ettiklerine dair yazılı beyanları alındı.<sup>297</sup> Zilkâde 420/Kasım-Aralık 1029 tarihinde alimler ve kadılar yeniden hilâfet sarayında toplandı. Onlara uzunca bir yazı daha okundu. Ehl-i Bid'at'e reddiyede bulunuyor, iyilikler emrediliyor ve kötülükler yasaklanıyordu. Sahabîlerin faziletleri aktarılıyor, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletleri dile getiriliyordu. Şiîlerin hatipleri azledilerek yerlerine Sünnî hatipler tayin edildi.<sup>298</sup>

10 Muharrem 421/18 Ocak 1030 tarihinde Şiîler çirkin bid'atlerini yine icra ettiler. Çarşı pazara havlularını, mendillerini asmış ve dükkânlarını kapatmışlardı. Hz. Hüseyin'e sokaklarda ve caddelerde ağıt yakıp yüksek sesle ağlayınca Sünnîler de ellerine aldıkları demir çubuklarla bunların üzerine saldırmıştır. İki taraf şiddetlice mücadele etmiş ve her iki taraftan da çok sayıda insan ölmüştür.<sup>299</sup>

### 2.3. KÂDİR BİLLÂH'IN DIŞ SİYASETİ

Abbâsî halifesi Kâdir Billâh döneminin dış siyaset politikalarını; Fâtımîler, Gazneliler ve Karahanlılar ile ilişkilerini inceleyerek ele alacağız. Kâdir Billâh dönemi, Abbâsî halifeliğinin Büveyhî himayesindeki bir dönemdir. Büveyhîler ile Kâdir Billâh'ın arasındaki ilişkileri dönemin iç siyasetini anlatırken ele almıştık. Bu yüzden burda Abbâsî-Büveyhî ilişkilerinden alt başlık halinde bahsetmeyeceğiz. Abbâsî halifesi Kâdir Billâh döneminde İslâm topraklarında üç halife vardır. Bunlar mezhepsel ve siyasal ayrışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Mısır'da kurulan Fâtımîler Şiî oldukları için kendi içlerinden bir halife çıkartmışlar; Afrika, Suriye ve Hameyn'deki Müslümanlar tabi olmuştur. Endülüs Emevî devleti; Emevî halifeliğini devam ettirmiş ve İspanyadaki Müslümanlar tabi olmuştur. Abbâsî

<sup>297</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/197; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/625-626.

<sup>298</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/625-626.

<sup>299</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629.

devleti halifesine de Sünnî coğrafyada; Irak ve Orta Asya'daki Müslümanlar tabii olmuştur. Bu ayrışmalar Kâdir Billâh'ın dış siyasetini de etkilemiştir.

### 2.3.1. Abbâsî-Fâtımî İlişkileri

Kâdir Billah'ın halifelik dönemi Fâtımîler'de Azîz Billâh döneminin sonlarına, Hâkim Biemrillâh dönemine tekabül etmektedir.

Azîz Billâh, Fâtımî halifelerinin içinde dinî hoşgörüsüyle ve zekâsıyla tanınan bir yöneticidir. Fâtımîler onun devrinde en geniş sınırlara ulaşmıştır. Atlas Okyanusundan Kızıldeniz'e kadar uzanan topraklarda, Yemen'de, Mekke'de hatta Musul'da bile adına hutbe okutmuştur. Bu dönem içinde Abbâsî halifesi Kâdir Billâh ile Azîz Billâh arasında nasıl bir diyalog yaşandığı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu döneme ait iki devlet arasındaki mücadele soğuk savaş dönemlerine benzemektedir. Fâtımîler, Abbâsîler ile doğrudan savaşa girmek yerine Mekke ve Medine'yi hakimiyetleri altına alıp orada Azîz Billâh adına hutbe okutmayı amaçlayarak fiilen İslâm alemine hakim olmak istemişlerdir. Nihayet 385/995-996 yılında Mekke ve Medine'de hakimiyetin sembolü olan hutbeler Fâtımî halifesi Azîz Billâh adına okutulmuştur.<sup>300</sup> 28 Ramazan 386/14 Ekim 996 tarihinde Aziz Billâh'ın ölümü üzerine veliaht oğlu Ebû Ali el-Mansûr, Hâkim Biemrillâh lakabıyla halifelîğe getirilmiştir.<sup>301</sup>

Hâkim Biemrillâh, bütün kaynakların ittifakıyla sert mizaçlı, merhametsiz, insanları öldürmekten zevk alan bir kimse idi. Söz ve fiillerinde tutarlılık yoktu. Azîz Billâh döneminde olan dinî hoşgörü onun döneminde kayboldu. O'nun döneminde Şiîler ve Ehl-i Sünnet mensuplarına baskı uygulanmıştır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'a ve ashaba sövme âdeti yaygınlaştı. Halifenin emriyle sövme ifadeleri mescid duvarlarına, ev ve dükkan kapılarına, caddelere yazılmaya başlandı. İki yıl sonra bu uygulamadan vazgeçti. Halife yasaklar listesi hazırlar bunlara uymayanları

<sup>300</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/453; Özeydin, Abdülkerim, "Azîz-Billâh", *DİA*, İstanbul, 1992, IV/346; Eymen Fuad Es-Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII/231.

<sup>301</sup> Özeydin, "Azîz-Billâh", *DİA*, IV/346; Öz, Mustafa, "Hâkim Biemrillâh", *DİA*, İstanbul, XV/200-201.

ya öldürür ya da işkence ederdi. Çok sayıda devlet adamını ve ulemâyı da öldürtmüştür.<sup>302</sup>

Hâkim Biemrillâh döneminde Fâtımîler ile Abbâsîler arasındaki ilişkiler daha çok mezhep siyasetine dönük bir dış politika haline gelmişti. Hâkim Biemrillâh, Şîf dailerini Bağdâd'a göndererek yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüştü. Bu faaliyetler neticesinde Abbâsî devleti içerisinde mezhep kavgalarını körüklenmişti. Mezhep kavgalarından istifade ederek zaman zaman Bağdâd'da halkı galeyana getirmişler, Fâtımî halifesi Hâkim'i başlarında görmek istediklerini ifade eden sloganlar atmışlardı. Bunun yanısıra 401/1010 yılında Hâkim Biemrillâh, Abbâsîlerin kontrolündeki Musul valisi Karvâş b. Mukkalled el-Ukaylî'ye çeşitli hediyeler göndererek gönlünü kazanmış ve hutbeleri kendi adına okutmuştur.<sup>303</sup> Fâtımî halifesi Hâkim, mezhep siyasetiyle nüfuz alanını Musul üzerinden Horasan'a kadar genişletmiştir.

Musul valisi Karvâş'ın Fâtımîlere bağlılığını bildirmesi üzerine Abbâsî halifesi Kâdir Billâh Fâtımîlere karşı hemen ertesi sene ilk hamlesini yapmıştır. Kâdir Billâh 402/1011 yılında Fâtımîlerin nesbinin araştırılması için dönemin Bağdâd'daki alimlerini ve mezhep temsilcilerini toplayarak bir oturum düzenlemiştir. Bu oturumda Fâtımî halifelerinin nesebi araştırılmıştır. Oturum sonucunda Fâtımîlerin nesebinin gayr-i sahih olduğunu, neseblerinin Ubeyd b. Sa'd el-Ceremî'ye dayandığını bunun yanında inançlarının İslâm dışı olduğunu ifade eden bir bildiri yayınladılar. Kaynaklarımızda "Muhtıra" adıyla geçen bu beyânnameye âlimler, kadılar; eşraftan, salih kimselerden, fakihlerden, muhaddislerden, adalet erbabı kimselerden birçokları imza attılar. Bu bildiriye hem Ehl-i Sünnet'ten hem de Alevî-Şîîlerden ileri gelenleri imza atmıştır. Kâdı Bâkılânî, Fâtımîlerin Ehl-i Beyt'ten olmadıklarını ispatlayan "Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr" adını verdiği eserinde, rezalet ve çirkinliklerini açıklamış, kalplerinde gizledikleri çirkinlikleri ve kabih sözlerini anlatmıştır.<sup>304</sup> Bu bildirin akabinde harekete geçen Bahâüddeve,

<sup>302</sup> Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I/149; Özaydın, "Azîz-Billâh", *DİA*, IV/346; Öz, "Hâkim Biemrillâh", *DİA*, XV/200-201.

<sup>303</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/158-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/625-626.

<sup>304</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/73; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/537-540.

Karvâş'ın üzerine ordu sevk etmek için Emîrû'l-Cüyûş'a talimat göndermiştir. Emîrû'l-Cüyûş askerleriyle birlikte hareket edince durumu haber alan Musul valisi Karvâş, özür dilemiş ve hutbeyi yeniden Kâdir Billâh adına okutmaya başlamıştır.<sup>305</sup>

Halife Kâdir Billâh döneminde Abbâsiler, Fâtımîlere karşı hem askerî hem ekonomik açıdan güçsüz durumda olmalarına rağmen kendi adına hutbe okunan yerleri kaybetmemişlerdir. Gazneli Mahmûd'un Fâtımîlere karşı Abbâsilere yakın durması sebebiyle Horasan'da ve yeni fethedilen Hindistan'da Abbâsî halifesi Kâdir Billâh adına hutbe okunmuştur. Ama yine de Fâtımîler, bu dönemde İslâm dünyasına hakimiyetin sembolü olan Mekke ve Medine'de adlarına hutbe okutmaya devam etmişlerdir.

### 2.3.2. Abbâsî-Gazneli İlişkileri

Kâdir Billah'ın halifelik dönemi Gazneliler'de Sebûktekin döneminin sonlarına ve Gazneli Mahmûd dönemine tekabül etmektedir.

Kâdir Billâh döneminde Abbâsiler ve Gazneliler arasındaki ilk ilişkiler Sultan Mahmûd döneminde kurulmuştur. Babası Sebûktekin'in 387/997 yılında vefâtından sonra kardeşleri arasındaki mücadeleyi kazanan Mahmûd hükümdarlığını ilan etmiştir.<sup>306</sup> Sebûktekin döneminde Sâ mânîler'e bağlı olan Gazneliler, Sultan Mahmûd döneminde Horasan'ı geri almak isteyen Sâ mânîler'e karşı Nişabur'a yürümüş ve yapılan savaşı Gazneli Mahmûd kazanmıştır. Bu zaferin ardından Horasan'da 389/999 yılında Tâi' Lillâh ve Sâ mânîler adına okunan hutbeye son vererek Kâdir Billâh adına hutbe okutmaya başlamıştır.<sup>307</sup>

Ardından Ebû Ömer el-Bistâmî'yi çeşitli hediyeler ve beş fil ile birlikte Bağdâd'a göndererek, Horasan zaferini bildirdi. Halife Kâdir Billâh'tan sahip olduğu ülkelere kendisini "Emîr" tayin etmesini istedi. Abbâsî halifesi Kâdir Billâh, Mahmûd'un

<sup>305</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/158-159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/142; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/625-626.

<sup>306</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/488-489; İbnü'l-Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, V/177; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVII/485; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII/ 362-363.

<sup>307</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/14-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/3-5; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/482; Kalkâşendî, *Meâsiru'l-Înâfe fi Me'âlimi'l-hilâfe*, I/329; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, XXVII/ 362-363.

elçisini kabul edip saltanatını tasdik etti. O'na hil'at, tac ve bayrakla birlikte hükümdarı olduğu ülkelerin fermanını gönderdi. Ayrıca Mahmûd b. Sebûktekin'e "Yemînüddeve" ve "Emînülmille" lakabını verdi.<sup>308</sup>

Karahanlılar, 10 Zilkâde 389/ 23 Ekim 999 tarihinde Buhara'yı zaptederek Sâ mânî devletine son vermelerinin ardından Gazneli Mahmûd, tam bağımsız bir konuma yükselmiştir. Zilhicce 390/ Ekim 1000 tarihinde büyük bir törenle halife tarafından gönderilen hil'atleri ve tacı giymiştir.<sup>309</sup> Böylece Abbâsî halifeliğinin gönderdiği hükümdarlık alametlerini de kullanarak bu geniş bölgede İslâm dinin ve Ehl-i Sünnet görüşünün savunucusu olmuştur. Bu duygularla Hindistan üzerine defalarca sefer düzenlemiş ve fethettiği yerlerde Kâdir Billâh adına hutbeler okutmuştur. Fâtımîlerin Abbâsî halifeliğini tehdit ettiği bu dönemde Gaznelilerle kurulan bu ilişkiler Kâdir Billâh'ın yerini sağlamlaştırmasına vesile olmuştur.

Gazneli Mahmûd, Kâdir Billâh'a karşı hep saygı içerisinde olmuş, Kâdir Billâh da Hint seferleriyle Müslüman olmayanlara ve sapkın mezheplere karşı mücadelesinden ötürü Gazneli Mahmûd'u hep takdir etmiştir.

391/1001 yılında Gazneli Mahmûd, Karahanlılarla iki ülke arasında Ceyhun nehrini sınır kabul edilen bir antlaşma yaparak sınır güvenliğini sağlamıştır. Ardından Hindistan üzerine seferler düzenlemeye başlamıştır. 392/1002 yılında düzenlediği ikinci seferinde Hindistan'ın Vayhand<sup>310</sup> Racâsı Caypal'ın (Caybol'un) büyük ordusuyla savaşmış ve galip gelmiştir. Hintliler hezimete uğramış, Hükümdarları Caypal esir düşmüştür. İkinci seferinden başarıyla dönünce kendisine "Gazi" ünvanı verilmiştir.<sup>311</sup>

404/1014 yılında Gazneli Mahmûd dokuzuncu Hindistan seferine çıktı. Bugünkü adıyla Salt Range bölgesi üzerine yürüdü ve burayı fethetti. Daha sonra Keşmir'e doğru çekilen Hint ordularını burada yeniden mağlup etti. Büyük zaferlerden bir

<sup>308</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/14-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/3-5; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/482; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII/ 363; Kök, Bahattin, Gazneli-Mahmûd ile Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler, *EKEV Akademi Dergisi*, 1998, c.1, sy.II/118-119.

<sup>309</sup> Kafesoğlu, İbrahim, "Mahmûd Gaznevî", *İA*, İstanbul, 1970, VII/175.

<sup>310</sup> Vayhand: "Afganistan'daki İndus nehri yakınlarında bir dönem Hindûşâhîlerin başkenti olan şehrin ismidir." Bkz: Konukçu, Enver, "Hindûşâhîler", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/117-118.

<sup>311</sup> Kafesoğlu, İbrahim, "Mahmûd Gaznevî", *İA*, VII/175.

yenisine daha imza atan Gazneli Mahmûd Halife Kâdir Billâh'a bir mektup yazarak fethettiği bu yeni beldelere kendisini vali tayin etmesini istedi. Kâdir Billâh da kendisine fethettiği bölgelerin valiliğine tayin edildiğini bildiren menşur göndermiş ve "Nizâmüddîn" lakabını vermiştir.<sup>312</sup> Gazneli Mahmûd bu büyük zaferin ardından fethedilen yerlere din alimleri göndermiş ve mescidler inşa ettirmiştir.

Gazneli Mahmûd'un onaltıncı Hindistan seferi İslâm aleminde büyük heyecan uyandırmıştır. Şaban 416/ Ekim 1025 yılında Gazneli Mahmûd 30.000 atlı ve pek çok gönüllüyle Sûmenât<sup>313</sup> üzerine sefere çıkmıştır. 16 Zilkâde 416/ 8 Ocak 1026 tarihinde Gazneli ordusu Sûmenât kalesini fethetmiştir. Sefer Sûmenât zaferiyle sonuçlanınca Hindistan'ın en büyük putunun bulunduğu tapınak ele geçirilmiş, Gazneli Mahmûd bu putu kırdırması, ardından müezzine tapınağın üstüne çıkmasını ve ezan okumasını emretmiştir. Putun kırılan parçalarını çeşitli İslâm başkentlerine göndermiş ve zaferini ilan etmiştir. Bu büyük zaferi takdir eden Kâdir Billâh Gazneli Mahmûd'u bir mektupla tebrik etmiş ve O'na "Kehfüddeve ve'l-İslâm" lakabını vermiştir.<sup>314</sup> Toplamda on yedi sefer düzenleyen Gazneli Mahmûd, her seferinde zaferle ve ganimetlerle geri dönmüştür. Bu seferler neticesinde bir çok insan kendi isteğiyle Müslümanlığı seçmiş ve Türk-İslâm devleti olan Gaznelilerin sınırları genişlemiştir.

Gazneli Mahmûd; Horasan'da yayılmak istenen Şîliğe, Gazne ve Hindistan'da var olan batıl mezheplere karşı mücadele etmiştir. Rafizî, Karmatî Müşebbihe, Cehmiyye ve Mutezile gibi batıl mezheplere hutbelerde lanet edilerek etkisini azaltmaya çalışmıştır. Yaptığı bu mücadeleler ile hakimiyeti altında bulunan Orta Asya'daki geniş İslâm topraklarında Ehl-i Sünneti muhafaza edip güçlendirmiştir.

<sup>312</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/98-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/553; Kafesoğlu, İbrahim, "Mahmûd Gaznevî", *İ.A.*, VII/177-178; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, XXVII/ 363.

<sup>313</sup> Sûmenât: "Somnât, bugünkü adıyla Somrat-Pata'dır." Bkz: Güç, Ahmed, "Sümeniyye", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII/132.

<sup>314</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/181 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/148-150; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, V/178; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/615-616; Kafesoğlu, İbrahim, "Mahmûd Gaznevî", *İ.A.*, VII/180; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, XXVII/ 363.



Gazneli Mahmûd bu amaçla dördüncü Hindistan seferini 396/1006 yılında Karmatîlerin yoğun olarak yaşadığı Mültan şehrine<sup>315</sup> düzenlemiştir. Mültan'ı yöneten Karmatîler'den Ebü'l-Fütûh Dâvûd, batını düşüncelerini yaymaya başlaması üzerine Gazneli Mahmûd, oraya sefer düzenlemiş ve Mültan'ı fethederek buradaki Karmatîleri cezalandırıp sürgün etmiştir.<sup>316</sup> Karmatîlerin yerine tayin ettiği vali Suhal ertesi sene Hindu dinine dönünce Gazneli Mahmûd beşinci Hindistan seferine çıkmış ve Mültan'ı yeniden itaati altına almıştır. Vali Suhal yakalanmış yerine Gazneli kumandanlardan Tegin Hâzin atanmıştır.<sup>317</sup>

Fâtımîlerin etkin olduğu bu dönemde Fâtımî halifesi, Gazneli Mahmûd'a 403/1013 yılında Tâhertî adında bir elçiyle beraber mektup göndererek Horasan'da kendine itaat etmesini ve kendi adına hutbe okunmasını istemiştir. Bunun üzerine Mahmûd, Tahertî'nin getirdiği mektubu yırtmış ve ona hakaret etmiştir. Bu olayı Gazneli Mahmûd bir mektupla Zilkâde 403/Mayıs-Haziran 1013 tarihinde halife Kâdir Billâh'a bildirmiştir.<sup>318</sup> Horasan'da Şîlîği yayma faaliyetleri içinde bulunan Tahertî ise Kerrâmîye fırkasının reisinin de etkisiyle yargılanarak idam edilmiştir.<sup>319</sup> Aynı yıl içerisinde mezhebi bozuk denilen kimselerden bir kısmı da idam edilmiştir. Kâdir Billâh'ın Kerrâmîye fırkasının inançlarının bozuk olduğunu söyleyerek Gazneli Mahmûd'u ikaz etmiştir. Kerrâmî mezhebi mensuplarının sapık mezheplerden olanlara karşı taşkın ve aşırı tavır takınmalarının yanı sıra mezhebin Sünnîlik dışında görüşler taşıması üzerine Gazneli Mahmûd kalıcı bir mücadeleye girişmiştir. Mezhep yandaşları cezalandırılmış ve Kerrâmî reisi Ebû Bekir Muhammed Kerrâmî inançlarını reddetmek suretiyle canını zor kurtarmıştır.<sup>320</sup>

Kâdir Billâh ile Gazneli Mahmûd arasındaki sıcak ve yakın ilişkileri 414/1024 yılında Fâtımî halifesi'nin Horasan Hac Emîri ve beraberindeki hacılara, bol

<sup>315</sup> Ya'kut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V/189.

<sup>316</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/34-35; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/510; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII/363.

<sup>317</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/34-35; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII/363.

<sup>318</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/91 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/544; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XV/133; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII/363.

<sup>319</sup> Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII/ 363; Kök, Bahattin, *Gazneli-Mahmûd ile Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler*, *EKEV Akademi Dergisi*, sy.II/125-126

<sup>320</sup> Bayur, Y.Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, I/162-163; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, XXVII/ 363; Kök, Bahattin, *Gazneli-Mahmûd ile Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler*, *EKEV Akademi Dergisi*, sy.II/125.

hediyeler ve hil'atler vermesi ve kendi mezhebinden yana çağrıda bulunması üzerine Gazneli-Abbâsî ilişkileri sekteye uğradı. Kâdir Billâh bu olaydan oldukça endişelenmesi üzerine 415/1025 yılında Gazneli Mahmûd alınan hediyeleri ve hil'atleri Bağdâd'a göndermiş ve herkesin gözü önünde yakılmasını istemiştir.<sup>321</sup> Bunun üzerine ilişkiler normale dönmüştür.

Kâdir Billâh'ın halifeliği döneminde Gaznelilerin Abbâsî halifeliğine olan tevvecühü hep devam etmiştir. Gazneli Mahmûd'un her sefer dönüşünde ganimetlerden bol miktarda mal ve hediyeği Bağdâd'a göndermesi aynı zamanda Kâdir Billâh'ın adını paraların üzerine basmaya devam etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirmiştir. Türklerin topluca İslâm'a girdiği X. yüzyıldaki iki ülke arasında yaşanan bu olumlu gelişmeler, Türklerin Müslüman olduktan sonra büyük bir bölümünün Sünnîliği seçmesinde önemli bir etkisi olmuştur.

Abbâsî halifesi Kâdir Billâh ile hemen hemen aynı zamanda hükümdarlık yapan ve aynı sene içerisinde vefât eden Gazneli Mahmûd b. Sebûktekin 23 Rebûlahir 421/30 Nisan 1030 tarihinde vefât etmiştir.<sup>322</sup> Yönetim kabiliyeti, siyaseti ve üstün mücahidliği ile Türk-İslâm dünyasının büyük devlet adamlarından biri olmuştur. Hayatını cihad meydanlarında geçirmiş olan Gazneli Mahmûd son hastalığında dahi günlerini bir yatağa uzanıp yatmak yerine bir yastığa dayanarak geçirmiştir. Dindar, zeki, ihtiyatlı ve adil bir hükümdar olan Gazneli Mahmûd, Ehl-i Sünnet alimlerini ve ilim adamlarını himaye etmiştir.<sup>323</sup>

### 2.3.3. Abbâsî-Karahanlı İlişkileri

Bu dönemde Abbâsî-Karahanlı ilişkileri hakkında birkaç bilgi dışında ayrıntılı bilgiye rastlayamadık. Karahanlılar 840-1212 yılları arasında Mâverâünnehir ve Doğu Türkistanda hüküm süren Türk-İslâm hânedanıdır. 388/998 yılında Karahanlılar doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Abbâsîler ile Karahanlılar

<sup>321</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/162-163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/146-147; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/603; Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, *DİA*, XXVII/363.

<sup>322</sup> İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, IV/275.

<sup>323</sup> İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, IV/275.

arasındaki ilk resmî ilişkiler Batı Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'ın 388/998 tarihinde Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ı metbû olarak tanımasıyla başlamıştır.<sup>324</sup>

Batı Karahanlılar, dönemin anlayışının bir gereği olarak sikkelerinin üstüne Abbâsî halifelerin isimlerini yada “Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn” ibaresini kullanmışlardır. Böylelikle Abbâsî halifelerinin otoritesini kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.<sup>325</sup> Ancak 416/1025 yılından sonra Karahanlılar yönetimde çıkan iktidar karışıklıkları, Buhara ve Semerkant'ı işgal etmeleri üzerine Gazneli Mahmûd Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'a bu durumdan rahatsızlığını bildirmiştir. Abbâsî Devleti'nin yaptırım olarak Karahanlılar ile olan ilişkilerini kesmesi gerektiğini söylemiştir. Yapılan antlaşma sonucunda Abbâsîler, Karahanlılar ile doğrudan ilişki kurmamış, Gazneli Mahmûd üzerinden bu bölgedeki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.<sup>326</sup>

## 2.4.KÂDİR BİLLÂH'IN VEFÂTI VE ŞAHSİYETİ

Çalışmamızın bu bölümünde Kâdir Billâh'ın hayattaki son senelerini ve kendinden sonra yerine oğlu Ebû Ca'fer'i (Kâim Biemrillâh) veliaht olarak tayin etmesini, vefâtında yaşanan hadiseleri ve şahsiyetini; fizikî, dinî, ahlâkî ve ilmî yönden ele alacağız.

### 2.4.1. Oğlu Ebû Ca'fer'i Veliht Tayin Etmesi Ve Vefâtı

421/1030 yılında Mü'minlerin Emîri Kâdir Billâh hastalandı. Kâdir Billâh, öldüğüne dair asılsız haberlerin yayılması üzerine hem bu haberleri yalanlamak hem de oğlu Ebû Ca'fer'i veliaht ilan etmek için 18 Cemâzievvel 421/24 Mayıs 1030 günü umumi bir kabul merasimi düzenlemiştir.<sup>327</sup>

Halife, törene her tabakadan insanın katılmasına izin vermiştir. Halkı onu yalnız bırakmamış kendisini görmeye gelmiştir. Halk toplanınca es-Sâib Ebü'l-Ganâim ayağa kalkmış ve: “Efendimiz Emîrû'l-Mü'minîn'in ömrünün uzaması için halkı

<sup>324</sup> Özaydın, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/404-412.

<sup>325</sup> Genç, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s.9; Özaydın, “Karahanlılar”, *DİA*, XXIV/406.

<sup>326</sup> Özaydın, “Karahanlılar”, *DİA*, XXIV/404-412.

<sup>327</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629.

duacıdır” demiştir.<sup>328</sup> Bunun üzerine Kâdir Billâh, kadıların, vezirlerin, diğer devlet erkânının ve halkın huzurunda “Veliahtlık konusunda ona izin verdik” diyerek oğlu Ebû Ca’fer Abdullah’ı işaret edip veliaht olarak tayin ettiğini açıklamıştır. Gelenek olduğu üzere Kâdir Billâh, oğlu Ebû Ca’fer Abdullah’a “Allah’ın emri ile ayakta olan” manasındaki “Kâim Biemrillâh” lakabını vermiştir. Veliaht ilan edilince Ebü’l-Hasan b. Hâcib en-Nu’mân da ondan övgüyle söz etmiş, bir örtünün üzerine kurulan Taht’a Kâim Biemrillâh oturmuş ve huzurda bulunanların bey’atını kabul etmiştir.<sup>329</sup>

Bey’at esnasında Ebü’l-Hasan b. Hâcib en-Nu’mân ileri atılıp Ebû Ca’fer’in elini öptü ve onu tebrik etti, bu aşırı davranış üzerine Ebû Ca’fer: “Allah, o inkâr edenleri hiç bir şey elde etmeden öfkeleriyle geri çevirdi. Allah’ın yardımı savaşta müminlere kâfi geldi”<sup>330</sup> mealindeki ayet-i kerimeyi okudu ve halifenin bu konudaki fikrini ifsad ettiği için ona ta’rizde bulundu. Ebü’l-Hasan b. Hâcib en-Nu’mân hemen özür dilemiş ve Ebû Ca’fer de onu affetmiştir.<sup>331</sup>

Bu sırada Ebû Ca’fer Abdullah el-Kâim Biemrillâh otuz yaşındaydı. 23 Cemâzielevvel 421/ 29 Mayıs 1030 Cuma günü hutbede Kâdir Billâh’ın yanında Kâim Biemrillâh’a da dua edilmiştir.<sup>332</sup> Dönemin yürürlükte olan Büveyhî sikkelerine Ebû Ca’fer Abdullah’ın ismi yazılmıştır.<sup>333</sup>

Abbâsî halifelerinin yirmi beşincisi Emîrû’l-Mü’minîn Ebü’l-Abbâs Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh, 11 Zilhicce 422/ 29 Kasım 1031 tarihinde Bağdâd’da eceliyle vefât etmiştir. 12 Zilhicce 422/ 30 Kasım 1031 günü ikindi namazından sonra cenaze namazı kılınmıştır. Cenaze namazı, halkın ve devlet erkânının geniş katılımı ile oğlu Kâim Biemrillâh tarafından dört tekbir ile kıldırılmıştır. Bazı İslâm tarihçileri bugün için görülmeye değer bir gündü demiştir. Cenazesi gelenek üzerine öncelikle Dâru’l-Hilâfe’ye defnedilmiştir. Halife Kâdir Billâh’ın vefâtı nedeniyle Bağdâd’da yedi gün yas ilan edilmiştir. Ertesi yıl cenazesi gelenek olduğu üzere 26 Zilkade 423/ 3 Kasım

<sup>328</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195.

<sup>329</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/205-206; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IX/341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/629.

<sup>330</sup> Ahzâb suresi, 33/25.

<sup>331</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/206; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IX/341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/629.

<sup>332</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/206; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/195; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IX/341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/629.

<sup>333</sup> Treadwell, *Buyid Coinage*, s.22-23,32,60-65,80,158.

1032 tarihinde büyük bir törenle gemi ile taşınarak Rusâfe'ye nakledilmiştir. Törene Horasanlı hacılar ile yas elbiselerini giymiş kalabalık bir grup katılmıştır.<sup>334</sup>

Ömrünün seksen altı yıl on ay on bir gün<sup>335</sup> veya seksen yedi yıl<sup>336</sup> olduğu ifade edilir. Halifeler içerisinde en uzun yaşayan ve kendinden önceki halifelerden daha fazla halifelik yapan Kâdir Billâh'ın, Kırk bir yıl yirmi üç gün yada Kırk bir yıl üç ay halifelik yaptığı kaynaklarda ifade edilmektedir.<sup>337</sup>

#### 2.4.2. Şahsiyeti

Halife Kâdir Billâh döneminin önde gelen din alimlerinden ve halifelerin hayırlılarından. Kâdir Billâh'ın fizikî, dinî ve ahlâki özellikleriyle ilgili kaynaklarımızda ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Halife Kâdir Billâh, fizikî olarak beyaz yüzlü, beyaz tenli, güzel görünümlü, sakalı gür ve uzun biriydi. Sakalına bazen kına yakardı.<sup>338</sup>

Dinî yönden ise geceleri namaz kılar, sünneti ve Ehl-i Sünneti çok severdi. Bidati ve bidatçileri de düşman olarak görürdü. Çokça oruç tutan takva sahibi bir kimseydi.<sup>339</sup> İtikadda da selefi idi. Ehl-i sünnet akaidine dair bir kasîde bir de eser yazmıştır. Sahabîlerin faziletleri ile diğer bazı iyilikleri içeren bir kasîde yazdı. Bu kasîdesi, hadisçiler arasında Mehdî Cami'inde her cuma günü okunurdu. Halifeliği süresince o kasîdeyi dinlemek için Mehdî Cami'inde toplanırlardı. er-Risâletü'l-Kâdirriyye (el-İ'tikâdu'l-Kâdirriyye) adlı eserinde ise usule dair hadis imamlarının tertibi esas alınarak ashabın faziletlerinden bahsedilmiş, Ömer b. Abdülazîz'in üstünlükleri dile getirilmiş, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü

<sup>334</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX/399; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*/186-187; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/220-221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/195; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX/341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629; Kalkaşendî, *Meâsiru'l-Înâfe fî'l-Meâlimi'l-Hilâfe*, I/ 319; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, III/1043; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/128.

<sup>335</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/195.

<sup>336</sup> Muir, *The Caliphate its Rise*, s.579.

<sup>337</sup> Zehebî, *Siyer'u A'lâmin-Nübelâ*, XV/137; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/629; Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV/128.

<sup>338</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/198; Zehebî, *Siyer'u A'lâmin-Nübelâ*, XV/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/625-626.

<sup>339</sup> İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*/186-187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/197; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/437-438.

benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Eserin cuma günleri Mehdî Cami’inde ilim halkalarında okunduğu kaydedilmektedir. Vefâtından sonra ise oğlu Kâim Biemrillâh bu eseri okutmaya devam etmiştir.<sup>340</sup>

Halife Kâdir Billâh’ın ahlâkî özellikleri ise yumuşak huylu, cömert, hayır ve hasenatı bol, ilim adamlarını, dindarları ve salih kimseleri seven, koruyan, iyiliği emreden ve kötülüğü önlemeye çalışan ve kötü insanlardan hoşlanmayan bir kimseydi.<sup>341</sup> Hayırlı işlerde acele eder ve hayır sahiplerini severdi. İktâ arazilerinin gelirlerinden fakirlere yardım ederdi. Mekke ve Medine’de mücavir olarak yaşayanlara, Mansûr Cami ile Rusâfe Cami’inde bulunan yoksullara da yardım gönderirdi.<sup>342</sup>

Rivayete göre, Kâdir Billâh, iftar yemeğini ise her gün üç parçaya ayırır, bir kısmını kendine bırakır, bir kısmını Rusâfe Cami’ine bir kısmını da şehrin camisine (Camiu’l-Medîne) gönderir ve bu iki camide kalanlara dağıtırdı. İbnü’l-Esîr’in anlattığına göre: “Kâdir Billâh’ın hizmetçisi bir gece şehrin Cami’ine yemek götürmüş, Oradakilere dağıtmıştı, herkes yemeğini almış; fakat bir genç kabul etmemişti. Akşam namazını kıldıktan sonra, halifenin hizmetçisi namazdan çıkan genci takip etti ve kapının önünde durup yemeği almasını istedi. Artan kırıntıları ve yemeği ona verdiler. Genç bu defa yemeği aldı ve camiye geri döndü. Bunun üzerine hizmetçi ona: “Yazıklar olsun sana, utanmıyor musun? Allah’ın halifesi sana helâl bir yemek gönderiyor da sen onu reddediyor ve çıkıp gidiyorsun, sonra da kapıdan tekrar alıyorsun.” dedi. Genç: “Vallahi ben onu reddetmedim. Sen yemeği bana akşam olmadan önce getirmiştin. Benim o sırada yemeğe ihtiyacım yoktu. Şimdi ise ihtiyaç hissettim ve istedimç” diye cevap verdi. Hizmetçi geri dönüp olanları halifeye anlatınca halife ağladı ve: “Bu gibilerini gözet, onun bir lokma almasını ganimet bil. İftar vaktine kadar bekle” demiştir.<sup>343</sup>

<sup>340</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/ 279-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/437, 625-626, 685; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/128.

<sup>341</sup> İbnü’l-İmrânî, *el-İnbâ’ fi Târîhi’l-Hulefâ*, s.186-187; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/197; Zehebî, *Siyer’u A’lâmin-Nübelâ*, XV/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/637; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, s.380.

<sup>342</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/197-198; Zehebî, *Siyer’u A’lâmin-Nübelâ*, XV/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV/637; Küçükaşçı, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, XXIV/127.

<sup>343</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/198.

Halife Kâdir Billâh, halkın sorunlarıyla yakinen ilgilenir, pazartesi ve perşembe günleri Dîvân-ı Mezâlim'e katılarak halkın istek ve şikâyetlerini dinlerdi. Halktan biri gibi tebdîl-i kıyafetle halkın arasına karışır Ma'ruf-ı Kerhî gibi salih kimselerin kabirlerini ziyaret ederdi.<sup>344</sup> Buna dair bir olayı İbnü'l-Esîr, Kâdı el-Hüseyn b. Hârûn'un anlatımıyla şöyle aktarmaktadır: "Kerh'te bir yetime ait bir mülk ve içinde de değerli eşyaları vardı. Bana hâcibi İbn Hâcib en-Nu'mân'ı göndererek adamlarından birinin o mülkü satın alabilmesi için üzerindeki satış yasağını kaldırmamı emretti; fakat ben kabul etmedim. Bir adam gönderip benî çağırdı, ben de kölesine: "Sen git, ben geliyorum." dedim; fakat korktum, doğruca Ma'ruf-ı Kerhî'nin kabrine gittim ve beni halifenin şerrinden koruması için dua ettim. Orada bulunan yaşlı bir zat bana: "Ne için dua ettin?" diye sordu, ben de aynısını anlattım. Sonra İbn Hâcib en-Nu'mân'ın yanına gittim. Bana kaba sözler söyledi ve mazeretimi kabul etmedi. Bu sırada elinde pusulayla bir hizmetçi geldi. İbn Hâcib en-Nu'mân pusulayı açıp okudu ve birdenbire rengi değişti. Sertlikten vazgeçip bu defa o benden özür diledi ve bana "Halifeye bir şey yazdın mı?" diye sordu, ben de: "Hayır." dedim. İşte o zaman anladım ki, Ma'ruf-ı Kerhî'nin kabri başında gördüğüm o zat meğer halifeymiş."<sup>345</sup>

Halife Kâdir Billâh edebiyata ilgi duyuyordu. Şiir yazmasının yanında beğendiği şiirleri ezberler ve okurdu. Sâbık el-Berberî'ye ait şu beyitleri çoğu zaman Kâdir Billâh, mırıldanırdı:

"Allah'a yemin ederim ki olacak şeyler için Cenâb-ı Hakkın takdiri önceden hükme bağlanmıştır.

Ey kişi! Senin rızkın garanti altına alınmıştır.

Sana verilecek rızık için çok uğraşıyorsun ama senden sorulacak şeyleri bir kenara bırakıyorsun.

Sanki sen hadiselerden emin gibisin.

<sup>344</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/355-356; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/198; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/439.

<sup>345</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/198.

Görmez misin Dünya yok olacak ve orada yaşayanlar ölüyorlar.

Ey Hain Nefis! Bu dünyadan ayrılacağın gün gerekli salih ameller işle.

Gerçekten şunu bil ki; sen, biriktirdiğin malları başkası için topluyorsun.

Ey dünyayı şenlendiren kişi!

Ölümün kimseyi sağ bırakmayacağı bir dünyayı mı şenlendiriyorsun?

Sen ölümün hak ve gerçek olduğunu da biliyorsun.

Ama onu hatırlayıp da önemsemiyorsun.

Gerçek şu ki; ölüm bir kimseye geleceği zaman ona fikrini sormaz ve ondan izin de istmez.”<sup>346</sup>

Kâdir Billâh'ın okuduğu bir şiire bir vesileyle denk gelen Bahâüddeve'nin elçilerinden Ebü'l-Hasan el-Ebherî'nin anlatımını İbnü'l-Esîr, şöyle aktarmaktadır: “Bahâüddeve beni bir mektupla el-Kâdir Billâh'a göndermişti. Bu vesileyle halifeden bir şiir dinledim ve: “Emîrû'l-Mü'minîn'i böyle beyitler yazmaya muvaffak eden Allah'a şükürler olsun” dedim. Bunun üzerine halife; "Minnet ve şükür bize zât-ı ulûhiyyetini zikretmeyi vacip kılan ve şükretmeye muvaffak eden Allah'adır. Hasan-ı Basrî'nin âsi ve günahkâr insanlar hakkında söylediği şu sözü duymadın mı?” dedi: “Allah'ı lâyıkiyle takdir etmeyip O'na isyan ettiler; Şayet Allah'ı ta'ziz etselerdi, andolsun ki Allah da onları korurdu.”<sup>347</sup> Böylelikle yazdığı veya söyleydiği güzel şiirlere karşı gösterilen beğeniyi tevazu ile karşılamıştır.

Halife olduktan sonra değerli şahsiyetiyle halifelik otoritesini yeniden tesis ve inşâ etmiştir. Kendinden önceki halifeler Deylemliler ile Türklerin vesâyeti altındaydı. Onun halifeliğinde bu makamın şeref ve itibarı artmasıyla askerî gücü elinde bulunduran yabancı unsurlar her istediklerini halife Kâdir Billâh'a yaptıramadılar. Onun sağlam karakteri nedeniyle Allah, halkın kalbine ona karşı saygılı olmayı ilham etmiş olacak ki mezhep kavgalarının yoğun yaşandığı, Abbâsî devletinin zayıfladığı bu dönemde halk ona itaat etmiştir.<sup>348</sup>

<sup>346</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/439.

<sup>347</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/198-199.

<sup>348</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/197.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### KÂDİR BİLLÂH DÖNEMİNDE BAĞDÂD'DAKİ İLMÎ FAALİYETLER

Abbâsîlerin Bağdâd şehrini hilâfet merkezî yapmalarından sonra Bağdâd, ilim ve kültür alanında hızla gelişmiş ve önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. İslâm kültür ve medeniyetinde camîler dinî, ilmî ve hukukî faaliyetler için büyük önem arz ediyordu. Kâdir Billâh döneminde de Bağdâd'daki camiler aynı amaçla kullanılmış Bağdâd'da bazı mahallelerde yeni Cuma camileri restore edilerek açılmıştır. Camiler, okuma-yazma eğitiminin yanı sıra mezhep mensuplarının toplanıp birbirlerinden görüş alışverişi yaptıkları, ilim halkalarının oluştuğu toplumun tamamını kapsayan kurumlardı. Bu dönemde Bağdâd'da Büveyhî veziri tarafından bir kütüphane yapıldı ve ilim adamlarının hizmetine tahsis edildi. Abbâsî halifesi Kâdir Billâh tarafından ise iki camî restore edilerek hizmete açıldı.

Vezir Sâbûr b. Erdeşir, 383/994 yılında Bağdâd şehrinin Şîf nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Kerh mahallesindeki bir evi satın alıp restore ettirmiştir. Oraya birçok kitaplar getirterek burayı kütüphane yapmıştır. Dâru'l-İlim adı verilen kütüphane dönemin alimleri ve fakihleri için hizmete sunulmuştur. Bu kütüphane Nizâmîye Medresesi'nden önce Bağdâd'da fakihler için vakfedilen ilk medresedir.<sup>349</sup> Aynı yıl içerisinde Abbâsî halifesi Kâdir Billâh, Dâru'l-İlim'in tam karşısındaki mahalleye Ehl-i Sünnet mensuplarına ve inancına hizmet etmesi gayesiyle önemli toplanma merkezlerinden biri olan Harbiye Mescidi'ni restore ettirerek dinî ve ilmî faaliyetler için hizmete sunmuştur.<sup>350</sup> 402/1011 yılının Rebîülâhir ayında halife Kâdir Billah, Katîatu'd-dakîk bölgesindeki Mescidü'l-Keff'in onarılmasını, en güzel hale getirilmesini emretti. Mescid, büyük masraflar yapılarak onarılıp süslenmiş ve ibadete açılmıştır.<sup>351</sup>

<sup>349</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/464; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/447; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, s.135, 153, 155

<sup>350</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, I/111; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV/365-366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/458; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, II/354-356; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/446.

<sup>351</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/537.

### 3.1. BU DÖNEMDE BAĞDÂD'DA YETİŞEN ÖNEMLİ İLİM ADAMLARI

Bağdâd'da zaman içinde önemli ilim ve fikir adamları yetişmiş, ilim ve bilim alanında daha sonraki nesillere kaynak olacak birçok eser yazılmıştır. Bu ilmî alanda ilerleme toplumu ve bilhassa İslâm Medeniyetinin her alanda gelişmesini, dünyada söz sahibi olmasını sağlamıştır. Yapılan tercüme faaliyetleri ve yeni ilmî araştırmalar sayesinde yazılan eserlerle Abbâsîler Döneminde İslâm Medeniyeti zenginleşmiştir. Biz bu bölümde Kâdir Billâh döneminde yetişen önemli ilim adamlarının hayatı, devlet yönetimiyle arasındaki münasebetleri ve eserlerini istifadenize sunacağız.

#### 3.1.1. Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârakutnî (v.385/995)

Meşhur Hadis hafızı ve kıraat alimidir.<sup>352</sup> 306/918 tarihinde Bağdâd'ın büyük bir semti olan Dârulkutn'da doğdu. Çocukken hıfzını tamamladı. Bağdâd çevresindeki ilim merkezlerini dolaşarak âlimlerden dersler aldı. 357/968 yılında Şam ve Kâhire'ye giderek burada hadis okuttu. Pek çok alim yetiştirdi. Güçlü hafızası, derin idraki ve takvâsıyla döneminin önde gelen şahsiyetleri arasına girmiştir. Dârakutnî'ye pek az kişiye nasib olan “Emîrû'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs” lakabı verilmiştir. Dârakutnî kıraat ve nahiv ilimlerinde de üstad kabul edilmiştir. Fıkıhta Şâfi mezhebini benimsemiş olsa da fikhın inceliklerini bilen bir alim olarak taklit yoluna gitmemiştir. Muhaddisler hakkındaki görüşleri daha sonraki alimler için kesin hüküm olarak kabul görmüştür. Dârakutnî, Selef akîdesini benimsediği için kelâm konuları üzerinde görüş belirtmemiştir.<sup>353</sup>

Ömrünün sonlarında hacca giden Dârakutnî, 8 Zilkâde 385/4 Aralık 995 yılında Bağdâd'da yetmişyedi yaşındayken vefât etti.<sup>354</sup> Bâbüddeyr mezarlığında Ma'ruf-i Kerhî'nin yanına defnedildi. Dârakutnî'nin çoğunluğunu hadis alanında olmak üzere günümüze ulaşmış otuzdan fazla eseri vardır. Başlıca eserleri: “es-Sünen”, “Kitâbü'd-Duafâ”, “Sualât”, “İlelü'l-hadîs”, “el-İfrâd”,<sup>355</sup> “Garîbü'l-hadis”, “İltizamâtü's-Sahîhayn”, “Ricâlü'l-Buhârî ve Müslim” dir.<sup>356</sup>

<sup>352</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/475; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/459.

<sup>353</sup> Çakan, İsmail Lütfü, “Dârakutnî”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII/488-490.

<sup>354</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/461.

<sup>355</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VII/475; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/460

<sup>356</sup> Çakan, “Dârakutnî”, *DİA*, VIII/489-490.

### 3.1.2. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (v.392/1002)

Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Musul'da Yunan asıllı bir ailede dünyaya geldi.<sup>357</sup> Doğum tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Kanaatimizce 321-322/933-934 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Dil ve edebiyat ilminde problemleri çözmedeki maharetinden ötürü kendisine Ebü'l-Feth künyesiyle tanınmıştır. İlk tahsilini Musul'da almıştır. Daha sonra Ebü'l-Abbâs el-Mevsilî'den ve dönemin meşhur nahiv alimi Ebû Ali el-Fârisî'den ders okumuştur.<sup>358</sup>

Ebû Ali el-Fârisî ile birlikte Halep, Dimeşk, ve Bağdâd gibi dönemin önemli kültür merkezlerine seyahatlerde bulundu. İbn Cinnî bu yolculukta Halep'te Hamdânî, Bağdâd'da Büveyhî hanedanı mensuplarıyla tanıştı ve saraylarındaki ilmî münazaralara katıldı. İbn Cinnî, daha sonra Bağdâd'da yerleşti ve bütün ilmî çalışmalarını burada sürdürdü. X. Yüzyılın en önemli dil âlimlerinden İbn Cinnî, Büveyhî hanedanından yakın ilgi görmüş sultanın davetlerinde yanında oturmuştur. İbn Cinnî, ilmî çalışmalarının tamamı dil ilimlerine dairdir. Yaptığı çalışmalarla dil biliminin başlıca konularına yeni bakış açıları getirerek günümüzde yapılan Arap dili çalışmalarına ışık tutmuş ve yeni yorumlara kaynak teşkil etmiştir. İbn Cinnî gerek Bağdâd'da gerek gezdiği diğer şehirlerde birçok talebe okutmuştur. 28 Safer 392/16 Ocak 1002 tarihinde Bağdâd'da vefât etti. Şünûziyye Kabristanı'nda hocası Ebû Ali el-Fârisî'nin yanına defnedildi.<sup>359</sup>

İbn Cinnî; gramer, lügat, edebiyat alanında eserler vermiştir. Bazı eserleri şunlardır: “el-Faşâ'îş”, “İlelü'l-Tesniye”, “el-Lümâ fi'l-Arabiyye”, “el-Elfâzü'l-Mehmûze”, “Fesrü Şi'ri'l-Mütenebbî”, “el-Fethu'l-Vehbî alâ Müşkilâti'l-Mütenebbî”.<sup>360</sup>

<sup>357</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/497.

<sup>358</sup> Yavuz, Mehmet, “İbn Cinnî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX/397-400.

<sup>359</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/498; Yavuz, Mehmet, “İbn Cinnî”, *DİA*, XIX/397-400.

<sup>360</sup> Yavuz, Mehmet, “İbn Cinnî”, *DİA*, XIX/399-400.

### 3.1.3. Ebû Bekr Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (v.403/1013)

Meşhur Eş'ârî kelâmcısı ve Mâlikî fakihîdir.<sup>361</sup> Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte (330/941-942) yılında doğduğu tahmin edilmektedirler. Babası veya dedesi bakla ticareti yaptıkları için İbnü'l-Bâkılânî künyesiyle anılmasına rağmen Bâkılânî diye meşhurdur. Ukberâ<sup>362</sup> ve Bağdâd'da Kadılık, Sağr'da Kâdilkudâtlık yaptığı için "Kâdî" unvanıyla da şöhret kazanmıştır.<sup>363</sup> İlk öğrenimini Basra'da yaptı. İmam Eş'ârî'nin öğrencilerinden kelâm, usul, fıkıh ve ahlâk ilimleri tahsil etti. Öğrenimini tamamlamak için Bağdâd'a gitti ve oradaki meşhur alimlerden ders gördü. Öğrenimini tamamladıktan sonra Basra Cami'inde ders verdi. Büveyhî Hükümdarı Adudüdevle tarafından (359-360/970) yılında çeşitli mezheplere mensup alimlerle tartışmaların yapılacağı meclislere Ehl-i Sünnet temsilcisi olarak davet edilmiştir. Mutezile'nin Bağdâd ekolüne mensup alimlerinden Ebü'l-Hasan el-Ahdeb, Ebû İshak en-Nusaybînî, Şîa'dan İbnü'l-Muallim, Şâfiîlerden Ebü'l-Ferec ibn Tarar ile ru'yetullah, kulun fiilleri, kadının İslâm dinindeki konumu gibi çeşitli konularda kelâmî ve fikhî konularda münazara yaptı ve her defasında üstünlüğünü kabul ettirmiştir.<sup>364</sup>

Bâkılânî, son derece zeki ve kavrayışlı bir kimseydi. Hatib el-Bağdâdî ile diğer tarihçilerin anlattıklarına göre Adudüdevle onu bir mektupla Bizans imparatoruna elçi olarak göndermişti. Saraya vardığında, imparatorun huzuruna ancak rükua varır gibi eğilerek alçak bir kapıdan girilebildiğini görmüştü. Bâkılânî bunun, imparatorun huzuruna giren kimselerin ancak Azîz ve Celîl olan Allah'a rükû eder gibi eğilerek girmesi için yapılmış olduğunu anladı. Hemen geri dönerek, geri geri yürüyüp kapıdan içeri girdi, imparatorun yanına yaklaştığında da yüzünü ona dönüp selam verdi. İmparator onun ne derece zeki, bilgili ve anlayışlı olduğunu anladı ve ona saygı gösterdi.<sup>365</sup>

<sup>361</sup> Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, V/279; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/78; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, IV/269; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/548.

<sup>362</sup> Ukberâ: "Bağdâd şehrinin kuzeydoğusunda Dicle nehrine kıyısı bulunan kasabanın adıdır." Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV/142; İlhan, Avni, "Müfid, Şeyh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/502.

<sup>363</sup> Gölcük, Şerafettin, "Bâkılânî", *DİA*, İstanbul, 1991, IV/531.

<sup>364</sup> Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV/531-535.

<sup>365</sup> Hatib el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, V/ 379.

“Papazlardan bazıları imparatorun huzurunda Bâkılânî'ye şu soruyu sordular:

- Peygamberinizin iftiraya uğrayan zevcesi Âişe'ye ne olmuştu? Bakillanî hiç duraksamadan onlara şu cevabı verdi:

- Hz. Âişe'yle Hz. Meryem iftiraya uğradılar. Azîz ve Celîl olan Allah onların suçsuzluklarını açıkladı. Âişe, kocası olan, ama çocuk doğurmayan bir kadındı. Meryem ise kocasız olduğu halde bir çocuk doğurdu. Şu halde Âişe'nin Meryem'e nisbetle daha suçsuz olması gerekir. Ama her ikisi de kendilerine yapılan iftiraldan uzak ve suçsuz kadınlardır. Fâsid bir zihne bu hususta bir kuşku gelecek olursa, yani Âişe'nin suçlu olduğu ihtimali verilecek olursa Meryem'in ona nisbetle daha çok kuşku uyandırması gerekir. Ama Allah'a hamd olsun ki her ikisi de semadan gelen ilahi vahiy ile suçsuz ve temiz iki kadın olarak tanıtılmışlardır. Allah'ın selamı ikisinin de üzerine olsun.”<sup>366</sup>

Bâkılânî, Hz. Meryem ve Hz. Âişe'nin dini ve beşerî kişilikleri hakkında başarılı münazaralar yaparak Bizanslılar'ın takdirini kazandı ve İmparatorun ikramına mazhar olarak ülkesine döndü. Ülkesinde propaganda faaliyetlerini hızlandıran ve Bağdâd'da görüşleri yayılmaya başlayan Bâtıniyye hareketinin görüşlerini çürütmek amacıyla "Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr fi'r-red ale'l-Bâtıniyye" adlı eserini yazdı. Ayrıca Bâkılânî, halife Kâdir Billâh tarafından 401/1010-1011 senesinde Bâtıniyye savunucusu olan Musul Valisi Karvân'ın tehlikeli çalışmalarını önlemek amacıyla Bahâüddeve'ye elçi olarak gönderilmiştir.<sup>367</sup>

Bâkılânî, 23 Zilkâde 403/5 Haziran 1013 Cumartesi günü Bağdâd'da vefât etti. Geride yetiştirdiği birçok öğrenci ve yazdığı birçok kitap bıraktı. Hanbelilerin yanı sıra birçok alimin katıldığı cenaze namazını oğlu Hasan kıldırdı. Önce evine ardından Bâbü'l-Harb Kabristanı'na nakledilerek İmam Ahmed b. Hanbel'in yanına defnedildi.<sup>368</sup>

<sup>366</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/ 548-549.

<sup>367</sup> Gölcük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV/ 531-535.

<sup>368</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, V/279; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/78; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, IV/269; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/548-550.

Anlatıldığına göre o, ömrünün uzun bir süresinde her gece yirmi varak yazı yazmadan yatağına girip uyumamıştır. Kendisinden birçok eserler nakledilmiştir. “Dakâikü'l-Hakâik”, “et-Temhîd fi Usûli'l-Fıkh”, “el-İnsâf”, “İ'câzü'l-Kurân”, “Hidâyetü'l-Müsterşidîn ve'l-Makne fi Usûli'd-Dîn”, “Şerhul-İbâne”, gibi büyük faydalar içeren irili ufaklı eserleri vardır. Eserlerinin en güzeli, Batınilige reddiye olarak yazdığı ve “Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr fi'r-Red ale'l-Bâtıniyye” adını verdiği kitaptır. Bâkılânî'nin kelamcılığı üzerine Türkiye'de Şerafeddin Gölcük tarafından çeşitli araştırmalar yapılmıştır. “Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, Bâkılânî'de İnsan'ın Fiilleri Anlayışı” adlı eser 1979 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.<sup>369</sup>

#### 3.1.4. Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî (v.406/1015)

Dönemin meşhur şairi ve Şîî müfessiridir. 359/970 senesinde Bağdâd'da ilimle meşgul olan bir ailede doğmuştur. Baba ve Annesi'nin soyu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır.<sup>370</sup> Fıkıh, Şîî kelamı, nahiv ve Arapça dersleri aldı. İleri yaşlarda hıfzını tamamladı. Şerîf er-Radî on yaşında iken babası Ebû Ahmed Hüseyin, Adudüddevle tarafından 369/979-80 senesinde tehlikeli görülen kişilerle beraber Şîraz'a sürülmüş bir kalede hapsedilmiştir.<sup>371</sup> Adudüddevle'nin vefâtıyla 372/982 senesinde serbest bırakılmıştır. Halife olma idealiyle yaşayan Şerîf er-Radî tanınmak için halife Tâî' Lillâh'la dostluk kurdu ve yirmi üç methiye ve bir mersiye yazdı. Tâî' Lillâh'ın azledilmesinden sonra halife olan Kâdir Billâh için de iki kasîde yazmıştır. Yine Abbâsî vezir ve katipleriyle, Büveyhî hükümdar, vezir, Emîr ve katipleriyle, Şîî Hamdânîlerle münasebetler kurdu, onlara dair kasîdeler yazdı. Bahâüddevle'ye otuz dört tane kasîde yazarak şiirlerini en çok ona tahsis etmiştir. Bunun akabinde Bahâüddevle, Radî'nin babasına ve daha sonra kendisine 397/1007 senesinde “Radî Zü'l-hasebeyn”<sup>372</sup> unvanıyla Tâlibîlerin nakibliği, hac Emîrliği, ve

<sup>369</sup> Gölcük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV/534.

<sup>370</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, II/246; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/91; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, IV/414; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/566.

<sup>371</sup> Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX/4.

<sup>372</sup> Zü'l-Hasebeyn: “Baba tarafından soyunun yedinci imam Mûsâ el-Kâzım ile Hz. Hüseyin'e, Annesi Fâtıma bt. Hüseyin yoluyla Hz. Hasan'a dayandığı kabul edildiğinden kendisine bu lakab verilmiştir.” Bkz: Özel, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX/4.

Dîvân-ı Mezâlim reisliği gibi görevleri verdi.<sup>373</sup> Güçlü ve meşhur bir şâirdi. Eli açık, cömert bir kimseydi. Talibilerin şairlerinden ve hatta Kureyş şairlerinden Şerîf Radî bir çok şiirinde daha üstün kabul edilmiştir.<sup>374</sup> Onun güzel şiirlerinden bazı örnekler şöyledir:

“Onuru dilediğin şey ile satın al.  
Onur pahalı sayılmaz.  
Onuru beyaz renkli kılıçlarla ya da uzun mızraklarla satın al.  
Onuru parayla satın alan kişi, Akla göre aldatılmış sayılmaz.  
Mal ancak adamların ihtiyaçlarını karşılamak için saklanır.  
Delikanlı yiğit odur ki,  
Parayı yüksekliklerin ve şerefın bedeli yapar.”<sup>375</sup>

Şerîf Radî'ye nisbet edilen bir kasîde de vardır ki Radî o kasidesinde, Fâtımâ Halifesi Hâkim el-Ubeydî'nin yanında olmayı temenni eder. O'nun kasîdesi şöyledir:

“Mısır'da Alevî bir halife varken.  
Ben düşman toprağında zillet elbisesi giyiyorum.  
Onun babası benim babam, onun efendisi de benim efendimdir.  
Uzak diyarlarsa bana zulmedip beni bitirdiler.”<sup>376</sup>

Halife Kâdir Billâh onun böyle bir kasîdesi yazdığını duyunca huzursuz oldu. Şerîf er-Radî'yi kınamış ve Mısır'a babasının yanına göndermek istemiştir. Halife Kâdir billâh peş peşe Şerîf er-Radî'ye ve babasına mektup göndermiştir. Ancak onlar böyle bir kasîdenin kendileri tarafından yazılmadığını beyan etmişlerdir. En son halife Kâdir Billâh onlara Şeyh Ebû Hamid el-İsferayinî ile Kâdî Ebû Bekir'i gönderdi. Onlar da yemin ederek Şerîf er-Radî'nin böyle bir kasîdeyi yazmadığını ifade ettiler. İbn Kesîr bu olay hakkında onların yeminlerinden pek tatmin olmayacak ki bu işin iç yüzünü Allah daha iyi bilir demiştir.<sup>377</sup> Bahâüddeve'nin vefâtından sonra Dâru'l-İlim adında bir medrese kurdurdu. Bu medresedeki ihtiyaç sahibi

<sup>373</sup> Özel, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX/4.

<sup>374</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II/247.

<sup>375</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/567.

<sup>376</sup> Şerîf er-Radî, *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, I/546; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/568.

<sup>377</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, XV/568.

talebelerin okumaları için ihtiyaçlarını karşıladı. Aynı adla bir de kütüphane tesis etti. Son yılları hastalıklarla geçen Şerîf er-Radî, 6 Muharrem 406/ 26 Haziran 1015 tarihinde kırk beş yaşındayken vefât etti. Cenazesine vezir ve kadılar katıldı. Cenaze namazını vezir Fahrü'l-Mülk tarafından kıldırıldı. Ağabeyi Şerîf el-Murtazâ ve diğer şairler arkasından mersiye yazdılar. Cenazesi Bağdâd'da Enbâriyyun Mescidi civarındaki evine defnedildi. Daha sonra na'sının Kerbela Şehitliğine nakledildiği rivayet edilir.<sup>378</sup> Şerîf el-Murtazâ, kardeşinin görevlerini üstlendi. Yetkileri daha da fazlalaştırıldı. Kendisine ilave makamlar verildi.

Şerîf er-Radî'nin günümüze kadar bir kısmı veya tamamı ulaşılmış bir çok eseri vardır. Bunlar: “Nehcü'l-Belâğa”, “Müteşâbih fi'l-Kur'ân”, “Telhîsu'l-Beyân fi Mecâzâtî'l-Kur'ân”, “el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye”, “Hasâisü'l-Eimme”, “Kitâbü Mürâseleti's-Şerîf er-Radî” ve “Dîvân” dır.<sup>379</sup>

Dîvân adlı eseri 17.000'den fazla beyitten oluşan şiirleri içinde barındırmaktadır. Şiirleri tarihli olması sebebiyle eser dönemi açısından bir doküman niteliği taşır. Özellikle dönemindeki siyaset ve devlet adamlarıyla yoğun ilişkiler içinde bulunması ve yaşadığı olayları tarihli aktarması veya o olay için bir şiir yazarak halife Kâdir Billâh dönemi tarihine tanıklık etmesi açısından bizim araştırmamızda kaynak olarak kullandık. Şerîf er-Radî üzerine bir çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan Türkiye'de yayınlanan; Recep Dikici tarafından 1987'de “eş-Şerîf er-Radî'nin Hayatı, Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları” adlı doktora tezi ve Yavuz Köktaş'ın 2001 yılında EKEV Akademi Dergisinin 3. Cildinin 2. sayısında yayınlanan makalesi vardır.<sup>380</sup>

### 3.1.5. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (v.406/1016)

Zamanının meşhur Şâfiî fakihidir. 344/955 yılında İran'ın İsferâyin beldesinde doğdu.<sup>381</sup> Burada çeşitli hocalardan ders alarak ilim tahsil etti. On yedi yaşına geldiğinde fetva vermeye başladı. 364/974 yılında Bağdâd'a gitti. Burada çeşitli hocalardan Şâfiî fikhını okudu. Dârakutnî, İbn Abdek ve Ebû Ahmed İbn Adî'den

<sup>378</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, II/247; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/116; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/91; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/568; Özel, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX/4.

<sup>379</sup> Köktaş, Yavuz, “Özel, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX/5.

<sup>380</sup> Özel, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, XXXIX/5.

<sup>381</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IV/368; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/112; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, V/72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/564.



hadis dinledi. 370/980 yılından itibaren birçok talebe yetiştirdi. Hatîb el-Bağdâdî, Mâverdî, Ebû Tayyib et-Taberî gibi bir çok âlim ondan ders aldı.<sup>382</sup>

İsferâyînî, dönemin Irak Şâfiî ulemasının lideriydi. Hem halk nezdinde hem de yöneticiler nezdinde büyük itibar sahibiydi.<sup>383</sup> Dönemin halifesi Kâdir Billâh'a şöyle yazdığı nakledilir: "Allah'ın beni yetkili kıldığı makamdan azle sen kâdir değilsin; fakat ben Horasan'a birkaç kelimele bir yazı yazarak seni halifelikten azle muktedirim."<sup>384</sup> Bazı alimlerin onu, yüzyılın müceddidi kabul etmiştir. Hanefî âlimlerin de takdirini kazanan İsferâyînî, döneminde ikinci Şâfiî olarak anılmış ve görüşleri daha sonraki eserlerde yer almıştır.<sup>385</sup> 398/1007 yılında Bağdâd'da Şîîler ile Sünnîler arasında çıkan olaylarda kendisinin de hedef alınması üzerine Dârülkutn'a göç etti. Olaylar yatışana kadar burada ikamet etti. Sonra Bağdâd'da döndü ve Abdullah b. Mübarek'in Katiatü'r-Rebî semtinde bulunan mescidinde ders verdi. Ders halkasına 700 fıkıh talebesinin katıldığı söylenmiştir. Ömrünün sonuna kadar eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.<sup>386</sup>

11 Şevvâl 406/23 Mart 1016 tarihinde vefât etti. Cenaze namazı sahra da kılındı. Cenazesi önce kendi evine sonra 410/1019 yılında Bağdâd şehrinin Bâbü'l-Harb semtindeki mezarlığa defnedildi.<sup>387</sup> Onun eserlerinden en önemlisi, Müzenî'nin el-Muhtasar adlı kitabı için yazdığı "Ta'lik" adlı elli ciltlik şerhtir. Kaynaklarda İsferâyînî'n Usul-i Fıkıh'a dair et-Ta'likâtü'l-Kübrâ, er-Revnâk ve Kitâbu'l-Bustân adlı üç eseri daha bulunmaktadır.<sup>388</sup>

<sup>382</sup> Köse, Saffet, "İsferâyînî, Ebû Hâmid", *DİA*, İstanbul, 1994, XXII/514.

<sup>383</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, I/73.

<sup>384</sup> Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi b. Temmam (V.771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır, 1324, III/24-31.

<sup>385</sup> İbn Kâdi Şühbe, Takıyyuddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Dımaşk, 1987, I/173; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, I/73.

<sup>386</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IV/369; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/565; Köse, "İsferâyînî, Ebû Hâmid", *DİA*, XXII/514.

<sup>387</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IV/369; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/113; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/565.

<sup>388</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, I/73-74; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/565; Köse, "İsferâyînî, Ebû Hâmid", *DİA*, XXII/514.

### 3.1.6. Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî (v.422/1031)

Zamanın meşhur Mâlikî fakihî ve Rahbe<sup>389</sup> valisidir. 7 Şevvâl 362/11 Temmuz 973'de Bağdâd'da doğdu.<sup>390</sup> Tağlib kabilesinden Abbâsî Emîri Mâlik b. Tavk'ın soyundan gelen tanınmış bir aileye mensuptur. Mâlikîlerin Bağdâd'daki imamlarından olan birçok alimden ders almıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Irak bölgesindeki Bâderâyâ, Bâküsâyâ, Siirt ve Dînever<sup>391</sup>'de kadılık yapmıştır.<sup>392</sup> Hac için Mekke'de bulunduğu sıralarda Mısır'da Mâlikî mezhebine mensup olanlara baskı yapıldığı haberini alınca Fâtımî halifesi Mustansır Billâh'a mektup yazmıştır. Mustansır Billâh, cevaben kendisine söylentilerin gerçek olmadığına dair mektup yazmıştır.<sup>393</sup>

Kâdî Abdülvehhâb, gerek Irak gerekse Mısır'da kadılık yapmış aynı zamanda da birçok talebe yetiştirmiştir. Eserleri ve görüşleriyle Mâlikî mezhebinin usul ve fûrû'na ait birçok meselede katkıda bulunan müctehid imamlardandır. Kâdî Abdülvehhâb'ın görüş ve önerileri mezhep içinde büyük öneme sahiptir. Döneminde yaşayan Hatîb el-Bağdâdî onun sika bir râvî olduğunu, Mâlikîler ondan daha iyi fıkıh bilen birini görmediğini söylemektedir.<sup>394</sup> Fâtımîlerin siyaset icabı Şâfî mezhebi mensuplarına kadılık görevini vermeleri sebebiyle Mısır'da Mâlikî mezhebinin güçlenmesi onun sayesinde olmuştur. Kâdî Abdülvehhâb, kıyas, re'y ve farazi fıkıha önem verme özelliğiyle temayüz eden Irak ekolünün son büyük temsilcilerinden biridir. Abbâsî halifesi Kâdir Billâh, Mâlikî mezhebini temsilen Kâdî Abdülvehhâb'dan bir fıkıh eseri hazırlamasını istemiş. Kâdî Abdülvehhâb da Sünnîliği hakim kılmaya hizmet etmek için halife Kâdir Billâh'a *el-Muhtasar* adlı kitabı takdim etmiştir.<sup>395</sup>

<sup>389</sup> Rahbe: "Irak'ın kuzeyinde Bağdâd-Rakka arasında bulunan Musul valiliğine bağlı bir şehirdir. Diğer ismi Miyâdîn'dir." Bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III/33; Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/113

<sup>390</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/202; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/219; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/639.

<sup>391</sup> Dînever: Batı İran'da Cibâl bölgesinde tarihi bir şehir. Ayrıntılı bilg için bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II/545; Yazıcı, Tahsin, "Dînever", *DİA*, İstanbul, 1994, IX/356.

<sup>392</sup> Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", *DİA*, XXIV/113.

<sup>393</sup> İbn Bessam eş-Şenterînî, *ez-Zâhire*, VIII/521.

<sup>394</sup> Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", *DİA*, XXIV/113.

<sup>395</sup> Yâ'kût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, nşr. Ahmed Ferîd el-Rifâî, Beyrût, 1980, XV/54.

Ömrünün sonlarına doğru içine düştüğü maddi sıkıntı nedeniyle ticaretle uğraşan kardeşinin yanına, Kâhire'ye göç etti. Kâdî Abdülvehhâb, Şaban 422/Ağustos 1031 tarihinde Kâhire'de vefât etti ve burada defnedildi.<sup>396</sup> Kâdî Abdülvehhâb, usul ve fûrû'a dair birçok eser yazmıştır. Kaynaklarımızda Aşk'a ve memleketi Bağdâd'da özlem duyarak yazdığı bir çok şiir yer almaktadır.<sup>397</sup> Yazdığı eserlerden bazıları şunlardır: “el-Ma'ûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne”, “et-Telkîn fi'l-Fıkhî'l-Mâlikî”, “el-Mukaddime fi'l-Usûl”, “Uyûnü'l-Mecâlis”.<sup>398</sup>

### 3.1.7. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (v.428/1037)

Zamanın meşhur müctehid Hanefî âlimidir. 362/973 yılında Bağdâd'da doğdu.<sup>399</sup> Yahya el-Cürçânî'den fıkıh ve Ali Süveyd el-Müeddeb'den hadis dersleri aldı. Bağdâd'da Hanefî mezhebinin önderi durumuna geldi. Bazı âlimler onu müctehid olarak nitelemesinin yanında bazı alimler ise tercih ehlinden saydılar. Kudûrî, dönemin iktidar sahipleri nazarında büyük saygınlık kazandı, Hanefî mezhebinin resmi temsilcisi olarak seçildi.<sup>400</sup>

Kudûrî, Hanefî mezhebinin temel kaynaklarını iyi bilmesinin yanında Bağdâd'da yaygın olan Şâfiî mezhebine ait bilgileri de derinlemesine bilmektedir. Hatta İmam Hanefî ile İmam Şâfiî'nin arasındaki ihtilâfları ele alan bir kitap yazmıştır. Dönemin Şâfiî fakihî Ebû Hâmid el-İsferâyînî ile münazaralarda bulunmuştur. Şâfiî kadısı Ebû Tayyib et-Taberî ile talâka dair bir mesele üzerinde münazara yapmıştır. Bu bilgilerden hareketle Kudûrî'nin münazara ilmini iyi bildiğini söyleyebiliriz.<sup>401</sup> Bir rivayete göre Abbâsî halifesi Kâdir Billâh, Şîf Fâtımîler ve Büveyhîler'in siyasî baskısı karşısında Sünnîliği hakim kılmak için gayret ederken dört mezhebin otoritelerinden birer muhtasar fıkıh eseri yazmalarını istemiş. Kudûrî de bu amaca

<sup>396</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/202; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/221; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/639-640; Koca, “Kâdî Abdülvehhâb”, *DİA*, XXIV/113.

<sup>397</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/220-221; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/640.

<sup>398</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/639; Koca, “Kâdî Abdülvehhâb”, *DİA*, XXIV/113.

<sup>399</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IV/377; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/225; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, I/78; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/662.

<sup>400</sup> Kallek, Cengiz, “Kudûrî”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI/321.

<sup>401</sup> Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI/321.

hizmet etmek için daha sonra Hanefî mezhebinin temel kitapları arasına girecek el-Muhtasar adlı eseri hazırlayıp halife Kâdir Billâh'a takdim etmiştir.<sup>402</sup>

Kudûrî, 5 Receb 428/4 Mayıs 1037'de Bağdâd'da vefât etmiştir. Önce evinin haziresine defnedilmiş daha sonra Mansûr Caddesindeki türbede Hanefî ulemasından Ebû Bekir el-Hârizmî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.<sup>403</sup> Eserleri şunlardır: “el-Muhtasar”, “et-Takrîb”, “et-Tecrîd”, “Şerhu Muhtasari'l-Kerhî”, “Nübze min menâkıbi Ebî Hanîfe”<sup>404</sup>

### 3.1.8. Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ (v.436/1044)

İmâmiyye mezhebinin önde gelen kelâm âlimi, edebiyatçı, Bağdâd'daki Tâlibîler'in nakibidir.<sup>405</sup> 354-355/966 yılında Bağdâd'da doğdu. İlk eğitimini aile çevresinde aldıktan sonra Şeyh Müfîd'den İmâmiyye fikhını ve kelâmını öğrendi. Hadis ve Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı.<sup>406</sup>

Nakiblik görevine 380/990 yılında kardeşi Şerîf er-Râzi ile beraber babasının yardımcısı olarak başladı. Dört yıl sonra bu görevden babası ve kardeşiyle beraber azledildiler. Bahâüddeve, halife Kâdir Billâh'a 397/1007 yılında baskı yapması sonucunda kardeşiyle beraber nakib tayin edildi. Kendisine “el-Murtazâ Zü'l-mecdeyn” unvanı verildi ve “Şerîf el-Murtazâ” diye meşhur oldu.<sup>407</sup>

Şerîf el-Murtazâ; itidalli şahsiyeti, büyük serveti, resmi görevleri, geniş bilgisi, edebî yetenekleri, öğrenci yetiştirme ve eser telifi gibi faaliyetleriyle Bağdâd'da devrin siyasal ve sosyal alanda etkili bir ismi haline gelmiştir. Şerîf el-Murtazâ, görevinde halifeye sadakat göstermiş özellikle Kâdir Billâh tarafından 402/1011 yılında yayımlanan, Fâtımîlerin nesebinin sahte olduğunu ortaya koyan bildiriye

<sup>402</sup> Yâ'kût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XV/54.

<sup>403</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, IV/377; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/225; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/662.

<sup>404</sup> Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, XXVI/321.

<sup>405</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XI/402; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/268; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/313; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/694.

<sup>406</sup> Öz, Mustafa, “Şerîf el-Murtazâ”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII/ 587.

<sup>407</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/268; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/694.

imza koymuştur.<sup>408</sup> Şerîf er-Radî'nin vefâtı üzerine 406/1015 yılında “Nakîbü'n-nukabâ” olarak tayin edildi. Görevi dolayısıyla kendisine mezâlim konusunda hükmetme yetkisi ve hac Emîrliği verildi. Bağdâd'din Kerh bölgesinde 420/1029 yılında başlayan Şîî-Sünnî çatışmalarında Şîîlerin temsilcisi olarak arabulucu görevi üstlenmiş, halife ve Büveyhî Emîrleriyle problemlerin çözülmesi için önemli görüşmelerde bulunmuştur. Bunun üzerine Şerîf el-Murtazâ'ya 420/1029 yılında Celâlüddeve'nin veziri Amîdüddeve tarafından “Alemü'l-hüdâ” unvanı verilmiştir.<sup>409</sup>

Yaşadığı dönemde İmâmiyye Şîa'sının en yetkili âlimi olarak tanınan Şerîf el-Murtazâ, 25 Rebülevvel 436/20 Ekim 1044 tarihinde vefât etti.<sup>410</sup> Eserlerinden bazıları şunlardır: “el-Usûlü'l-İtikâdiyye”, “İkâzü'l-beşer mine'l-Cebr ve'l-Kader”, “Mecmû'a fi Fünûn Şetta min İlmi'l-Kelâm”, “el-Muknî fi'l-Gaybe”, “Mes'ele Vecize fi'l-Gaybe”.<sup>411</sup>

### 3.1.9. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (v.450/1058)

Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle meşhur olan Şâfiî fakihidir. 364/974-975 yılında Basra'da doğdu.<sup>412</sup> Basra ve Bağdâd'da Hasan b. Ali el-Huzelî, Muhammed b. Muallâ el-Ezdî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî gibi bazı alimlerden ders okudu. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh ilimlerini tahsil etti. Hanefî fakîhi Kudûrî'den yararlandı. Hadis ilmini Muhammed b. Adiyî'l-Minkarî'den aldı. Tahsilini bitirdikten sonra muhtelif şehirlerde kadılık yaptı. Nişabur yakınlarındaki Ustûva beldesinde Kâdiü'l-Kudât'lık yapmıştır. Bağdâd'a dönünce Fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve ahlâk dersleri verdi. Basra Cami'inde de benzer bir ders halkası bulunmaktaydı.<sup>413</sup>

<sup>408</sup> Öz, “Şerîf el-Murtazâ”, *DİA*, XXXVIII/ 587.

<sup>409</sup> İbn Inebe, Ebü'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Ali, *Umdetü't-Tâlib*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, trz., s. 235.

<sup>410</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XI/402; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/268; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/694.

<sup>411</sup> Öz, “Şerîf el-Murtazâ”, *DİA*, XXXVIII/587.

<sup>412</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XII/102; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/348; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/762; Yâ'kût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XV/52.

<sup>413</sup> Kallek, Cengiz, “Mâverdî”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII/180.

Mâverdî; hukuk, usûl, tefsir, edebiyat ve siyaset alanında eserleri olan bir alimdir. Döneminin halifeleri Kâdir Billâh ve oğlu Kâim Biemrillâh ile münasebetleri olmuştur. Halife Kâdir Billâh'ın sarayında müsteşar olarak çalışmıştır. Kâdir Billâh, 420/1029 yılının muhtelif tarihlerinde toplumun ileri gelenlerini huzuruna davet ettiği toplantılara Mâverdî'de iştirak etmiştir. Kâdir Billâh, Şîa ve Mu'tezile'ye reddiye mahiyetinde olan el-İ'tikâdü'l-Kâdiriyye adıyla bilinen yazılı görüşlerini dinleterek orada bulunanların imzalarını almıştır. Mâverdî, Bağdâd'da Büveyhîlerin baskısının sona ermesi ve Sünnîliği hakim kılma çabalarına destek olmak için "el-İknâ" eserini yazmış ve Kâdir Billâh'a takdim etmiştir. Yine en meşhur eseri olan "el-Ahkâmü's-Sultaniyye"yi bir rivayete göre Kâdir Billâh'ın isteği üzerine 421/1030 yılından önce yazmıştır.<sup>414</sup> Bu eserinde İmam'ın Allah'ın değil Hz. Peygamber'in halifesi olduğu fikrini savunurken, hem Fars siyâset kültüründeki zıllullâh (Allah'ın gölgesi) hem de yanılmaz kanun koyucu (masum imam) fikrini reddetmiştir.<sup>415</sup> Mâverdî, Kâim Biemrillâh tarafından muhtelif yıllarda Büvehî Emîrleri Ebû Kâlicâr, Celâlüddevle ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e gönderilen diplomatik heyetlerde görevlendirildi. Elçilikleri sırasında Emîrlerin ikram ve ihsanını kazanmıştır. Halife Kâim Biemrillâh tarafından 429/1038 yılında kendisine "Akda'l-Kudât" unvanı verilmiştir.<sup>416</sup>

Mâverdî yazdığı tefsirindeki bazı görüşleriyle Mutezile'ye yaklaştığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ancak onun kelâm ilmi için savunduğu görüşlere bakıldığında Sünnî ekolü takip ettiği anlaşılmaktadır. Mâverdî, Şâfiî mezhebinin hafızıdır. Fıkıh ve hadis ilminde çeşitli nazariyeleri vardır. Siyaset alanında ise fetvalarıyla adından söz ettirmiştir. Ebû Kâlicâr'ın 423/1032 yılında "Sultan-ı A'zâm" ve "Mâlikü'l-Ümem" unvanlarını almak istemesi üzerine bir fetva yayınlarak Hz. Peygamber'in hadisini delil gösterip bu gibi ünvanların halifelik müessesine ait olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır.<sup>417</sup> Yine 429/1038 yılında halife tarafından Celâlüddevle'ye "Şâh-ı Şâhân" ünvanı verilince halkın tepkisini çekmiş,

<sup>414</sup> M. Abdülkâdir Ebû Fâris, *el-Kâdi Ebû Ya'la el-Ferrâ ve Kitâbühü el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrût, 1983, s.521-523.

<sup>415</sup> Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kahire-Kuveyt, 1989, s.22

<sup>416</sup> Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII/180.

<sup>417</sup> Mâverdî, *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer*, nşr. Rıdvân es-Seyyid, Beyrût, 1987, s.221-222.

fetva istenince bu gibi ünvanların Emîrlere verilmesine karşı çıkmıştır. Dinî gayretten kaynaklı bu tavrı sebebiyle Celâlüddeve, bu gibi büyüklük bildiren isim ve sıfatları kendi döneminde kaldırmıştır.<sup>418</sup>

437/1048 yılından İbn Müslime'nin Reîsürrüesa'lığa getirilmesiyle siyaset sahnesinden çekilmiş, tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Mâverdî, 30 Rebûlevvel 450/27 Mayıs 1058 tarihinde Bağdâd'da doksan altı yaşındayken vefât etmiştir. Cenazesi Bâbü'l-Harb semtindeki kabristana defnedildi.<sup>419</sup> Eserlerinden bazıları şunlardır: "el-Hâvi'l-Kebîr", "Tefsîru'l-Kur'ân", "el-Ahkâmu's-Sultâniyye", "Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din", "Kitâbu Nasîhâtü'l-Mülûk", "Kitâbu Âdâbi'l-Kâdî", "el-İknâ", "Siyâsetü'l-Mülûk".<sup>420</sup>

### 3.1.10. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ (v.458/1066)

Meşhur Hanbelî fakihi, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessirdir. 27 Muharrem 380/26 Nisan 990 tarihinde Bağdâd'da doğdu.<sup>421</sup> İlim tahsiline küçük yaşta hadis okuyarak başladı. Birçok muhaddisten hadis dinledi. İlim tahsili için Mekke, Dımaşk ve Halep'e gitti. On yaşında babasını kaybetti, ancak ilim tahsiline devam etti. İbn Müfriha adlı hocasının yönlendirmesiyle meşhur Hanbelî fakihi İbn Hâmid'den fıkıh dersleri aldı. İbn Hâmid'le tanışmasından sonra Hanbelî fikhına temayülü başladı ve bu mezhebi benimsedi. Hocası İbn Hâmid 402/1012 yılında hac yolculuğuna çıkacağı zaman, Ebû Ya'lâ'yı yerine vekil olarak bıraktı. 403/1012 yılında İbn Hâmid'n vefâtı üzerine Ebû Ya'lâ onun meclisinde öğretime ve fetva vermeye başladı.<sup>422</sup> Fıkıh, Usûl-i fıkıh, kelâm, ilm-i hilâf, tefsir gibi çeşitli ilim dallarında dersler verdi ve eserler telif etti. Furûât hususunda Hanbelî mezhebini yerleştirdi ve esaslara bağladı. 414/1024 yılında hacca gitti. Zamanla hadis alanında tahsisini

<sup>418</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV/265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/670.

<sup>419</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XII/102; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/348; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân ve Enbâi'z-Zamân*, III/282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/762; Yâ'kût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XV/52.

<sup>420</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/348; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV/762; Kallek, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII/180.

<sup>421</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, II/256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/98; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/378; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/10; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII/89.

<sup>422</sup> Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, İstanbul, 1994, X/253-254.

tamamlayan Ebû Ya'lâ, Cuma namazından sonra Mansûr Cami'inde hadis dersi verirdi. Bu derslere devlet adamları ve meşhur alimler katıldığı, büyük izdiham olduğu rivayet edilmektedir.<sup>423</sup>

420/1029 yılında halife Kâdir Billâh'ın düzenlediği Mu'tezile ve Şîa'ya reddiye mahiyetindeki toplantılara, Hanbelî fikhında dönemin otoritesi olan Ebû Ya'lâ, büyük ihtimalle mezhebin temsilen katılmıştır. Çünkü bu dönemde Hanbelîler fikhî bir mezhep olmanın yanında Hilâfet ve Sünnîliğin müdafaası için kurulmuş organizasyonların başında gelmektedir.<sup>424</sup> 428/1037 yılında Kadî'l-kudât Ebû Abdullah ibn Ma'kûle'nın yanında noterlik yapmaya başlamıştır. 447/1055 yılında İbn Ma'kûle'nın vefâtı üzerine Kâim Biemrillâh, Bağdâd şehrinin Dârulhilafe ve Harîm mahallesinin kadılık görevini Ebû Ya'lâ'ya teklif etmiş. Ebû Ya'lâ belli isteklerinin karşılanması koşuluyla bu teklifi kabul etmiştir. Bu görevleri ömrünün sonuna kadar sürdüren Ebû Ya'lâ ilmî ehliyeti, sağlam kişiliği ve titiz hizmet anlayışıyla Kâim Biemrillâh'ın takdirini kazanmıştır.<sup>425</sup>

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, 19-20 Ramazan 458/14 Ağustos 1066 tarihinde Bağdâd'da yetmiş sekiz yaşındayken vefât etti. Cenaze namazı Mansûr Cami'inde oğlu tarafından kıldırıldı. Bâbü'l-Harb Mezarlığına Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yakınına defnedildi.<sup>426</sup> İlmî çalışmalarıyla altmışa yakın eser ortaya koydu. Bu eserlerden bazıları şunlardır: “el-Ahkâmü's-Sultaniyye”, “el-Camiu's-Sağîr”, “Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyn”, “et-Tâliku'l-Kebîr”, “el-Kifâye fî Usûli'l-Fıkh”, “Mesâilü'l-Îmân”.<sup>427</sup>

### 3.1.11. Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî Ebû Bekr Hatîb el-Bağdâdî (v.463/1071)

Meşhur hadis hâfızı ve tarihçidir. 23 Cemâziyelevvel 392/9 Mayıs 1002 tarihinde Mekke-Medine arasındaki Vâdi'l-melel'in Guzeyye kasabasında doğdu. Babası Dicle nehri üzerindeki Derzicân'da vaizlik görevi yapmasından dolayı burada bir

<sup>423</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/10.

<sup>424</sup> Koca, Ferhat, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/527.

<sup>425</sup> İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/378; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/10.

<sup>426</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, II/256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/378; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI/11.

<sup>427</sup> Kallek, “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ”, *DİA*, X/254-255.



müddet yaşadı. Kendisi Reyhân Cami’inde hutbe irad etmesinden ötürü “hatîb” lakabıyla ünlüdür.<sup>428</sup>

Babası onu küçük yaşlardan itibaren hadis tahsiline yönlendirmiş, çeşitli hocalardan hadis dersi dinledi. On bir yaşından itibaren üç yıl boyunca Bağdâd’da Ebû Hâmid el-İsferâyînî’den fıkıh dersleri aldı. Yirmi yaşındayken Basra ve Kûfe’deki ilim merkezlerinden faydalanmak için gitti. Yirmi üç yaşında ilim yolculuğuna çıktı ve İsfehân, Dînever, Hemedân, Rey ve Nişabûr’daki ilim merkezlerine uğrayarak buradaki hocalardan istifade etti. Sahîh-i Buharî’yi İmâm Ahmed b. Hanbel’in kızı Kerîme’nin huzurunda beş günde okudu.<sup>429</sup> Bu yolculuk sayesinde birçok hocadan istifade etmiş ve onların 470 kadar eserini okuma imkanı buldu. Dönemin meşhur alimlerinin neredeyse tamamına yakınıyla talebelik münasebeti oldu.

Hatîb el-Bağdâdî, tarih, dil ve edebiyatın yanı sıra başta hadis olmak üzere diğer İslâmî İlimlere ilgi duymuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra yirmi yıl kadar “Tarîhu Bağdâd” eserini yazmaya ayırdı ve nihayet bu eseri 444/1052-1053 yılında tamamladı.<sup>430</sup> Kâim-Biemrillâh’ın veziri İbn Müslime, 447/1055 yılında Hatîb el-Bağdâdî’yi himayesine aldı ve Hadis ilminde tek otorite kabul etti. Hatîb’in onaylamadığı hadisleri vaizlerin halka bildirmemelerini emretti. 450/1058 yılında Besâsirî isyanına kadar Mansûr Cami’inde ders okuttu ve birçok eser kaleme aldı. Besâsirî isyanından sonra Hatîb el-Bağdâdî ölüm tehditleri alınca 451/1059 yılında Dımaşk’a gitti. Emeviyye Cami’inde ikamet edip ders okuttu.<sup>431</sup>

459/1067 yılında okuttuğu kitaplardan dolayı şehirdeki Rafiziler tarafından tepki almış, buradan Sûr<sup>432</sup> şehrine göçmüştür. Sûr’da İzzüddeve lakabıyla tanınan bir zengin Hatîb el-Bağdâdî’nin çalışmalarını desteklemiş ve burada kalıp eser yazmasını sağlamıştır. Üç yıl kadar burada kaldıktan sonra Bağdâd’a gitmiştir.

<sup>428</sup> İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI/129; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî-Tarih*, VIII/390; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-Âyân ve Enbâi’z-Zamân*, I/92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVI/28; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n- Nübelâ*, XVIII/270.

<sup>429</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVI/28; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n- Nübelâ*, XVIII/280.

<sup>430</sup> Kandemir, M. Yaşar, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/453.

<sup>431</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVI/28-29.

<sup>432</sup> Sûr: “Lübnan’ın Akdeniz kıyısındaki bir şehri.” Ayrıntılı bilgi için bkz: Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, III/433; Altan, Ebru, “Sûr”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII/535-537.

Yeniden Mansûr Cami’inde ders vermeye devam etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, 7 Zilhicce 463/5 Eylül 1071 tarihinde Bağdâd’da yetmiş iki yaşındayken vefât etmiştir. Cenaze namazı Mansûr Cami’inde kılınmış, Bâbü’l-Harb mezarlığına defnedilmiştir.<sup>433</sup>

Evlenmeyen Hatîb el-Bağdâdî, vefât etmeden önce bütün servetini ilim meclislerine dağıtmıştır. Kaynaklarda çeşitli ilim dallarında yazdığı eser sayısı elli dört ile yüz arasındadır. Ancak eserlerinden bazıları yandığı için günümüze ulaşmamıştır. Eserlerin muhtevasına baktığımızda çoğunluğunun hadis ilmine dair olduğunu görmekteyiz. Eserlerinden bazıları şunlardır: “Târihu Bağdâd”, “el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye”, “Şerefü ashâbi’l-hadîs”, “Muvazzihu Evhâmi’l-Cem ve’t-Tefrik”, “el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh”, “el-Cami”, “Telhisü’l-Müteşâbih fi’r-Resm”, “Fadlül-Vâsıl”, “Rivayetü’l-Abâ Ani’l-Ebnâ”, “Rivayetü’s-Sahâbe ani’t-Tabiin”, “İktizâü’l-İlm li’l-Amel”, “el-Fakîh vel-Mütefakkîh”.<sup>434</sup>

<sup>433</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi-Tarih*, VIII/390; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-Âyân ve Enbâi’z-Zamân*, I/93; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVI/31.

<sup>434</sup> İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVI/29; Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI/456-458.

## SONUÇ

Çalışmamıza konu olan Ahmed b. İshâk el-Kâdir Billâh, Abbâsî Devleti'nin yirmi beşinci halifesidir. Büveyhî Emîrî Bahâüddeve'nin Tâi' Lillâh'ı darbe ile halifelikten indirmesinin ardından Bahâüddeve'nin teklifiyle ordu içindeki Deylemlilerin ve Türklerin desteğini alarak halife olmuştur. Abbâsî Devleti tarihi içerisinde babası halife olmamasına rağmen halifelik yapan üçüncü kişidir. Abbâsî Devleti yönetimine Büveyhîler'in hakim olduğu dönemde kırk bir yıl halifelik yapmıştır.

Kâdir Billâh halife olduktan sonra ilk icraatı halifelik makamının layık olduğu şeref ve itibarını yeniden tesisi olmuştur. Bu amaçla halifeliğinin ilk yıllarında bir takım faaliyetler yürütmüştür. İlk olarak Bahâüddeve'den Tâi' Lillâh'ı teslim almış ve hilafet makamını koruma altına almıştır. İkinci faaliyeti Bahâüddeve'nin kızı Sekine ile evlenerek Büveyhîler ile akrabalık bağı kurmuştur. Üçüncü faaliyeti adına hutbe okunmayan Kûfe, Horasan, Yemâme ve Bahreyn'de adına hutbe okunmasını sağlayarak nüfuz alanını genişletmiş ve halifelik otoritesini güçlendirmiştir.

Kâdir Billâh döneminin en dikkat çeken yönü Bağdâd'da yaşanan Şîi-Sünnî mücadeleleri ve bu mücadeleler sırasında diğer halifelerden farklı olarak Kâdir Billâh'ın takip ettiği Sünnî politikalarıdır. Bu dönemde Bağdâd'da hemen hemen her yıl 10 Muharrem aşure gününde ve 18 Zilhicce Gadîr-i Hum gününde yaşanan olaylar içeriden Büveyhîlerin teşviki dışarıdan Fatımîlerin propagandasıyla mezhep kavgalarına dönüşmüştür. Şîilerden ve Sünnîlerden çok sayıda insanın ölmesine sebep olan bu olaylar iç siyasette Kâdir Billâh'ın gündemini oldukça meşgul etmiştir. Kâdir Billâh, dönemindeki bu olaylarını sıradan mezhep kavgaları olarak görmemiş, Abbâsî Devletinin bekâ meselesi olarak görmüştür.

Kâdir Billâh, çıkan ihtilafları dönemin alimleri ile toplantılar yaparak ve kanaat önderleri ile istişareler yaparak toplumsal olayları önlemek için bir takım faaliyetler yapmıştır. Bunlardan ilkinde Fâtımîlerin dayandığı nesepsel temeller çürütülmüş, Bağdâd'da Fâtımîlere sempatiyle bakılması engellenmiştir. İkincisinde Şîilerin

Abdullah b. Mesud'a ait olduğunu iddia ettiği Kur'an nüshasının sahih olmadığı ortaya çıkmış ve alimler tarafından bu Kur'an nüshası imha edilmiştir. Üçüncüsünde ise Kâdir Billâh'ın *I'tikadü'l-Kâdiryye* adlı eserindeki Ehl-i Sünnet akidesini içeren görüşlere katıldıklarını ifade eden bildiri, alimler tarafından imzalanarak yayınlanmıştır. Kâdir Billâh bu toplantılar sayesinde; bidat, hurafe ve batıl inançlardan toplumun arınması için alimler arasında fikir birliği oluşturmuş, bâtıl ve aşırı uçtaki mezheplerin faaliyetlerini engellemiştir.

Kâdir Billâh halifelik döneminde Bahâüddevle, Sultânüddevle, Müşerrefüddevle ve Celâlüddevle olmak üzere dört Büveyhî Emîr'i ile çalışmıştır. Birkaç istisna haricinde Büveyhîler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Halife oluş sürecinde anlatıldığı üzere Bahâüddevle, Tâi' Lillâh tarafından aranan, kaçak durumunda olan Kâdir Billâh'ı halife yapmıştır. Böylelikle her istediği fetvayı veya atamayı yaptırabileceğini düşünsede Kâdir Billâh, kendinden önceki halifelerin aksine Şîi Büveyhî tahakkümü altında kalmadan Sünnîler lehine özgürce bir takım kararlar almıştır.

Kâdir Billâh döneminde dış siyasette Fatımîler, Gazneliler ve Karahanlılar ile ilişki kurulmuştur. Bu dönemde dış siyasette en çok ilişkiler Gazneliler ile kurulmuştur. İki devletinde Sünnî İslâm inancına sahip oluşu ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden birisi Gazneli Mahmûd'un Hindistan'a on yedi sefer düzenleyip fetihler elde etmesidir. Gazneli Mahmûd yaptığı fetihleri Abbâsî halifesi Kâdir Billâh adına yapmıştır. Kendisini hep Kâdir Billâh'ın altındaki bir Emîr olarak görmüştür. Aynı zamanda Gazneliler, fethettiği yerlerde halife Kâdir Billâh adına hutbe okutmuş ve paralarına halifenin ismini basmıştır. Sümenât zaferinden sonra halifenin, Sultan Mahmud'a "Kehfüddevle ve'l-İslâm" lakabı vermesiyle Sünnî İslâm dünyasının en güçlü hükümdarı haline gelmiştir. Sultan Mahmûd'un halifeye bağlılığı, Şîi'liğin Horasan'a yayılmasını engellemiş, aynı zamanda Abbâsî halifesi Kâdir Billâh'ın Fâtımîler'e ve Irak'ta gücünü kaybetmeye başlayan Büveyhîler'e karşı konumunu güçlendirmiştir. Kâdir Billâh döneminde Türk-İslâm devletleriyle güvene ve samimiyete dayalı sağlam ilişkiler kurulmuştur.

Kâdir Billâh döneminde Bağdâd önemli ilim merkezlerinden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde Bağdâd’da Dârakutnî, Bâkılânî, Kudûrî, Mâverdî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi değerli ilim ve fikir adamları yetişmiştir. Kâdir Billâh döneminde yapılan camiler ve kütüphaneler ilmî açıdan Bağdâd’ın gelişmesine katkı sunmuştur. Bu dönemde Bağdâd’da Dâru’l-İlim adında 10.000 kitaplık bir kütüphanenin açılmış olması ilmî faaliyetler açısından önemlidir.

Kâdir Billâh, özellikle kendisinden önceki ve sonraki birçok halife arasında Ehl-i Sünnet akâidini anlatan bir eser yazması ve dönemin Şafî alimleri arasında sayılması ilmî açıdan saygınlığına delalettir. Kâdir Billâh; divân-ı mezalim’deki davalara katılır, tebdili kıyafet ile halkın arasında dolaşır, halkın dertleriyle ilgilenir ve sorunları çözmek için gayret gösterirdi. Halk nazarında sevilen bir idareci olması onun iyi bir yönetici olduğuna işarettir.

Abbâsî tarihinde Kâdir Billâh’ın hayatı ve şahsiyeti; halife oluş süreci, ardından yaşanan Sünnî-Şîî gerginliğindeki siyasî yönetimi, Fatımîlerin Irak ve Horasan’a yayılmasının engellenmesi ve Türk-İslâm devletleriyle ilişkilerin gelişip güçlenmesi açısından önemlidir. Hiç şüphesiz bu süreçte ilmî seviyesinin, dindar kişiliğinin ve siyasî yeteneğinin büyük etkisi olmuştur.

## BİBLİYOGRAFYA

**Ahmed Cevdet Paşa**, *Halifeler ve Peygamberler Tarihi* sad.: Metin Muhsin Bozkurt, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1999.

**Ahmed Çelebi**, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Trc. Ali Yardım, İstanbul, 1976.

**Akkuş, Murat**, *Abbâsî Halifelerinin Ölüm Sebepleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.

**Aktan, Ali**, “Mu'temid-Alellâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/387-388.

\_\_\_\_\_, “Mu'tezz-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/390-391.

**Algül, Hüseyin**, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986.

**Altan, Ebru**, “Sûr”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII/535-537.

**Apak, Âdem**, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi (Abbâsiler Dönemi)*, İstanbul, 2011.

**Arslan, İhsan**, *Muktedir'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, Samsun, 2010.

**Azimli, Mehmet**, “Sünnî Hilâfete Tahakküm Kurmuş Bir Şîf Hanedan: Büveyhîler”, *DÜ İFD*, 2005, VII/2, 28.

**Bayur, Y.Hikmet**, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

**Bazın, Marcel**, “Kirman”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI/62-63.

**Belâzürî**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (V.279/892-893), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Abdülaziz ed-Dûrî, Beyrût, 1978.

**Bezer, Gülay Öğün**, “Ukaylîler”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII/59-61.

**Bosworth, Clifford Edmund**, “İslâm Devletleri Tarihi”, Trc. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul, 1980.

**Bozkurt, Nahide**, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara Okulu, 2000.

\_\_\_\_\_, “Mehdî-Billâh”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII/377-379.

\_\_\_\_\_, “Me'mûn”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX/101-104.

**Brockelmann, Carl**, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 2. Baskı, Trc. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

**Cahên, Claude**, “Buwayhids or Buyids”, *E.I.*, 2.Ed, Leiden, 1986, I/1352.

**Can, Mesut**, *Abbâsî Siyaset Geleneğinde Sâsânî-Fars Tesiri (Fazl b. Sehl Örneği)*, Konya, 2016.

**Çakan, İsmail Lütfü**, “Dârakutnî”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII/488-490.

**Demirci, Muhsin**, “Herevî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII/220-221.

**Dûrî, Abdülaziz**, *el-Asru'l-Abbâsiyyü'l-Evvel Dirâse fi't-Târîhi's-Siyasî ve'l-İdârî ve'l-Mâlî*, Beyrût 1988.

**Ebü'l-Fidâ**, İsmâil b. Ali (V.732/1331), *Târîhu Ebi'l-Fidâ el-Müsemmâ el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, Beyrût, 1417/1997.

**Eymen Fuad Es-Seyyid**, “Fâtımîler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII/228-237.

**Genç, Reşat**, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

**Genç, Süleyman**, “Halife el-Kâdir Döneminde Bağdat'ta Yaşanan Dinî-Siyasî Hadiseler Ve Onun Sünnî Siyaseti”, *Marife*, 2004, Konya, Sy: II/222-223.

**Gölcük, Şerafettin**, “Bâkılânî”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV/531-535.

**Güner, Ahmed**, “Ebû Kâlicâr”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/171-172.

\_\_\_\_\_, “Kâkûyîler”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/219-221.

**Hanne, Eric J.**, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad*, Michigan, 1998.

**Hasan İbrâhim Hasan**, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, Trc. İsmail Yiğit v.d., İstanbul 1986.

**Hatîb el-Bağdadî**, Hâfız Ebâbekir Ahmed b. Ali (V.463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Beyrût, trz.

**Hitti, Philip, K.**, *Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi*, Trc. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

**Hudarî Bek**, Muhammed, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye: ed- Devletü'l-Abbâsiyye*, Beyrût, 1986.

**İşiltan, Fikret**, “Tâyî”, “el-Tâ'i Lillâh”, *İA*, İstanbul, 1974, XII/69.

**İbn Abdürrabbih**, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (V.328/940), *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kâhire, 1365/1946.

**İbn Hallikân**, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (V.681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrût, 1978.

**İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (V.456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, nşr. Abdüsselam b. Harun, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2003.

\_\_\_\_\_, *Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslâm*, Trc. Şaban Öz, Ankara, 2004.

**İbn Inebe**, Ebü'l-Abbâs Cemâluddîn Ahmed b. Ali, *Umdetü't-Tâlib*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, trz.

**İbn Kâdi Şühbe**, Takıyyüddîn (V.851/1448), *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, Dımaşk, 1987.

**İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İsmail (V.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır, 1351/1932.

**İbn Miskeveyh**, Ebû Ali b. Muhammed (V.421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ev Târîhu İbn Miskeveyh*, Mısır, 1332-1333/1914-1915.

**İbn Tağrîberdî**, Cemâluddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf (V.874/1470), *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Beyrût, 1992.

**İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî tarihi'l-mulûk ve'l-umem*, Beyrût, 1992.

**İbnü'l-Esîr**, İzzüddîn Ebü'l-Hasen (V.630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Mısır, 1357/1938.

**İbnü'l-Ezrak**, Ahmed b. Yusuf el-Fârikî (V.577/1181), *Târîhu'l-Fârikî*, thk. Dr. Bedevî Abdüllatîf Avvad, Beyrût, 1976.

**İbnü'l-İmrânî**, Muhammed Ali Muhammed (V.580/1184), *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî, Kâhire, 1421/2001.

**İbnü's-Salâh es-Şehrezûrî**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ (V. 643/1245), *Tabakâtü'l-Fukahâ'i'ş-Şâfiyye*, nşr. Muhyiddîn Ali Necîb, Beyrût, 1413/1992.

**İbnü't-Tiktaka**, Muhammed b. Ali b. Tabataba (V. 709/1309-1310), *Kitâbü'l-Fahrî fî'l Adâbi's-Sultâniyye ved'-Düvelil-İslâmiyye*, Mısır, 1317/1899-1900.

**İlhan, Avni**, “Müfid, Şeyh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/502.

**Kafesoğlu, İbrahim**, “Mahmûd Gaznevî”, *İA*, İstanbul, 1970, VII/175-180.

**Kalkaşendî**, Ebü'l-Abbâs Şehâbuddîn Ahmed b. Ali (V.821/1418), *Meâsiru'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, thk. Abdu's-Settâr Ahmed Ferrâc, Beyrût 1980.

**Kallek, Cengiz**, “Kudûrî”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI/321-322.

\_\_\_\_\_, “Mâverdî”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII/180-186.

\_\_\_\_\_, “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ”, *DİA*, İstanbul, 1994, X/253-255.



- Kandemir, M. Yaşar**, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/452-460.
- Kara, Seyfullah**, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul, 2007.
- Kaymak, Suat**, *Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillâh ve Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014.
- Kırkpınar, Mahmut**, “Mütevekkil-Alellâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII/214-215.
- Kitapçı, Zekeriyya**, *Abbâsî Hilâfesinde Selçuklu Hâtuunları ve Türk Sultanları*, Konya, 1994.
- \_\_\_\_\_, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in Halife Kâim’in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler”, *SÛ TAD*, 1994, I/13-42
- Koca, Ferhat**, “Kâdî Abdülvehhâb”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/113-114.
- \_\_\_\_\_, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/525-547.
- Konukçu, Enver**, “Hindûşâhîler”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/117-118.
- Kök, Bahattin**, “Gazneli-Mahmûd ile Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler”, *EKEV Akademi Dergisi*, 1998, I/2, 118-126.
- Köse, Saffet**, “İsferâyînî, Ebû Hâmid”, *DİA*, İstanbul, 1994, XXII/514
- Köymen, M. Altay**, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara, 2001.
- Kudâî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca’fer b. Ali (V.454/1062), *Kitâbu'l-İnbâ bi Enbâi'l-Enbiya ve Tevârihi'l-Hulefâ ve Velâyeti'l-Ümerâ*, thk. Omer Abdusselâm Tedmurî, Beyrût, 1998.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri**, “Kâhir-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXIV/172-173
- \_\_\_\_\_, “Kâdir-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXIV/127-128
- Laoust, M. Henri**, “Les Agitations Religieuses A Baghdad Aux IVe Et Ve Siecles De L’Hegire”, *İslamic Civilisation 950-1150*, Ed. D.S. Richards, Paper on İslamic History, Oxford, 1973.
- Lewis, Bernard**, *Tarihte Arablar*, Trc. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1975.
- M. Abdülkâdir Ebû Fâris**, “*el-Kâdî Ebû Ya’lâ el-Ferrâ ve Kitâbühü el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*”, Beyrût, 1983.
- Makdisi, George**, *İslâm’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, Trc. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul, 2007.
- Mâverdî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (V.450/1058), *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, Kahire-Kuveyt, 1989.

\_\_\_\_\_, *Teshîlü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer*, nşr. Rıdvân es-Seyyid, Beyrût, 1987.

**Mes'ûdî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (V.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, Kâhire, 1964.

**Merçil, Erdoğan**, “Bahâüddeve”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV/475-476

\_\_\_\_\_, “Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII/362-365

**Muhsin el-Emîn**, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm, *A'yanü's-Şîa*, thk. Hasan el-Emin, Beyrût, 1983.

**Muir, William**, *The Caliphate its Rise, Decline And Fall*, Edinburg, 1892.

**Neveen, Receb**, *Halîfetü'l-Kâdir Billâh el-Abbâsî ve Siyâsetü'l-Dahiliyyeti ve Hariciyyeti*, Kahire, 2008.

**Öz, Mustafa**, “Hâkim Biemrillâh”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV/199-201.

\_\_\_\_\_, “Şerîf el-Murtazâ”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII/586-588.

**Özaydın, Abdülkerim**, “Muktedir-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/144-145.

\_\_\_\_\_, “Mühtedî-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/527-528.

\_\_\_\_\_, “Müstekfî-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII/139-140.

\_\_\_\_\_, “Adüdüddeve” *DİA*, İstanbul, 1988, I/392-393.

\_\_\_\_\_, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/210-211.

\_\_\_\_\_, “Fahrüddeve”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII/ 98-99.

\_\_\_\_\_, “Azîz-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 1992, IV/346.

\_\_\_\_\_, “Karahanlılar”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV/404-412.

**Özel, Mustafa**, “Şerîf er-Radî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX/4-5.

**Rûzrâverî**, Ebû Şücâ Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed, *Zeylû Tecâribi'l-Ümem*, nşr. Henry F. Amedroz ve David S. Margoliouth, Kahire, 1916.

**Safedî**, Selâhuddîn Halil b. Aybek (V.764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Wiesbaden, 1991.

**Sâbî**, Hilâl b. el-Muhassin (V.448/1056), *Tecâribu'l-Umem*, thk. Ebu'l-Kâsım Emâmî, Tahran, 1407/1987.

**Sourdel, Dominique**, “Al-Kâdir Billâh”, *EI*, Leiden, 1978, IV/378.

\_\_\_\_\_, “Al-Kâ'im Bi-Amr Allâh”, *EI*, Leiden, 1978, IV/458.

**Sübkî**, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfîb. Temmam (V.771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübra*, Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır, 1324.

**Süyûtî**, İmamü'l Hâfiz Celâlüddîn Abdurrahman Ebî Bekr (V.911/1505), *Târîhü'l-Hulefâ*, Haz. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Mektebü'l-Asriyye, Beyrût, 1998.

**Şâkir, Mahmûd**, *et-Târîhu'l-İslâmî*, Beyrût, 1991.

\_\_\_\_\_, *İslâm Tarihi*, Trc. Ferit Aydın, İstanbul, 1993.

**Şerîf er-Radî**, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Musa b. Muhammed (V.406/1015), *Dîvân: Hayâtuhü ve Dirâsetü Şi'rihi*, nşr. Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Beyrût, 1976.

**Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (V.310/922), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk.: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Marife, Mısır, trz.

**Tanyeri, Aydın**, "Celâlüddevle", *DİA*, İstanbul, 1993, VII/259-260.

**Treadwell, Luke**, *Buyid Coinage: A Die Corpus (322-445 A.H.)*, Oxford, 2001.

**Ya'kûbî**, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb İbn-i Vâdih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (V.202/905) Dâru Sâdr, Beyrût 1960.

**Yâkût el-Hamevî**, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî, (V.626/1229) *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrût, 1977.

\_\_\_\_\_, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, nşr. Ahmed Ferîd el-Rıfâî, Beyrût, 1980.

**Yavuz, Mehmet**, "İbn Cinnî", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX/397-400.

**Yazıcı, Nesimi**, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2004.

**Yazıcı, Tahsin**, "Dînever", *DİA*, İstanbul, 1994, IX/356.

**Yıldız, Hakkı Dursun**, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986.

\_\_\_\_\_, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul, 1988, I/31-48.

\_\_\_\_\_, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976.

\_\_\_\_\_, *Mu'tasım'ın Halife Olmasında Türklerin Rolü*, Ankara, 1976.

\_\_\_\_\_, "Batîha", *DİA*, İstanbul, 1992, V/195-196.

**Yılmaz, Saim**, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, İstanbul, 2006.

**Yiğit, İsmail**, "Emevîler", *DİA*, İstanbul, 1995, IX/87-104.

**Zehebî**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V.748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk: Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, Beyrût, 1409/1989.

\_\_\_\_\_, *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, Beyrût, 1984-1986.

**Zetterstéen, K. V.**, “Kâdir Billâh”, *IA*, 1979, VI/49.

**Zirikî, Hayreddin el-Beyrûtî**, *el-A'lâm Kamusu Terâcim li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa*, Beyrût, 1976.

**Zorlu, Cem**, *Abbâsilere Yönelik Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Dinî ve Siyasî İsyânlar*, Ankara, 2001.



 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

## ÖZ GEÇMİŞ

### MUHAMMED ASİL TÖGEL

10 Ekim 1988 yılında Bayburt'ta doğdu. İlköğretimini 1994-2002 yılları arasında Antalya'nın çeşitli okullarında okuyarak tamamladı. 2005 yılında Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2006 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü'nü kazanarak lisans eğitimine başladı. 2010 yılında üniversiteden mezun oldu. Aynı yıl Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı'na kayıt yaptırdı. Ders döneminden sonra Muhammed b. Ali'nin hayatı ve şahsiyeti üzerine seminer hazırladı. Tez konusunu 2012 yılında *Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın Hayatı ve Şahsiyeti* olarak belirledi. Evli ve bir çocuk babasıdır.